

Vingers van de linkerhand

Jef Last

bron

Jef Last, *Vingers van de linkerhand*. F.G. Kroonder, Bussum 1947

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/last001ving01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Te zwak voor de last?

Een opgeschoten slungel, die in zijn gelapte pilotbroek eerder een knechtje van de boerderij lijkt, dan een zoon des huizes,.... zo ongeveer herinneren hem zich zijn broers nog. Hij heeft zich meester gemaakt van de autoped, die zijn jongste broertje toebehoort en rijdt nu als een dolle heen en weer over het tegelpad, op het veel te kleine vehikel. Het knaapje, dat een ogenblik met grote ogen Piet's wonderlijke capriolen heeft gadeslagen, trekt een pruillipje en begint te klagen, dat hij zijn autoped terug wil hebben. Half om hem te plagen, half omdat hij in dit geros zelf nog een kinderachtig plezier heeft, luistert Piet niet naar hem. Driftig stampt het kleine kereltje met zijn voet op de grond, de tranen springen hem naar de ogen, en hij breekt uit in een jammerlijk snikken. Dadelijk gooit Piet de autoped neer, tilt het jochie op met zijn sterke armen, en probeert hem onhandig te troosten. Maar de kleine jongen, boos, wil nu niet meer getroost worden, hij worstelt en schopt om zich uit Piet's omarming los te maken, en holt, als deze hem op de grond zet, in rechte lijn naar huis toe, zijn ene klompje op het tuinpad verliezend; '....Moeder! Piet plaagt weer!'

Maar Piet, die er ineens schuldig en ontuchtend uitziet, met zijn ietwat te lange armen en lichtelijk gebogen rug, slungelt reeds achterom, tussen huis en stal door, naar het schuurtje. Daar boven, slechts met een optrekbare ladder te bereiken, heeft hij zijn kamertje, waar

niemand dan hijzelf ooit toe wordt gelaten. Hij schuift de grendel voor het luik, en woelt in de wanordelijke hoop schetsboeken en papieren op de rustbank. Met een verdrietig gezicht begint hij de ene tekening na de andere te verscheuren. De snippers voegen zich bij andere flarden, die de gehele vloer bedekken.

Moe van het scheuren houdt hij een ogenblik op, en kijkt naar buiten door het venster. Iets in het vochtige boslandschap tegenover hem schijnt hem te treffen. Bijna mechanisch neemt hij een blad papier, oostindische inkt en penseel en begint te schetsen. Nu hij eenmaal, met de tong uit zijn mond van inspanning, bezig is, hoort hij niet hoe in het huis de gong gaat, hoe het dienstmeisje onder bij de opgetrokken ladder zich hees roept: ‘Jongeheer Piet, komt U eten?’ De avond valt, donkerder wordt het landschap, en donkerder ook de tekeningen waar een paar pijnboomstammen loodrecht omhoogstijgen uit de spookachtige wildernis van twijgen. Plotseling houdt Piet op, merkt dat het donker is, en werpt de tekening achteloos onder het kastje. Hij maakt het luik open, en klimt naar beneden. ‘Ik heb honger, moeder.’ Radeloos kijkt ze haar man aan: ‘Wat moet je nu met zó’n jongen beginnen!’ Floris zegt streng: ‘Wie te laat komt vindt de hond in de pot. Piet.’ De lange slungel haalt zijn schouders op: ‘Ook goed, dan vind ik wel wat in de keuken.’ Met een grote kom erwtensoep voor zich zit hij aan de keukentafel, slurpt, en grijnst bij zichzelf: ‘Nu heb ik tenminste niet eerst nog mijn handen hoeven te wassen!’

Dat is een der herinneringen van zijn broers, die destijds nog klein waren, maar ik hoorde ze pas toen ik er naar vroeg, nadat Floris op een middag mijn belangstelling voor zijn oudste zoon gewekt had. We zaten in de ruime huiskamer, bij de open haard, en spraken over schilderkunst, toen Floris zich ineens ontvallen liet: ‘Mijn oudste zoon schilderde ook.... als je misschien eens wilt kijken....?’

Een beetje loom nog van de goede lunch stond ik op, meer uit beleefdheid dan uit belangstelling, immers, als dat werk iets betekende, waarom had Floris mij dan niet eerder over deze zoon gesproken, en waarom hing er nergens ook maar één stukje aan de wanden.

Floris ging mij voor naar het venster, en lichtte de deksel van een zware gebeeldhouwde kist op. Een eigenaardige zoete geur steeg op uit het geopende meubel. Floris had zich reeds over de kist heen gebogen, en haalde er een aantal ingelijste en niet ingelijste tekeningen, reproducties en litho's uit te voorschijn. Toen hij ze met zijn typische herenhanden, die toch tegelijkertijd ook echte boerenhanden waren, begon uit te spreiden, zag ik, dat mijn twijfel misplaatst geweest was. Het werk dat hier voor mij lag, trok onmiddellijk mijn belangstelling, al was het alleen reeds door de tijdeloosheid van zijn karakter. Wanneer niet uit de kleding bleek dat het mensen van onze eeuw waren, had men evengoed kunnen denken aan tekeningen uit de tijd van

Rembrandt. Ja er was, vooral in de pentekeningen iets, dat onmiddellijk aan Rembrandt deed denken.

En dat iets school niet zo zeer in de techniek, waarbij trouwens in geen enkel opzicht van imitatie of navolging sprake was, dan wel in de géést der portretten. Zij hadden dat zelfde diep indringende, dat zelfde tragische worstelen om zich met het object in al zijn smart en vergankelijkheid volkomen te vereenzelvigen, dat mij steeds het meest kenmerkend geschenen heeft, voor den ouderen Rembrandt.

En bijna even opmerkelijk was de keuze der objecten. Onder al de vele koppen, die hier in origineel of foto, voor mij uitgestald lagen, was geen enkel kindergezicht, geen meisjeskopje, niet één gelaat, dat van vreugde of zorgeloosheid straalde. Het waren gegroefde boerenkoppen, fabrieksarbeiders, stoppelige bedelaarstronies, of bijna doorzichtig geworden oude vrouwen gezichten, en wanneer men aandachtiger keek, dan zag men al gauw, hoe ieder dezer gelaten niet slechts door zorg en ontberingen, maar ook door het een of ander lichaaamlijk letsel was mistekend. Het was, of men aan dat even hangende ooglid, de nabijheid van de dood nog voelde, die deze vrouw met een beroerte had gewaarschuwde; het was een wreed litteken aan de slapen, door genen arbeider misschien aan een zeispunt opgelopen; het waren handen door rheumatiek vertrokken, of een rug, die door het vele spitten bijna horizontaal naar de grond gekromd was. Ze waren niet opvallend, niet grotesk als bij Leonardo, getekend, deze verminkingen, maar veelal

met een huiverende voorzichtige eerbied, haast met een bewijs van sympathie, alsof de tekenaar, juist in deze misvormingen, zijn heimelijke verwantschap met de getekenden uit had willen drukken. Het leek of zulke portretten, als dat van de oude vrouw, die mij onwillekeurig aan Rembrandts moeder in het Mauritshuis deed denken, slechts door iemand konden zijn getekend, die in een lang en zwaar leven zeer veel diepe wijsheid, en een volkomen vergeestlijkte, Franciskaanse liefde had verworven.

Ziende dat ik dat ene portret vooral telkens weer opnam, en het met mijn blikken bijna niet los kon laten, zei Floris zachtjes:

‘Dat is het portret van zijn grootmoeder, door onze Piet getekend, toen hij vijftien jaar oud was.’

Hij voegde er even later aan toe: ‘Op zijn een-en-twintigste is hij gestorven...’

Het leek allemaal wel een droom, toen we even later, met het zware deksel weer zorgvuldig gesloten, en de koele kamer als een donker scheepsruim achter onze ruggen, weer op het zonnige terras zaten. Het was zomer, de grote Ierse wolfshonden, lagen met hun tong uit de bek te hijgen, zonlicht stroomde op de tafel, en weerkaatste in de ring aan Floris' vinger.

Zijn stem had het plechtige accent van zoéven verloren, en hij vertelde nu verder, gewoon, op de objectief oubollige wijze, waarop hij zo vaak anecdotes uit zijn veel bewogen leven wist voor te dragen.

‘Piet was geen licht, sommigen noemden hem achterlijk, hoewel.... nu ja, ik wil maar zeggen dat hij op andere punten soms ineens drommels bij was. In ieder geval, zoveel is zeker, dat hij nooit verder dan tot tien heeft leren tellen, en zo zat hij dan met zijn twaalfde jaar nog in de derde klas, toen ik op een goede dag meester Bouwman, het hoofd van zijn school, met een doodbiddersgezicht ons erf op zag stappen. “Of hij mijnheer even mocht spreken.” Het was duidelijk te zien, dat hij met een beroerde boodschap kwam, maar uit zekere égards voor mij schroomde, om recht op de man af te gaan. Tenslotte kwam hij echter toch voor de draad: “Piet was nu al twaalf jaar, en het stond vast, dat hij dit keer weer bleef zitten. Of het niet beter zou zijn, dat ik hem nu maar van school af nam. Het was toch ook voor de jongen zelf onaangenaam, met zulke kleintjes in de klas te zitten....”

Ik keek natuurlijk bedenkelijk. “Wat scheelt er eigenlijk aan de jongen,” vroeg ik.

Het was of hij eigenlijk op deze vraag had zitten wachten om eens goed uit te pakken. “Wat er aan de jongen scheelt, mijnheer? Wist ik het zelf maar! Dat zult U misschien beter aan een zenuwarts dan aan mij kunnen vragen! Misschien is het zijn verstand, maar als ik het mag zeggen, is het toch in de eerste plaats, dat hij het verdomt op te letten. Het lijkt wel, of hij zich in zijn kop gezet heeft, dat alles wat wij hem kunnen leren, volkomen onbelangrijk is. Als hij niet uit het venster kijkt, kijkt hij naar een vlieg op zijn tafel. Maar om

hem naar het bord te laten kijken, zou je zijn kop vast moeten schroeven. En als hij een standje krijgt.... Weet U wat hij doet als hij een standje krijgt? Verleden keer liet zijn onderwijzer me roepen, en terwijl ik hem een schrobbering geef, zit Piet, waarachtig mijnheer, met zijn potlood zó, verticaal, zó horizontaal voor zijn oog mij aan te gapen. De jongens gierden van het lachen, en toch deed hij het ook weer niet expres om mij kwaad te maken. “Wat is Uw gezicht lang mijnheer!” zegt hij toen ik uitgesproken had. Ik ben zeker dat hij van alles wat ik zei, geen woord verstaan heeft.”

Meester Bouwman snoof even, als om zijn verontwaardiging te stillen, en vervolgde toen:

“Ik heb, mijnheer V., om U te tonen, wat voor jongen het is, iets meegebracht.” Hij haalde met zekere plechtigheid uit zijn pandjesjas een schrift te voorschijn en legde het op tafel. “Het klasseschrift mijnheer, waarin de jongens beurt om beurt voor de inspecteur moeten werken. U begrijpt, dat is iets heel bijzonders, en de jongens doen er buitengewoon hun best op. Ik zeg nog tegen Piet: “Denk er nu aan, dat je dit keer eens heel goed oppast.” “Ja mijnheer,” zegt hij. En zie nu eens hier.” Hij bladerde zenuwachtig met zijn vingers in het cahier: “Zie hier wat hij gemaakt heeft.”

Uit het geopend cahier keek mij een met de pen getekend portret aan van een ondervoeden onderwijzer met een hangsnor.

Bouwman zweeg, om het effect groter te maken en wachtte op mijn antwoord.

“Heeft onze Piet dat getekend?” vroeg ik.

“Dat heeft Piét getekend,” antwoordde hij op een toon van een aanklager. “Inplaats van het dictee dat hij moest maken, in het klásseschrift! Het portret van zijn onderwijzer!”

“En,” vroeg ik een beetje aarzelend, “en, lijkt het?”

Bouwman keek mij aan met een blik waarin verbazing en verontwaardiging met elkander streden.

“Of het lijkt, mijnheer V., of het lijkt? Zéker lijkt het, maar, in het klásseschrift, in het klásseschrift, dat voor de inspectie....”

Ik onderbrak zijn verontwaardiging met de woorden: “Zeker zal ik hem van school nemen, meester Bouwman, maak U niet ongerust, ik wilde alleen vragen of ik het schrift mag houden.”

Hij keek mij aan met een blik waarin duidelijk doorschemerde: “Als de jongen gek is, heeft hij het van niemand vreemd”, haalde de schouders op en antwoordde: “Zeker mag U het houden.... U begrijpt, voor de inspectie is het toch bedorven, we zullen een nieuw schrift aanleggen....”

En toen hij zich even later verwijderde las ik in zijn kaarsrechte houding, ergernis, gekrenktheid, dat ik de diepe val van Piet niet ernstig genoeg scheen te beschouwen, en mij niet tot de een of andere strenge strafpleging verplicht had.’

Floris hield even op om een trek aan zijn sigaar te doen, streelde de grote wolfshond over de kop, die zachtjes

naast hem was komen staan, alsof het verhaal hem interesseerde, en vervolgde:

‘De waarheid is, dat iedereen natuurlijk steeds in zijn uil een valk ziet en toen ik die tekening gezien had, dacht ik....

Kortom, ik laat haar aan een schilder die ik kende zien, en die vond dat er inderdaad een bijzonder talent uit sprak, en raadde mij aan, Piet op een avondcursus te doen bij meester Sjollema, een cursus voor arbeidersjongens die ambitie in tekenen hadden, en dan daarbij tegelijkertijd nog wat les kregen in andere vakken om hun schoolkennis wat op te frissen. Mijn enige twijfel was, hoe Piet zelf het op zou vatten, want hij was destijds al een rare jongen, die meer in de stallen van onze boerderij, dan bij ons thuis rondscharrelde, en zo gesloten, dat hij mij bij voorbeeld, van zijn teken-liefhebberij nog nooit iets gezegd of getoond had.

Maar dat viel mee, Piet was in de wolken toen hij hoorde, dat hij mocht leren tekenen, en nooit heb ik hem zo gelukkig gezien, als toen hij voor de eerste keer met zijn fonkelnieuwe gele tekendoos onder de arm naar les stapte. Ook leek het de eerste tijd of alles goed ging. Overdag werkte hij zo'n beetje op de boerderij, 's avonds stond hij al te springen en slokte zijn eten door, uit angst te laat op de cursus te komen, en de derde week Zaterdag bracht hij een aquarel mee, nu, ik moet zeggen, verduveld aardig. Zó zelfs, dat ik hem een kwartje gaf voor zijn spaarpot. Maar terwijl hij daarmee wegloopt, zie ik aan de andere kant meester Sjollema het erf op komen,

met al net zo'n doodbiddersgezicht als destijds meester Bouwman. Hij gaat tegenover me zitten, ik presenteer hem een sigaar, en daar begint het:

‘Of Piet niets gezegd had?’

‘Nee helemaal niets.’

‘Hm. En de aquarel die hij gemaakt heeft? Heeft hij die ook niet laten zien?’

‘Ja dat wel. Ik heb er weinig verstand van, maar hij leek me nogal aardig.’

‘En heeft Piet niet gezegd dat ik hem niet meer op de cursus kon hebben?’

Daar zat ik, en ik moet zeggen, ik zat voor een raadsel. ‘Was die aquarel dan zó slecht dat er uit blijkt dat hij absoluut geen talent heeft?’

Nu was het de beurt aan Sjollema om op te vliegen, als destijds mijnheer Bouwman.

‘Geen talent, mijnheer? Nog nooit heb ik een leerling gehad met zoveel talent!

Het is de beste tekening die ooit op mijn cursus gemaakt is! Maar...

Kijkt U eens, het ging zó. Ik had de jongens waterverf gegeven en dan zitten we meestal in een kring, ik zelf schilder ook mee, om ze te laten zien, wat er van zo'n gevalletje is te maken. Ongeveer na een kwartier, terwijl ze allemaal nog zitten te ploeteren roept Piet, dat hij klaar is. Ik sta op, kijk, ja.... daaraan was niets te verbeteren, dat zeg ik hem ook, maar toen heb ik het ongeluk hem te vragen, of hij ook eens even naar mijn werk komt kijken. Hij staat naast me, U weet wel zo'n beetje met zijn hoofd op zij, en ineens zegt hij:

“Tja dat deugt niet.... krijg je niet goed ook.... helemaal verkeerd opgezet....” Voordat ik het beseft gaat hij zitten, neemt me het penseel uit de handen, trekt hier een lijn, wast wat uit met de spons daar, gooit er een paar kladden verf op en.... de jongens juichen, het hele ding begon opeens te leven. Maar u begrijpt dat ik onmogelijk iemand op cursus kan houden, die mij zelf de les leest, waar de leerlingen bij zijn.’

Ik moest lachen, de man zag er zo verslagen uit, dat ik hem wat opfleurde met een glas wijn, maar de volgende dag ben ik eens met Kappers gaan praten, die toen als schilder hier in het Gooi een goede naam had. Hij zag het aquarel, nam hem bij zich op het atelier, en weer ging het een maand of wat goed, maar nu was het Piet die begon te protesteren.

‘Bij Kappers, vader,’ zei hij, ‘kom ik niet verder. Die meet en schildert en meet weer en veegt uit, en meet en schildert net zo lang tot hij alles dood heeft geschilderd, en als ik iets schilderen wil, waar ik zin in heb, zegt hij altijd dat ik daar nog niet aan toe ben. Koppen mag ik van hem niet schilderen, en koppen is het enige wat me interesseert, en wat heb ik aan een meester aan wie ik niet durf laten zien wat ik heb getekend?’ Hij liet me een hele verzameling zien van koppen die hij tegen de wil van Kappers had gemaakt. Verschillende van die koppen, die ik je zo net liet zien. Er logeerde toen juist een vriend van me, die aan spiritisme en zo deed, en toen wij het 's avonds er over hadden, zei die:

‘Zie je niet wat een tegenstelling er is, tussen Piet als

jongen, en de tekenaar van die koppen? Piet als jongen.... je neemt het me toch niet kwalijk?... is niets dan een grote plagerige slungel in de vlegelleeftijd. De tekenaar van die koppen daarentegen.... ik weet er maar één verklaring voor: dat een grote overleden meester hem als medium gebruikt, en als je het goed vind, zou ik zijn tekeningen willen insturen op een tentoonstelling van mediumieke kunst, die binnenkort in Amsterdam wordt gehouden.’ Floris lachte, ‘Ik ben niet erg mystiek aangelegd’, zei hij, en ik wist niet wat ik van die redenering moest denken, maar het stond me wel aan op die manier eens te horen, wat de kunstcritiek van Piets werk zou zeggen.’

Hij ging naar de kast, en haalde er een soort kasboek uit waarvan de ingeplakte krantenartikelen reeds begonnen te gelen. Uit deze vergeelde bladeren stegen vergane stemmen op, maar stemmen die nog (hoe kort geleden!) voor mij het onbestreden gezag in de wereld der kunst hadden vertegenwoordigd: Allebé, Borel, Van Eeden, feitelijk gaven zij allen slechts één geluid. De eigenlijke tentoonstelling deden zij allen met slechts enkele woorden als volkomen mislukt af, om dan de hele verdere ruimte aan de bespreking van het wonderkind Piet V. te wijden.

Blijkbaar hadden zij in hem dezelfde eigenschappen gezien, die ook mij nu nog troffen: het eigenaardige tijdeloze karakter van zijn kunst, het smartelijke indringingsvermogen, die vereenzelving met het lijdende en geschondene. Toen ik uit het boek opkeek, zei Floris, met

in zijn stem weer diezelfde diepe ernst van de eerste keer:

‘Je ziet dat ik niet de enige was om veel van hem te verwachten.’

Hij nam het boek op, en scheen enige tijd nodig te hebben om het weer weg te bergen in de kast. Van binnen hoorde ik hem roepen:

‘Het is zes uur, als U komt kunnen we nog net even horen wat de Engelse radio heeft te vertellen....’

Niet altijd was mijn verhouding tot Floris V. zo vertrouwelijk, dat hij me in zijn familiegeheimen inwijdde, integendeel, het zou dwaasheid zijn te verloochenen, dat er vaak tamelijk sterke spanningen tussen ons bestonden. Uiterlijk een typische Thomasvaer uit de Kloris en Roosje verborg hij onder deze rondborstige oubolligheid een sterk boerenwantrouwen. Zijn korte loopbaan als kamerlid had hem argwanend gemaakt tegenover ieder die met politiek te maken had en dat wantrouwen liet hij mij soms voelen.

Deze voortdurende reserve irriteerde mij soms hevig, en omgekeerd maakte mijn spontane opvliegende natuur hem nog voorzichtiger. We stonden zo'n beetje tot elkaar als burger tot zigeuner. Toch had hij bepaalde eigenschappen, die maakten dat ik hem telkens na verloop van zekere tijd weer opzocht: Hij vertegenwoordigde voor mij iets van het typische Hollandse regentenverleden, en ik stelde mij voor, dat ik door hem Holland, waar ik mij altijd een beetje de Spaanse Brabander ben blijven voelen, in zijn wezen beter leerde begrijpen.

Het scheen echter wel of hij er spijt van had, met mij over Piet gepraat te hebben, hij liet zich tenminste niet meer verlokken dit onderwerp nogmaals aan te snijden. En slechts van anderen kwam ik te weten, hoe Piet, op zijn negentiende jaar, steeds sterker symptomen van schizofrenie vertoond had. Hij was in Geel bij een gezin onder gebracht, na ongeveer een jaar, daar weggelopen, in deplorabele toestand in Holland aangekomen en vrij kort daarna, op zijn een en twintigste jaar aan een longontsteking overleden. Men zei ook, dat Floris Piet's tekeningen uit die periode nooit aan iemand getoond had. Ik was dan ook verwonderd en verheugd, toen Floris, op een avond, dat wij weer eens in de gezellige, grote bibliotheek om de open haard zaten, ongevraagd opnieuw over Piet begon te vertellen. 'Die tentoonstelling waarover ik sprak,' zei Floris V., 'had als eerste gevolg, dat Allebéé zich bereid verklaarde, onze Piet, zonder het gebruikelijke examen, tot de academie toe te laten. Maar verder maakte zij, dat hier in het Gooi, waar onder de artistenkolonie mysticisme en snobbisme altijd weelderig getierd hebben, Piet en z'n zogenaamde mediumieke gaven plotseling in het midden van de aandacht kwamen. Iedereen stelde belang in het wonderkind en verschillende van zijn tekeningen had ik, ten bate van zijn spaarbankboekje, duur kunnen verkopen. De enige die niets van deze glorie-schijn merkte, was Piet zelf, want in tegenstelling met wat U misschien uit de krantenartikelen op zoudt maken, bleef Piet in die jaren, de doorgaans opgewekte, plagerige lummel die hij

altijd geweest was, slordig op zijn kleren, en wat ruw in zijn manieren, doordat hij zijn enige vrienden altijd onder de Huizer vissersjongens en de knechten van onze boerderij bleef zoeken.

Kolonel Oppenheim echter, van het Indisch leger, die, gepensionneerd, en tamelijk gefortuneerd op een villa in de buurt woonde, had zich in het hoofd gezet, dat hij absoluut door Piet getekend wilde worden.

‘Ik heb er wel een briefje van honderd voor over’, zei hij tegen de jongen, ‘als je van mij zo'n mooi portret maakt.’

Maar Piet die evenmin verstand had van briefjes, als van het getal honderd, zei: ‘Ik wil jou wel tekenen, maar dan moet ik een gúlden én een kwattareep hebben.’

De afspraak werd gemaakt, ik zag Piet met zijn mooie tekendoos onder de arm weggaan, en de volgende avond kwam hij laat thuis, misselijk en een beetje aangeschoten: Hij vertelde dat hij met Gerrit van de boerderij naar Huizen geweest was, waar ze de gulden van Mijnheer Oppenheim verkocht hadden aan bier en sigaren.

Ik begreep dus, dat hij zijn honorarium had ontvangen, en maakte de volgende middag mijn opwachting bij de kolonel, nieuwsgierig, hoe alles was verlopen. De kolonel ontving mij in zijn werkkamer, waar het portret reeds ingelijst aan de muur hing. ‘U ziet het’, zei hij: ‘De jongen heeft inderdaad talent. Mijn vrouw en mijn jongens zijn over de gelijkenis in de wolken,.... wat mijzelf aangaat....’ Hij kuchte en ik meende een lichte teleurstelling op zijn gezicht te bespeuren.

‘Bent U niet tevreden?’

‘Tevreden? Welzeker ben ik tevreden!’ zei hij. ‘Alleen een rare jongen blijft het. Piet, vraag ik hem nog, hoe wil je me het liefst tekenen, in uniform of in burger?’

‘In uniform’, zegt de jongen.

‘Goed, ik laat mijn uniform uit de kast halen, afborstelen, de Willemsorde op mijn borst, en... U ziet het! Het randje van mijn militaire kraag is het enige wat op het portret komt, zelfs niet de distinctieven. Van de ridderorde natuurlijk geen sprake. Daarvoor had hij me toch waarachtig mijn uniform niet aan hoeven te laten trekken!’

Ik begreep zijn teleurstelling, en er volgde een kort zwijgen, dat echter door de kolonel het eerste werd verbroken.

‘Overigens’, zei hij: ‘Ik herhaal, knap is het, deksels knap, zelfs voor een jongen van zestien, daarom heb ik hem ook met plezier dat briefje van honderd gegeven. Tja, niet dat hij daar zo bijzonder mee in zijn schik leek, hij wou beslist zijn gulden en een kwattareep hebben, ha ha ha, heeft hij ook gekregen! Maar ik zeg: Piet geef die honderd gulden nu aan je Vader, dat is dan voor later....’ Hij merkte mijn verblufte gezicht.

‘Hij hééft ze U toch wel gegeven?’

‘Nee’, zei ik. ‘Nog niet. Ik zal hem er dadelijk naar vragen’.

‘Dat zou ik zeker!’ zei de kolonel met nadruk. ‘Zulke apen op die leeftijd....’ Ik liet Piet komen, en begon,

om hem niet dadelijk aan het schrikken te maken, eerst over de uniform-quaestie. ‘Waarom heb je Mijnheer Oppenheim zijn uniform aan laten trekken, Piet, als je alleen de kraag tekende?’ Uit het antwoord dat hij toen gaf, zou je nu toch weer opmaken, dat hij niet zo helemaal achterlijk zijn kon: ‘Ik heb opgemerkt. Vader,’ zei Piet, ‘dat Mijnheer Oppenheim in burger helemaal inzakt, maar als hij zijn uniform aan heeft, zit hij kaarsrecht-op en ook zijn hele gezicht staat dan anders, daarom wilde ik hem zo hebben.’

Ik vuurde mijn schot af: ‘En die honderd gulden, die hij je gaf? Wat heb je daarmee gedaan. Piet?’ Piet's hele gezicht was blank van verbazing. ‘Honderd guldens!’ snoof hij, ‘Hoe komt hij erbij! Eén gulden heb ik van hem gehad, Eén gulden en een reep kwatta. Die galden hebben ik en Gerrit in Huizen verkocht voor sigaren en bier. We hebben reuze lol gehad, maar achteraf heb ik koppijn gekregen, en 's nachts moest ik kotsen....’

Het raadsel bleef onopgelost. Aan de ene kant heb ik Piet zolang hij leefde nooit op een leugen kunnen betrappen, aan de andere kant kon ik de kolonel onmogelijk van opsnijderij verdenken. Pas jaren later, toen Piet naar België was, en we eindelijk zijn kamertje uitmestten, want hij was als een briesende leeuw wanneer daar iemand wou komen, vond ik tussen de tekeningen, waarmee de hele vloer bedekt was, en waar hij met zijn modderige schoenen overheen had gelopen, een briefje van honderd gulden.

Ik ben ervan overtuigd, dat Piet nooit begrepen heeft waar dat papiertje voor diende.’

Floris lachte, opende het sigarenkistje waar de Havanna's sinds mijn laatste bezoek weer aangevuld schenen, blies de blauwe rook behaaglijk de lucht in, en vervolgde: ‘Je begrijpt, dat kolonel Oppenheim met zijn, ‘mediamiek’ geschilderd portret de nodige reclame maakte en zo duurde het niet lang, tot ik van Borelmans, de bankier, een uitnodiging kreeg of ik eens aan wilde komen. Na een kopje thee en beleefde vragen hoe het nu met mijn tol-actie stond, - ik had nooit geweten dat hij zich daarvoor interesseerde, zelfs van andere kant gehoord dat hij mijn ‘onbesuisde’ optreden afkeurde -, kwam hij tot de hoofdzaak. Hij had het portret van kolonel Oppenheim gezien, en nu ja, als die honderd gulden wilde geven, dan had hij er best tweehonderdvijftig voor over, om ook, - met een beetje geforceerd lachje - door een wonderkind geportretteerd te worden.’ Tweehonderdvijftig gulden, zijn geen kleinigheid, maar ik wist, en zei hem dat ook, dat ze op Piet niet de minste indruk zouden maken, en dat hij zich nooit door bevel of verzoek tot een tekening waarin hij geen zin had, liet dwingen. Het enige wat ik beloven kon was dat ik Piet mee zou brengen, hij moest dan maar eens zelf kijken, wat hij kon bereiken. Borelmans wreef zich in de handen, hij scheen volkomen overtuigd, dat hij dat varkentje wel eventjes zou wassen.

Kort en goed, twee dagen later, werd Piet door zijn moeder extra opgedoft, en in een net pak gestoken, dat hem

kleedde als een van onze knechts op zijn Zondags, en samen gingen we er heen. Het was een der rijkste villa's van het Gooi, maar dat imponeerde Piet helemaal niet, en in de appel, die mevrouw hem aanbood, hapte hij, zonder van het vruchtenmesje gebruik te maken. 'Ze smaken veel lekkerder ongeschild,' zei hij met zijn mond vol.

Mijnheer Borelmans opende de onderhandelingen. 'Ik heb gehoord, Piet, dat jij zo'n knappe jongen bent. Nu had ik gedacht, als je mij eens uitstekende, dan krijg je van mij een mooi cadeau voor je verjaardag'. Piet bekeek hem van kruin tot tenen of hij een koe was. Toen flapte hij eruit: 'Welnee: Hoe kom je erbij? Wat is er aan jou nu te tekenen? Schilderen misschien, met die rode neus, dat zou nog gaan, maar... nee toch niet, nee, ik zie geen kans om daar iets van te maken.'

Mijnheer Borelmans was totaal uit het veld geslagen. Zonder op zijn verontwaardiging te letten babbelde Piet verder: 'Weet je wat? Ik heb een heel ander plannetje, dat is veel beter. Op de hei, in dat kleine huisje, weet je wel, bij de driesprong, met dat rieten dak? Daar woont een oud vrouwtje, met een gezicht, nou! Zo fijntjes. Die heb ik allang willen tekenen, maar ze zegt dat ze het niet voor niets doet, want ze is heel arm, zie je.

Maar jij bent rijk, en als jij mij nu een rijksdaalder geeft, dan teken ik dat vrouwtje, en dan mag jij die tekening hebben. Wat zeg je dáár van?'

Mevrouw kwam tot de redding. 'Dat is een heel lief plan van je, Piet?' zei ze. 'Maar daar is het mijn man niet

om te doen. Mijn man heeft twee zoons in Indië, begrijp je? Omdat ze hem in zolang niet gezien hebben, zou hij hen graag een portret van zichzelf sturen.'

'Laat hij dan naar een fotograaf gaan,' opperde Piet die inmiddels aan zijn tweede appel was begonnen.

'Een fotografie', pleitte mevrouw, 'is altijd dood Piet, maar zo'n portret als jij van Mijnheer Oppenheim hebt getekend....' 'Maar Mijnheer Oppenheim heeft een heel ander gezicht!' riep Piet, en wanneer ik naar de onderkin en hangwangen van Borelmans keek, kon ik hem geen ongelijk geven. 'Bij Mijnheer Oppenheim kun je nog zien, dat hij in de rimboe geweest is, en op tijgers gejaagd heeft, en bij dat oude vrouwtje....'

Mijnheer Borelmans scheen iets te willen zeggen, maar Mevrouw wierp hem een smekende blik toe, en vervolgde tactvol: 'Wat dat vrouwtje aangaat, zouden we het misschien toch eens kunnen worden, Piet. Als jij óns nu een plezier doet en Mijnheer tekent, dan doen wij jóu ook weer een plezier met een rijksdaalder voor dat vrouwtje.... Wat zeg je daarvan?'

Piet had zijn tweede appel met klokhuis en al naar binnen gewerkt, en zuchtte diep 'Nu ja, wat mot, dat mot. Dat vrouwtje heeft een rijksdaalder brood-nodig, en ik wil haar tekenen, dus.... Wanneer zal ik dan komen?'

Er werd afgesproken, dat Piet een boodschap zou krijgen, wanneer hij naar Amsterdam moest komen.

'Het vervolg van het verhaal', zei Floris, 'ben ik bij

stukjes en beetjes aan de weet gekomen, van de koetsier en de bedienden.

Er stond namelijk een palfrenier op het perron, om de jongeheer op te wachten, en hem in een koetsje naar het deftige huis, aan de Keizersgracht te brengen, waar ook het bankierskantoor was gevestigd. Piet was enthousiast. 'Ik wil op de bok,' zei hij. 'Kijken naar de paarden!' De koetsier, met een bontkraag over zijn leverkleurig livrei, verzekerde hem, dat dat onmogelijk was, omdat daar de palfrenier moest zitten.

'De palfrenier kan in het bakkie,' besliste Piet. 'Die is immers op de bok helemaal niet nodig.'

Maar de koetsier, bang dat hij ruzie met zijn baas zou krijgen, of misschien ook omdat het niet met zijn waardigheid overeen kwam, bleef weigeren.

'Ook goed', zei Piet, die even koppig kon zijn als het nodig was. 'Dan ga ik lopen, maar in zo'n bakkie laat ik mij niet stoppen.' Het liep er, na ongeveer een kwartier parlementeren, op uit, dat 'mijnheer de schilder' tot aan de Dam op de bok mocht zitten, maar dan verder in het bakkie om mijnhéér niet kwaad te maken. Mijnheer echter, zat in de volle statie van zijn werkkamer achter een magistraal bureau, reeds op Piet te wachten. 'Zie zo, vriend', zei hij minzaam tegen Piet, die zijn ezel uitpakte. 'Zeg nu maar eens hoe je me dacht te nemen! Zó, met de penhouder in mijn hand, terwijl ik een stuk teken, of zó, met mijn elleboog onder mijn kin, of met deze voorzittersshamer....?'

Piet had ondertussen kritisch de kamer opgenomen.

‘Moet ik je hiér tekenen?’ onderbrak hij Borelmans oneerbiedig. ‘Dat gaat nóóit! Veel te donker, en dan, alles rammelt, en als ik jou achter dat bureau teken, blijft er helemáál niets van je over. Nee, wacht maar even, er is beslist wel een beter plekje in dit huis te vinden.’

Hij verdween eer de verblufte Borelmans een woord kon zeggen, en tien minuten later kwam Piet glunderend weer binnen.

‘Dacht ik het niet?’ zei hij. ‘Een prácht van een plaats heb ik gevonden! Als je nu meteen meegaat....’

Hij ging voor, en, zegt de bediende, ‘er was zo iets autoritairs in zijn optreden, dat Mijnheer Borelmans hem als een schooljongen volgde, alle trappen op, naar de oude mangelkamer op zolder.’ ‘Hier is het helder en wit’, zei Piet, ‘en als je nu in die stoel gaat zitten....’ Mijnheer Borelmans gehoorzaamde, maar omdat het koud was, gaf hij den bediende last, snel vuur te maken in de kachel. Piet was ondertussen reeds begonnen te schetsen. Toen hij ongeveer tien minuten bezig was, hield hij ineens op. ‘Wat doe je nóu?’ zei Piet. ‘Je zakt helemaal wég! Je gezicht ook. Het lijkt wel of je van páp bent! Ga eens vlúg recht op zitten!’

‘Ik lag op mijn knieën de kachel aan te blazen,’ zei de bediende, en deed of ik een niesbui van de rook kreeg, om mijn lachen te verbergen.’

Piet greep Mijnheer Borelmans in zijn kraag en trok hem rechtop in zijn stoel, of hij een zak meel was, en mijnheer Borelmans, voor wien wij allen sidderden en

beefden, als hij een kwade bui had, liet zich bedoen, en zat strak rechtop, wel drie kwartier, zonder zich te durven verroeren, tot Piet ineens riep, dat hij klaar was.

‘Nu al?’ vroeg Borelmans, die steeds gehoord had, dat je voor een portret vele malen moest poseren. ‘Je komt toch zeker nog eens terug om het af te maken?’ Maar Piet schudde zijn hoofd en zei: ‘Niks hoor! Zoals het nu is, is het goed, en zo blijft het, en ik krijg mijn rijksdaalder...’

Maar hij kreeg zijn rijksdaalder nog niet, en er was ook geen rijtuigje om hem naar het station te brengen.

‘Kijk eens,’ zei Borelmans, kortademig, toen hij de volgende dag bij mij op bezoek kwam: ‘Kijk eens, ik zeg niet dat het portret niet lijkt, het lijkt zelfs uitstekend. Maar ik heb tweehonderdvijftig gulden beloofd voor die tekening, en dan kan ik toch zeker verlangen, dat hij een kleine wijziging aanbrengt, als ik daar nu op gesteld ben. Dat hangen van mijn ooglid is van die lichte attacque die ik gehad heb, maar het lijkt wel, of het hele portret getekend is, om dat goed uit te doen komen.

Ik zie niet in, waarom de jongen dat niet even met een stukje vlak aan het andere oog gelijk zou maken!’

Piet stond er muilezelachtiger dan ooit bij. ‘Is je oog zo, of niet?’ vroeg hij. ‘Nu dan! Man, het is het enige interessante dat ik in je gezicht vond’.

Mevrouw Borelmans die ook meegekomen was, probeerde het met de sentimentele snaar. ‘Natuurlijk, Piet, is het zo. Maar dat portret was bedoeld voor mijnheer 's

zoons in Indië, en het is toch niets prettig voor hun, er telkens aan herinnerd te worden, dat hun vader al een atacque gehad heeft! Als je ons nu met zo'n kleinigheid een plezier doet....'

Maar Piet bleef onvermurwbaar, 'Ze zullen d'r Vader moeten nemen zoals hij is. Dat moet ik ook wel, en mijn rijksdaalder moet ik hebben.' Ik verzekerde Borelmans dat ik geen invloed op Piet had, maar hij nam het slechts half aan, en scheen niet van plan het erbij te laten zitten.

Tenminste een paar dagen later, trof ik Allebée. 'Die Borelmans is bij mij geweest om te klagen over een portret van hem, dat Piet heeft getekend. Een knap stukje werk, maar hij wou beslist, dat ik Piet zou dwingen om zijn oog te veranderen. 'Als ik toch tweehonderdvijftig gulden voor zo'n vodje papier betaal, kan ik toch zekere eisen stellen!' zei hij.

'U bent directeur, U kunt uw invloed laten gelden. Zo'n portret kan ik nergens vertonen....'

'U begrijpt dat ik hem de mantel uitgeveegd heb. Piet is een rare, maar een geboren tekenaar is hij. Als Piet een vrouwtje op de rug tekent, zie je duidelijk of ze zit te lezen of te breien. Als Piet haar hand tekent, voel je, dat ze zich juist de tranen uit de ogen geveegd heeft. Hij zal een groot kunstenaar worden....'

Floris brak zijn verhaal plotseling af. 'Een groot kunstenaar is Piet niet geworden,' zei hij. 'Kort daarna begon zijn lampje te flakkeren, het duurde geen twee jaar meer, eer het gedoofd werd....'

Met een vriend boog ik mij over de reproducties, die Floris V. mij voor enkele dagen geleend had. ‘Wat was het’, vroeg ik hem, ‘waardoor het lichtje begon te flakkeren en uitdoofde? Was het werkelijk een geest, die zich van hem als medium bediende, en die als een vampir de krachten wegslurpte uit dit jonge lichaam? Maar dan zouden zijn tekeningen toch niet zo'n individueel karakter kunnen dragen! Ik maak me sterk, iedere tekening van Piet V., die mij in handen komt, als zijn werk te herkennen....’

Mijn vriend schudde het hoofd. ‘There are more things between heaven and earth, Horatio....’

Dat er twee individuen in hem verenigd waren, zul je toch niet loochenen: de boerenjongen die zich bij koeien en paarden op zijn gemak voelde, en de kunstenaar, die.... schizofrenie; geestessplitsing, is inderdaad de juiste naam voor zijn ziekte. Aan de worsteling tussen die twee zielen in hem is hij bezweten....’

‘Of,’ wierp ik tegen, ‘er was slechts één ziel in hem, maar die voor de haar opgelegde last te zwak was.

Apollo is onbarmhartige en slaat de kunstenaar met zijn kunst, zoals hij de boer op het veld door een plotselinge zonnesteek neerwerpt. Hij vraagt zich nooit af, of wij de marteling wel kunnen dragen, die hij ons oplegt. Is er wel één kunstenaar, die niet de stigmata aan zijn handen draagt van Apollo's stralen?

Vloeit niet alle kunst steeds voort uit een geopende wonde? Bewijst dat niet dat hij zich zijn lot steeds donker bewust was? Zolang hij jong was kon de stem van zijn

bloed die andere stem in hem overschreeuwen. Alleen in zijn kamertje, waar hij niemand toe wilde laten, hoorde hij haar, en worstelde met zijn roeping. Móéten, en voor de taak die geëist wordt te zwak zijn, worstelen met God, die geboren wil worden, die bijna aanwezig is, en op het laatste ogenblik ontsnapt, niet anders achter latend dan een mislukte tekening, slechts goed genoeg om te verscheuren, tot de vloer met snippers bedekt is. Dan vindt hij zijn rust terug bij het hooien, het mesten, het spitten. Bij het gulle lachen van probleemloze mensen bij een paar potjes bier en wat sigaren tot hij plotseling door de damp heen een gezicht ziet, een litteken dat hem geheimzinnig toeroept: ‘Ook jij bent getekend!’ Hij neemt het papier op, het weerstrevende potlood, hij tracht in het geheim van dat gezicht door te dringen, in die stigmata die hem de zin van zijn eigen diepste wezen moeten openbaren. En misschien, plotseling, is de jongen, man geworden, en heeft hij in de stilte zijn eigen wezen, en dat wat God van hem eiste, vóór zich gezien, als het aangezicht van de Medusa, en heeft zijn krachten veel te zwak gevoeld, voor de taak, waaraan hij zich niet kon onttrekken en is gevlucht in de donkere spelonken van de waanzin....’ Wij zwegen beiden.

‘Zijn tekeningen uit die laatste periode, zouden ons misschien veel kunnen leren’, zei ik tenslotte. ‘Ik wil toch zien, dat ik Floris ertoe krijg, ze mij eens te tonen....’

Enkele weken later bereikte mij het bericht, dat Floris

V. plotseling was gestorven. Hij nam het geheim van Piet mee in zijn graf, en dat was waarschijnlijk ook zijn bedoeling.

Huwelijksherstel

Tot de merkwaardigste typen die ik in mijn leven ontmoet heb, behoort ongetwijfeld ook de man, wiens gelukkigste dag sinds jaren, naar hij mij bekende, de dag was, waarop ik hem een Friese grammatica en woordenboek cadeau gaf: mijn vriend Sipówitsj. Sipówitsj namelijk verzamelde talen, zoals een ander postzegels verzamelt, met alleen dit verschil, dat hij ze in zijn hoofd bewaarde, en niet in een album. Overigens ging het hem al net als overige verzamelaars, hij bezat een volledige collectie van zijn eigen land: Russisch, Oekraïensch, Georgisch, Abgasisch; een aantal doodgewone talen, die iedereen heeft: Duits, Frans, Engels; een paar gave, bijzonder mooie exemplaren, Latijn en Grieks; een kostbaar curiosum: het Sanskriet; een paar onvolledige collecties van Scandinavië en de Romaanse landen en dan nog, te hooi en te gras, wat beschadigde, geschonden, nauwelijks toonbare exemplaren, zoals bijvoorbeeld het Hollands.

Dat Hollands echter, was juist de oorzaak, dat ik hem leerde kennen.

Ik werkte destijds namelijk in Moskou, als adviseur voor Nederland op het bureau van de MORP: de internationale van revolutionaire schrijvers.

Men had mij gezegd, dat ik buiten mijn salaris aardig wat bijverdienen kon, wanneer ik zo nu en dan eens een gedicht of verhaaltje van mij in een Russisch tijdschrift plaatste, en heel wat meer nog dan die extra verdienste, trok het mij aan, in Rusland gelezen te worden.... het

lag dan ook niet aan mij, wanneer dit tot nog toe niet gebeurd was, alleen.. mijn eigen kennis van het Russisch was volkomen onvoldoende, en waar zou ik een Rus vinden die uit het Hollands kon vertalen?

Toen viste, op een dier snikhete, stoffige Russische zomerdagen, waarop alle lust tot werken je vergaan kan, Bruno Jassensky met verveeld gezicht een vlieg uit zijn inktpot, en zei ineens: 'je zou het misschien eens aan Sipówitsj kunnen vragen....'

Allen lachten.

Maar Bella Illes, onze chef, die niet het minste gevoel voor humor had en enkel van iedere zaak dadelijk het nut of nadeel overwoog, keek bestraffend om zich heen en zei met nadruk:

'Daar valt niets te lachen. Dat is een héél goede inval. Sipówitsj kent ongetwijfeld ook Hollands. Ik zal zijn adres dadelijk opzoeken in het telefoonboek.'

Het lachen van de anderen had zoveel betekend als: 'alleen een gek als Sipówitsj zou zo'n gekke taal kunnen leren' en in Illes' aanbeveling stelde ik al evenmin vertrouwen; hij was specialist in het afschuiven en kon je met de plechtigste verzekering dat deze of gene je beslist zou helpen, naar iemand toesturen, die met de zaak waarvoor je kwam niets had te maken, wanneer hij zelf daardoor slechts zolang van die aangelegenheid af was. Zijn voornaamste werkzaamheden bestonden uit intrigeren bij Komintern en ruziemaken met zijn Hongaarse landgenoot-emigranten, en hij had het daarmee zo druk,

dat er voor het schrijven van nieuwe boeken, of voor de werkzaamheden van ons bureau nooit tijd over kon schieten.

Maar waarom zou ik niet, zolang al mijn voorstellen toch slechts onbehandeld in zijn lessenaar lagen, een middagje vrij nemen om een wandeling naar de Bolsjaja Dewjatinskaja te maken waar die Sipówitsj moest wonen?

Ik deed het en klom de smerige, naar komkommerresten en ander afval stinkende trap op, naar een deur op de tweede étage, waar ik aanbelde, door twee uit de muur stekende koperdraadjes van een elektrische bel tegen elkander te drukken. Slepende voetstappen in de gang daarachter schenen een onmogelijk lange tijd nodig te hebben om nader te komen, de deur werd wantrouwend op een kiertje geopend, maar een seconde later vloog ze wijd open, toen ik mij bekend gemaakt had als een buienlander die de heer Sipówitsj wou spreken.

‘Mais entrez, entrez donc monsieur! Mon fils reviendra tont à l'heure et sera tellement content de vous voir. Il sait bien que les Hollandais sont un peuple si civilisé, si cultivé.... veuillez entrer chez moi, que je vous fasse du thé en attendant son retour...’¹

Ook in de schemerdonkere gang, die met de kleren der talrijke huisbewoners wel als behangen scheen, was één enkele blik voldoende om in deze, zo vloeiend Frans sprekende vrouw onmiddellijk de ‘Voormalige’ te herkennen.

Het was me immers reeds herhaaldelijk overkomen, dat ik in de tram, of op de markt, door zo'n versleten vrouwtje

met rafelige rokken en afgetrapte schoenen, plotseling in het sierlijkste Frans was aangesproken en een kleur van opwinding op haar verlepte wangen gespeurd had, vooral wanneer de omstanders verbaasd en lichtelijk bewonderend bleven luisteren, zodat ze eventjes kon tonen: 'ik ben niet wie je denkt.... een 'voormalige' ben ik.'

Spoken uit het verleden, weerglans uit de lege spiegels van Winterpaleis of Kremlin, schaduwen uit een andere tijd toen tengerere meisjes, door garde-officieren begeleid, romances neurieden bij de vleugel; terwijl daarnaast in de rookkamer generaals en werkelijke geheimraden hun whist of ombre speelden, zonder zich af te vragen wat achter de verstarde ogen der lakeien leefde, die roerloos als gebeeldhouwde carryatiden naast de deuren stonden.

Over hen, als huilende sneeuwjacht over de Russische steppen, snerpte en gierde de storm der revolutie, de kaarten uit hun handen blazend, de steur en kaviaar en oesters naar alle windstreken verspreidend, en de deuren der paleizen inrameiend tot daarbinnen het blokkenvuur in de haard oplaaide, de houten lijsten omlekte, de rococomeubelen in vlam zette, en het dak neerbeukte op de nog knetterende sintels; een hoge, vale aswolk opwervelend, die door de wind verwaaid werd. Jarenlang loeide de storm, wentelde om zijn eigen as, joeg het vuur op waar het reeds lang gedoofd was, verfde de luchten met bloed en as, en onder haar, op de puinhopen, worstelden, schreeuwden, stierven en stonden wéér op, de voormalige lijfeigenen en lakeien met, al

naar het uitkwam, hun boerenbijlen en hun houwelen, hun machinegeweren of hun handgranaten.

En toen het eindelijk, heel langzaam aan weer stil werd, de lente, als aarzelend opnieuw begon te geuren, de grond in het bos weer zwoel en vochtig was van voorjaarsverwachting en zowaar ook, tussen het zware wolkendek, een enkel schuchter straaltje zonlicht omlaagschoot; toen dwarrelde ook nog wel hier en daar een half verscheurd, aan de randen verkoold effect neer, een door de ratten aangeknaagd gedevalueerd biljet van duizend roebel, een pirouetterende ‘voormalige’ die nog in zich zelf geloven bleef omdat er goddank, in het ene kamertje dat zij van haar paleis mocht bewonen, geen gave spiegel meer overgebleven was.

Dat dan was, naar ze met veel strijkages te kennen gaf, de moeder van Sipówitsj en ik begon nu reeds iets beter het lachje van Bruno Jassienky te begrijpen. De duffe atmosfeer van kamfer, poeder en stof, waarin haar praten afliep als een dolgeworden gramfoonplaat, werkte op mijn zenuwen, ik overlegde of ik niet beter deed meteen maar weer weg te gaan, maar de tijd daartoe werd mij niet gelaten, want we hoorden voetstappen op de gang, een deur sloeg dicht, en reeds hoorde ik de oude dame zeggen: ‘ah mais, le voilà, mon petit chéri, c'est assurément lui qui vient d'entrer, permettez moi que je vous présente, il sera tellement enchanté de vous voir, tellement heureux, il y a si peu de gens comme il faut qui le fréquentent....’²

Zij stelde mij echter niet voor, maar bleef aan de ingang

van de deur staan, en zei, met in haar stem nog de schuchtere eerbied, waarmee waarschijnlijk Russische dames van vroeger hun echtgenoot aanspraken, wanneer zij bang waren hem lastig te vallen:

‘Wolodja.... ce monsieur est un Hollandais, qui voudrait te voir...’³

‘C'est bien, maman... faites entrer!’ klonk een, naar het mij voorkwam enigszins ongeduldige stem uit het diepst van de kamer. Het was of hij daarmee haar woordenvloed nog voor zij begon af wilde snijden, en zo dit zijn bedoeling was, slaagde hij uitstekend, want op hetzelfde ogenblik was de oude dame naast mij verdwenen, alsof ze inderdaad niets dan een schim geweest was. Aarzelend deed ik een paar stappen voorwaarts in de lange, slecht verlichte pijpenla, wier ene venster tegenover mij, op een blinde muur uitzag. Betrekkelijk snel echter wenden mijn ogen aan schemering en tegenlicht, en nu zag ik, hoe aan het einde der met allerlei rommel bedekte vloer, een tengere jonge man achter een met boeken beladen bureau zat. Hij stond op toen ik nog een pas deed, kwam mij tegemoet en strekte de hand uit, terwijl hij mij tegelijkertijd in een volkomen onverstaanbare taal aansprak. Enigszins beteuterd luisterde ik naar zijn woorden, die nu eens aan Duits dan weer aan een basterd-Engels, aan Noors of Deens deden denken. Sprak hij wellicht IJslands? Tot ik plotseling uit die woordenvloed, als een stuk vlees uit een groene ketel erwtensoepe een bekende klank opving:

‘Mienheer.... Uwe Edelheid’ en het mij, in het

Russisch, als het ware van de lippen viel: ‘Ah, wuu gawarietje pa Hollandski!’⁷⁴ Een lichte kleur, dezelfde jonge-meisjesachtige blos, die ik later nog zo vaak bij hem op zou merken, trok over zijn tenger bleke gezicht en, met een glimlachje dat mij meteen voor hem innam zei hij, ditmaal ook in het Russisch:

‘Ik probeerde het. Ik had trouwens wel kunnen denken, dat U mij niet verstaan zoudt. Ziet U, ik heb de taal alleen uit boéken....’

Hij bood mij een stoel aan en haastte zich onmiddellijk, de voor een visite onvermijdelijke thee te zetten, maar zo onhandig, dat de houtskoolas van onder de samowar hem in het gezicht woei bij het blazen en ik mij slechts met moeite bedwingen kon, niet op te staan om hem te helpen. Eindelijk echter brandde het vuurtje, hij haalde nog uit een kast twee dikke wastafelglazen die hij met een oude lap wat schoonveegde, zette ze op het bureau neer en kwam toen, in afwachting dat het water zou gaan koken, weer bij mij. Ik legde hem in enkele woorden uit, wie ik was, en vroeg hem toen, eer ik met mijn bedoeling voor de dag kwam, hoe hij zijn Hollands geleerd had.

Uit een baaierd aan zijn voeten groef hij een voddig, tot op de draad versleten boekje op, een grammatica die het jaartal 1840 droeg. ‘Op de markt gevonden’, zei hij, en daarna op een stapel schriften wijzende: ‘ik had geen woordenboek. Maar op de staatsbibliotheek is er een, dat heb ik overgeschreven.’ Hij lachte en bloosde weer tegelijk, alsof hij zich verontschuldigen wilde en

vroeg: ‘vindt U ook niet, dat overschrijven een uitstekend middel is om wat woordjes te leren?’

Stupéfait vroeg ik hem: ‘En helemaal geen lessen? En niets om te lezen?’

‘O, toch wel!’ lachte hij, ditmaal niet zonder trots, ‘Uw grote dichter!’

Hij stond op en tilde, alsof het een zeer kostbaar iets was, een versleten foliant van zijn boekenrek. Het was een geïllustreerde uitgave van Bilderdijk's ‘De ondergang der eerste waereld’.

Het duurde niet lang of wij waren, nu eens in het Russisch, dan weer in het Frans of Engels, wanneer een van ons een uitdrukking niet snel genoeg kon vinden, in een levendig gesprek gewikkeld. De jongeman daar tegenover mij, hoe vuil en armoedig hij er ook uit zag, en al was zijn moeder dan een ‘voormalige’, was zeker geen dwaas. Hij was zelfs, ik had slechts weinig tijd nodig om mij daarvan te overtuigen, iemand van grote eruditie, van fijne smaak en met een belangstelling die, in tegenstelling tot die der Russen die ik tot nog toe ontmoet had, geheel en al naar het abstracte, het mystieke en het filosofische uitging. Hij was het eerste Dostojewski-type dat ik ontmoette en er waren ogenblikken dat hij mij onweerstaanbaar aan de hoofdpersoon uit ‘Witte nachten’ deed denken.

Ik vroeg hem, hoe hij er in hemelsnaam toe gekomen was Hollands te studeren en hij zei:

‘Vergelijkende taalstudie is mijn vak.... en dan.... dit boek,’ daarbij streelde hij nog eens liefkozend over

de oude foliant, ‘was op de een of andere wijze in mijn vaders bibliotheek terecht gekomen. ‘De Untergang der erster Welt’, dat verstond ik, en U zult begrijpen dat ik zoo'n meesterwerk in het oorspronkelijk wilde lezen....’

‘Maar wij beschouwen Bilderdijk helemaal niet meer als een groot dichter...!’

Een ogenblik scheen hij werkelijk geschokt. ‘Bilderdijk géén groot dichter...?’ Hij scheen even tijd nodig te hebben om het te verwerken, toen glimlachte hij opnieuw, het scheen me zelfs toe, toegeeflijk... ‘O, ja, misschien zoals onze jongeren Poesjkin geen groot dichter meer vinden? Omdat er geen revolutie of klassenstrijd in voorkomt...?’

Ik haastte mij, ditmaal op mijn beurt blozend, hem uit te leggen dat dat niet het geval was: ‘O nee, niet dáárom, maar Bilderdijk's taal is gezwollen, bombastisch...’ ‘Misschien,’ zei hij aarzelend, ‘misschien. U zult dat natuurlijk juister aanvoelen dan ik. Maar de gedàchten? Die zijn zelfs, zou ik bijna zeggen, toch in diepste zin revolutionair. En zo episch. Het doet mij werkelijk soms denken aan een Griekse tragedie, vindt U ook niet?’

Pas die vraag deed mij plotseling beseffen dat ik er in het geheel niet over oordelen kon, omdat ik van de hele ‘Ondergang der eerste wereld’ nooit een regel had gelezen.

Om mijn verlegenheid te verbergen sprong ik over op een ander chapter.

‘De woordenkeus en spelling van Bilderdijk is heel

anders dan die van nu. Heeft U ooit geprobeerd iets moderns te lezen?’

‘Er was niets te krijgen. Maar ik zou niets liever doen dan het proberen.’

Ik haalde een boek van mijzelf uit de zak, dat ik met die bedoeling had meegenomen. Een ogenblik zat hij zwijgend over de bladzijden gebogen, toen begon hij met de vinger bijwijzend, zin voor zin te vertalen. Het bleek me, dat hij op een paar kleinigheden na, de inhoud volkomen had begrepen.

‘Ik kwam U eigenlijk vragen, of U mij niet zoudt willen helpen een paar van mijn novellen te vertalen voor de Russische bladen?’

Zijn gezicht straalde van een jongensachtig geluk. ‘U zoudt mij geen groter plezier kunnen doen. Ik kan niet zeggen hoe ik Uw vertrouwen op prijs stel!’ Het water in de samowar pruttelde en stoomde. Hij schonk twee glazen thee in, reikte mij de suikerpot en zei: ‘Feitelijk zouden wij dat met een glas wodka en zakoeski moeten bezegelen, dat is de Russische gewoonte voor een samenwerking waar een vriendschap uit kan groeien. Maar daar ik geen wodka in huis heb, hoop ik dat U mijn thee voor lief neemt. Ze was altijd de godendrank der filosofen en dichters van Japan en China.’

Op dat ogenblik, met zijn als sèvre porselein geformuleerde zinnnetjes, deed hij, ondanks zijn smerige Russische hemd en vale pantalon, aan een Frans edelman uit de achttiende eeuw denken. We stootten aan met onze glazen, die een doffe, onwelluidende klank gaven. Op de

binnenplaats buiten, barstte de een of andere ruzie los, met vrouwenkreten en zware Russische vloeken. Sipówitsj sloot het venster dat op een kier gestaan had: ‘de buitenwereld’, zei hij. ‘Maar hier binnen heerst de vrede van de geest en de schatten der kunst, ook de uwe, zijn bij mij veilig...

De uitgever van de Iskra gromde, toen ik hem zei, wie mijn novellen zou vertalen.

‘Sipówitsj? Dan kunt U er wel donder op zeggen dat er niets van terecht komt!’

‘Gelooft U dat hij niet bekwaam is?’

‘Bekwaam? Zeker is hij bekwaam! Hij is een van onze knapste taalgeleerden.

Maar hij is een volkomen onmogelijk mens, die nooit iets aflevert.’

Hij ging achterover in zijn leunstoel zitten om me eens goed te vertellen hoe het met Sipówitsj stond: ‘In de eerste plaats hebben ze hem aan de academie als lector in het Spaans niet kunnen handhaven, hoewel er in heel Moskou geen betere kenner is van de Iberische talen. De eerste morgen kwam hij een uur te vroeg, de tweede morgen een uur te laat, de derde morgen kwam hij helemaal niet. Zijn enige liefhebberij is studie, studie. Als hij een taal kent, interesseert ze hem verder niet meer, omdat hij al lang aan de studie van een andere taal is begonnen. Als een uitgeverij een boek vertaald wil hebben, en het geluk wil, dat Sipówitsj zelfs geen thee en geen korst brood (want meer heeft hij niet nodig) meer in huis heeft, kan hij voor een behoorlijk voor-

shot een contract met hem sluiten en de eerste twee hoofdstukken binnenkrijgen. Daarop koopt Sipówitsj thee en brood en studeert Perzisch. De uitgever kan wachten tot Sipówitsj het Perzisch onder de knie heeft, of tot zijn brood en thee op zijn. Vervolg je hem voor contractbreuk, dan laat hij zich gevangennemen en studeert in de isolator Amharisch. Hij méerkt waarschijnlijk niet eens dat hij in de cel zit. Hij komt uit de cel en studeert Baskisch. De uitgever kan wachten. Maar als de uitgever er na jaren in slaagt, de vertaling uit zijn handen te krijgen, ja, dan is een betere niet mogelijk. Als U zolang geduld hebt?...

Lachend zei ik hem, dat ik graag bereid was de proef te wagen en de volgende dag stonden Sipówitsj en ik voor hem, om het contract te tekenen; ik weet niet, waarom ik daarbij plotseling aan de dag moest denken, toen, achter net zo'n lange groene tafel, een vaderlijk ambtenaar mijn vrouw en mij in de echt had verbonden.

Had de uitgever overdreven, of verkeerde Sipówitsj misschien toevallig in een dier perioden waarin noch thee noch brood meer in de kast was? De vertalingen, eerst van 'Provokatie', toen van 'De laatste wacht', 'Aflossing', 'de Vluchteling' en nog enkele, meer theoretische artikelen, werden precies op datum afgeleverd en toen ze verschenen waren, kreeg ik, van verschillende kanten, complimentjes over de goede stijl te horen. Pas jaren later, toen ik veel beter Russisch geleerd had, kwam ik er achter, dat de stijl, nu ja, beschaafder, ik

zou bijna zeggen, klassieker dan het origineel was, maar dat de goede Sipówitsj bij de beschrijving van een scheepswerf het over de ‘vloer’ en de ‘leuning’ van een schip had, en over ‘gloeiende spijkers’, die de nagelbinken elkander toewierpen. Hij kon het niet helpen, de arme kerel, want de eerste keer dat hij, naar zijn eigen bekentenis, voet aan boord zette was, toen ik hem in '36 met zijn zoon meenam op een plezierbootje op de Moskwa. Maar dat is vooruitlopen op de geschiedenis, en vooral het bestaan van een zoon had hier eigenlijk helemaal niet onthuld mogen worden....

De vertalingen werden op tijd afgeleverd, en ik was zo ijdel dit niet aan Sipówitsj geldeloosheid, en niet aan een vergissing van de uitgever toe te schrijven, maar aan het feit, dat er werkelijk, zoals Sipówitsj die eerste middag voorspeld had, een band van vriendschap uit ons gezamenlijk werk ontstaan was. In Nederland was ik het eeuwige praten beu, de intellectuelen ontvlucht, om onder arbeiders, strijdersfiguren en ruige daadmensen mijn kameraden te zoeken... in Moskou temidden van het centrum der politieke strijd, proletarische levenshouding en overschuimende daadkracht, was ik blij, als een heel eigen geheim, de stille haven te kennen van Sipówitsj kamer; een soort Begijnenhofje achter de Kalverstraat, waar men met een snel afbuigen en deur dichttrekken, kan binnenschieten eer iemand het gemerkt heeft. Want hoe had ik, ook al schaamde ik mij er niet voor, aan Vanter of Ivens, of voor het publiek van mijn arbeidersvergaderingen, het genoegen

kunnen verklaren dat ik, druk bezig met het voorbereiden der wereld-revolutie en de strijd tegen onze talloze tegenstanders, kon vinden in zulke urenlange gesprekken met een waarschijnlijk teringachtige jongeman over God en de ziel, het mysterie van de schoonheid en het wezen der liefde? Ze zouden zelfs de termen waarin wij spraken niet hebben begrepen, zoals ze nooit begrepen hebben, dat een mens burger kan zijn van twee werelden, van die der droom en van die van de daad, en dat, wie in de strijd met goed geweten zijn plicht deed, daarna een des te volkomener minnaar kan zijn in de armen der geliefde? Zij allen kozen: zwart of wit, man of vrouw, haat of liefde, en met dengene die de éne wereld nooit om derwille van de ándere gehéél verlooehenen kon, hadden zij geen vrede. Het was beter voor hun staalharde inquisitie-ogen, de geheime vreugdetuinen te verbergen, waar kruiden groeiden, die mij vaak op die kale rotsvlakte van de strijd, krachten geschonken hebben om vol te houden, waar anderen bezweken....

Was zulk een tuin der lusten de kamer van Sipówitsj?

Geen spoor van kleur aan het beschimmelde behang der wanden, geen divan zonder door het doek stekende veren, geen stoel waarop men zonder gevaar van sneuvelen kon zitten - de kleurige hellespoken van Jeroen Bosch zouden er uit helse verveling gevluht zijn, en zelfs hun broeder, de verwenste wandluis, wachtte met van de zolder te vallen, tot de barmhartige schemering

de al te ontredderde verveloosheid van de kamer met haar sluier omhulde.

Dat was dan ook meestal het uur waarop ik, een verdacht prikje in mijn nek voelende, uit het rijk der muzen en Platonische ideeën op aarde terugkeerde, en afscheid placht te nemen van Sipówitsj.

Eens op een keer echter...

Maar voor ik dit vertel, wil ik eerst ieder misverstand recht zetten alsof Sipówitsj, kamergeleerde of niet, net als zijn moeder een 'voormalige', - wellicht een 'contra-revolutionair' was.

'Mijn vader,' vertelde hij eens, 'was inderdaad net als de jouwe, een hoge ambtenaar, een generaal zoals het hier heette, en een reactionair op de koop toe. Maar die zonde is me vergeven, omdat ik al op mijn zestiende jaar tegen hem in verzet ben gekomen. Het ging over de lakeien, die bij ons in huis altijd bij de deuren stonden, in de eetzaal, de huiskamer, de speelzaal,... alleen de W.C. en de slaapkamer nadat ze ons uitgekleeft hadden, en voor ze ons weer met aankleden hielpen, waren er vrij van, maar ik geloof dat mijn ouders hen ook daar zonder bezwaar toegelaten zouden hebben, zoals men door de aanwezigheid van een hond of een kat niet gestoord wordt. Ze stonden als standbeelden met onbewegelijke gezichten, enkel toesnellend wanneer mijn vader een lucifer voor zijn sigaar nodig had, of mijn moeder een naald liet vallen bij het breien. Ze waren er bij wanneer familie zaken bepraat werden, kennissen gesmaad of gehekeld, verafgode autoriteiten in de bin-

nenkamer verguisd en gehoond, en hoewel dat alles gebeurde in een Frans dat zij geacht werden niet te verstaan, schaamde men zich in drift, evenmin voor plat Russisch, zo ondenkbaar scheen het mijn ouders toe dat zij in staat zouden zijn iets te begrijpen of over te brieven. En wat hun oordeel aangaat, of de gedachte dat ook zij er een eigen mening en een persoonlijk leven op na konden houden; dat scheen mijn vader geen onmogelijk, als dat de voorvaderen, in hun gouden lijsten langs de wand, met de vergulde Wladimir-orde op hun geschilderde jassen en uniformen, ooit zouden gaan spreken... De afschuwelijkheid hiervan die ik reeds als klein kind voelde, dreef mij tot een der lakeien, een stille vriendelijke man, die in het geheim mijn vriend werd, de eerste vertrouwde van mijn jongensgeheimen, mijn stoutmoedige gedachten, mijn dromen, die ik vader of moeder nooit had kunnen belijden. Half uit werkelijke genegenheid, half omdat hij het aan de zoon der heerschappen niet durfde weigeren, liet hij mij heimelijk toe op zijn kamer, en luisterde welwillend terwijl ik mij opwond over het onrecht, de achterlijkheid en slaafsheid van ons Rusland, de sfeer van bederf en verrotting die ons uit ieder verhaal van Tsjechov nog tegemoet slaat, maar die de atmosfeer van mijn jeugd was. Hij liet mij uitpraten en uitrazen zoals men een jong veulen de lijn laat, en glimlachte goedkeurend: 'dat heeft U mooi gezegd'. Voor hem waren het waarschijnlijk allemaal maar sprookjes.

Voor mij echter was het de droom, geen dromerij, maar

de grote Droom, die de dichter heeft uit te dragen in de wereld, de Droom, in wier dienst een Dante, een Milton, een Shelley of Byron zich stelden, en zoals er nooit een groot dichter geleefd en in zijn droom geloofd heeft zonder haar, ook buiten het gebied der dichtkunst te dienen, zoals Tolstoj, Nekrassow, Hugo, Zola in dienst van hun Droom de een of andere dag ook politieke strijders moesten worden, zo ging het mij ook. Want al wil ik mij allerm minst voor een genie of een kunstenaar uitgeven, ik was in die dagen nog jong, en ieder in wie de jeugd niet geheel en al geknakt is, is in zijn puberteit nog dichter...

Het gebeurde dat mijn vader de ergernis die hij overdag op het ministerie had moeten inslikken een kwade avond op deze lakei, onze goede Fedja afreageerde. Hij schold hem zonder reden uit, sloeg hem in drift het blad met theekopjes uit handen, riep toen, dat hij de schade van zijn loon af zou houden... de pap zou wel niet zo heet gegeten zijn als ze opgediend werd, en Fedja zelf gaf mij een snel knipoogje, dat ik de wind maar moest laten overwaaien tot ze bedaard was, - maar juist zijn onderdanigheid op dat ogenblik maakte me nog bozer en driftig sprong ik naar voren om zijn partij op te nemen tegen vader.

Mijn woorden bereikten het omgekeerde van wat ik bedoelde... een lakei die de oorzaak van een conflict tussen vader en zoon was geworden, kon in een huis als het onze niet worden geduld...de man werd ontslagen, maar ook ik voerde uit waar ik mee bedreigd

had, en verliet nog diezelfde avond ons huis, om er niet meer in terug te keeren.’

Ik keek de jonge man tegenover mij in het gezicht, en twijfelde er geen ogenblik aan, of hij sprak de waarheid. Dit was een van die schijnbaar lankmoedige types die voor ‘slap’ doorgaan, omdat ze geen moeite doen, de kaas te verdedigen, die een ander hen van het brood eet, en die liever een belediging slikken, dan tot het ruw geweld der ellebogen hun toevlucht te nemen, maar die, juist wanneer het niet hen zelf geldt, maar misschien een regel van Baudelaire, een filosofische stelling of een politieke idee, plotseling de strijd aanbinden met een felheid en een wilskracht waartoe zij, die enkel voor belángen vechten, nooit duurzaam in staat zijn. Hij had, boven de luxe thuis, die hij trouwens verafschuwde, het leven van de ‘arme student’ verkozen, en zich met lessen en allerlei kleine karweitjes in het leven gehouden. ‘Het belangrijkste wat ik in die tijd leerde’, zei hij met een glimlach, ‘was misschien niet de grammatica, maar de kunst om met een glas thee en een korst brood gezond en gelukkig te blijven.’ Toen brak de revolutie uit, en weer koos Sipówitsj, zoals dat van iemand die enkel voor ideeën leeft, te verwachten was, de meest extreme richting.

Hij stichtte en leidde de eerst communistische studentengroep van Moskou, voerde hen aan, niet slechts in theorie, maar ook op de barricade en stond in de voorste rijen, toen hotel Métropole veroverd werd op de jonkers. Hij liet me zijn lidmaatschapskaart der vereniging van rood-

gardisten zien, ten bewijze, dat hij daarna nog bijna twee volle jaren tegen de legers van Wrangel en Koltjak had gevochten.

‘En toen’, zei Sipówitsj, ‘toen de revolutie definitief gezegevierd had, en er geen witgardist meer op sowjetbodem stond, drong het plotseling tot me door, dat mijn taak ten einde was, dat ik gedaan had wat de idee van mij eiste, zoals ik in haar dienst desnoods ook banden geplakt, of een auto bestuurd zou hebben, maar dat dat alles een dwangarbeid geweest was, die volkomen buiten de eigenlijke wereld van mijn ziel lag. Ik weet zelfs nog het ogenblik waarop dat tot me doordrong. Ik was mijn geweer aan het schoonmaken, zij aan zij met een Georgische milicien, en ineens merkte ik dat ik de onderdelen niet meer in elkaar kon krijgen, omdat ik met alle inspanning van mijn hersens zijn dialect bestudeerde. Ik ergerde me, probeerde het nog eens, maar moest tenslotte zijn hulp inroepen om het weer voor elkaar te krijgen. En ik verzeker je toch, dat ik tientallen malen aan jonge rekruten theorie van het geweer had gegeven! Maar er zong een vogel in de appelboomgaard waar we lagen, een moejik was op het veld tegenover ons aan het eggen, de hele lucht rook naar vrede, en het geweer in mijn handen was me zo vreemd geworden als een Chinese afgod. De Georgiër naast me maakte een schertsende opmerking, en weer vroeg ik me af, of dat nu een praepositioneel of een locatief was. Die nacht kon ik op mijn harde brits de slaap niet vatten. Brokstukken van mijn oude studie stormden van alle kanten op me

toe, ze waren tastbaar en duidelijk als vijanden met bajonetten en handgranaten, en het was me of ik hun woedende verwijten hoorde: ‘Jij die drie jaar lang je eigenlijke werk in de steek hebt gelaten!’ Nog drie dagen hield ik het vol, waarin ik de ene onmogelijke militaire blunder na de andere maakte, tot groot vermaak der kameraden die dachten dat mijn verstrooidheid uit een plotselinge verliefdheid voortkwam, toen vroeg ik studieverlof en kreeg het.’

Het was donker geworden en later dan gewoonlijk, maar het verhaal van Sipówitsj had me zo geboeid, dat ik zelfs de venijnige pik van een wandluis even boven mijn pols, nauwelijks gevoeld had. Nu klonken voetstappen op de gang, de deur ging open en Sipówitsj zei: ‘Daar is mijn vrouw. Ik zal het licht aansteken en je aan haar voorstellen. Als zij er niet was, zou ik soms denken dat die hele episode niets dan een droom geweest is.’

Natuurlijk had ik, aan verschillende tekenen: een kledingstuk over een stoelleuning, een schoentje onder de tafel, reeds lang gemerkt, dat naast Sipówitsj nog het een of ander vrouwelijk wezen dezelfde kamer moest bewonen. Maar daar hij het even duidelijk vermeed over haar te spreken, als over zijn moeder, vermoedde ik dat hij reden had er over te zwijgen en stelde mij, naar de rommelige toestand waarin het vertrek verkeerde, beurtelings een oude bloedverwante voor, dan wel een geëxalteerde, half-mannelijke studente, of misschien zelfs een verwaarloosd meisje dat hij uit Don

Quichottachtig medelijden tot zich had genomen, wel allerminst had ik de struise jonge vrouw verwacht, die daar in gummilaarzen, met kleivlekken op haar overall binnenstapte, alsof ze uit het een of andere aanplakbillet gestapt kwam. Terwijl ze mij met een hoofdknikje begroette, en dadelijk naar de wastafel ging om haar laarzen uit te trekken en haar handen te wassen, vroeg ze Sipówitsj:

‘Heb je al thee, Wolodja?’

Schuldbewust schudde hij het hoofd: ‘Ik heb het in het gesprek met onze gast hier helemaal vergeten.’

Ze zuchtte: ‘Ach ja! Ik heb de hele dag gesappeld, verlangd naar een hete slok thee... de kameraad daar trouwens ook denk ik,... maar jij weer als gewoonlijk in dromen... zo ben je!’

En ziende dat hij reeds met de theemachine bezig was, voegde ze er snel aan toe:

‘Nee, láát maar! Je weet wel, dat doe ik zelf vlugger.’ Inderdaad raasde het water al in de samowar, nog eer ze zich helemaal verkleed had, ze schonk drie glazen thee in, toverde uit een trommel wat koekjes te voorschijn en kwam nu, nog glanzend van zeep en water bij ons zitten.

Ze zei vrijmoedig: ‘Dus u bent de Hollander, waarover Wolodja het altijd heeft? Ik heb een paar van die schetsjes gelezen die hij vertaald heeft. Niet kwaad. Onze jeugd is dol op zulke revolutionaire verhalen uit het buitenland. Overigens begrijp ik niet, dat Sipówitsj er mee op heeft en zo goed met U op kan schieten. Over

het algemeen houdt hij de laatste tijd meer van... nu ja dat zult U zelf wel gemerkt hebben... hij is erg veranderd sinds we elkaar leerden kennen, ziet U!’

Ik antwoordde, dat de mens niet van brood alleen, en ook de revolutionair niet enkel van revolutieverhalen kon leven. Als er niets anders meer bestond zouden we er een hekel aan krijgen, zoals christelijke kinderen bij ons, uit afkeer van de eeuwige Zondagsschoolverhalen, soms socialisten worden.’

Ze zei: ‘Ik weet niet wat een Zondagsschool is, maar ik begrijp U wel. U en Sipówitsj zouden gelijk hebben, als er reeds brood genoeg was. Maar Wolodja trekt zich van het brood niets meer aan, en denkt dat hij alleen van zijn dromerijen kan leven. Ik houd het maar bij de werkelijkheid, ook voor de literatuur!’

Sipówitsj protesteerde: ‘Niet wat is, maar wat zijn moést, interesseert me. En overigens, jij de werkelijkheid en de klei, en ik de droom, is dat geen mooi evenwicht, lieve!’

Ze lachte. ‘Klei genoeg in de ondergrondse! Zoals vandaag in die bouwput waar het de hele tijd regent. Je denkt haast dat je nooit meer schoon zult worden. U moest toch eens bij ons komen kijken, kameraad. Ik zou zeggen in die tunnelbouw zit ook wel een verhaaltje voor Holland. Als Wolodja niet zo bevooroordeeld was, zou hij zelfs inzien dat het een droom is, die wij tot werkelijkheid maken!’

Ik zag het gezicht van Sipówitsj vertrekken, alsof hij zeggen wilde: ‘mijn dromen zijn van ander gehalte’,

en om te voorkomen dat het gesprek een onaangename wending zou nemen vertelde ik haar vlug, dat Bella Illes me reeds een paar keer mee had genomen.

‘Ja,’ zei ze, ‘ik weet dat hij een roman over ons werk schrijft. We zijn er wat trots op. Zulk een vooraanstaand strijder uit de Hongaarse revolutie.’

Ik wist dat Illes, al was het dan op heel andere wijze dan Sipówitsj, evenzeer reeds lang de revolutie had verlaten en nog slechts leefde voor zijn persoonlijke carrière, maar ik zei het niet, om haar enthousiasme niet te dempen. Het werd mijn tijd als ik in de schrijversclub nog iets te eten wilde krijgen en ik nam afscheid. Op mijn weg over de boulevard stelde ik mij voor, hoe Sipówitsj haar in zijn roodgardistentijd, misschien achter een machinegeweer had leren kennen. Maar het was duidelijk dat ze ieder hun eigen weg hadden ingeslagen en gedoemd waren steeds verder uiteen te groeien. Hoe lang kon zulk een huwelijk duren?

Kort daarop verliet ik Moskou, en het duurde twee volle jaren, eer ik er terugkwam. In de Kollonniej-sal werd het congres der al-russische vereniging van schrijvers gehouden, de politieke wind was 180° gedraaid, en ik beleefde een der ergste geestelijke crises van mijn leven. Desondanks nam ik mij natuurlijk de tijd om, tussen twee opwindende zittingen, mijn vriend Sipówitsj even op te zoeken. Er was veel veranderd in Moskou en Rusland, zoveel, dat ik mij soms afvroeg of het nog wel hetzelfde land was; maar de woning aan de Bolsjaja

Djewjatinskaja was nog geheel dezelfde gebleven. Nog altijd stonk het er op de gang naar komkommers en augurken, nog altijd staken de twee koperdraadjes van de elektrische bel naakt uit de muur, en in de gang was nog altijd dezelfde chaos van versleten regenjassen. Pas toen ik de kamer van Sipówitsj binnentrad zag ik, dat ook hier de tijd niet werkeloos was gebleven. De toch al lange en donkere kamer was tot mijn verbazing door een soort waslijn, waaraan lakens en een oud karpet hingen, in twee delen verdeeld, en wel in de lengte, zodat iedere helft zijn deel had aan het smalle venster. Het bureau van Sipówitsj stond nog steeds op zijn oude plaats en was hoger dan ooit beladen met boeken, maar ik schrok van de man, die van achter dat bureau op mij toekwam. Zo ver ik het beoordelen kon, droeg hij nog altijd dezelfde gerafelde broek en hetzelfde vuile, tot op de draad versleten hemd, maar boven dat hemd was zijn gezicht ongeschoren, blauwbleek met ingevallen wangen, en ik meende om zijn mond een geur van wodka te ruiken. Zijn handen waren doorschijnend bleek en wasachtig, als van iemand die lang ziek geweest is, zijn ogen stonden troebel en zijn hele houding was tragisch slap: ‘Moisi in “het levende lijk” van Tolstoi’ moest ik denken.

‘Jij! Ik had nooit.... als ik dacht.... neem me niet kwalijk,’ stamelde hij, en het was nu duidelijk dat hij inderdaad had gedronken.

‘.Wolodja!’ zei ik.... ‘Wat in Godsnaam....?’

Hij wees op het gordijn, ‘Je bedoelt wat dat betekent?’

Ik zal het je vertellen, maar eerst.... wacht dat ik me wat opgeknapt heb. Ik heb wat gedronken zie je.... het werd me te erg.... ik kom dadelijk terug....'

Aan de waskom hoorde ik hem plassen, toen haalde hij uit de kamer van zijn moeder twee glazen hete thee en een schoteltje brood met kaviaar. Hij was nu reeds nuchter genoeg om ordelijk te vertellen.

'Dat het tussen mijn vrouw en mij niet goed ging heb je natuurlijk de vorige keer al gemerkt, we passen niet bij elkaar, ons hele huwelijk was een wederzijdse vergissing, maar we bleven bij elkaar, omdat ze een kind verwachtte. Dat kind is geboren, enkele maanden nadat jij weg was, en van den beginne af was het een duivel!' Ik lachte onwillekeurig: 'Die baby?' Zonder de spot in mijn stem te merken, met een haat, die me angstig maakte zei hij: 'Ja, die báby, dat mormel, dat hele nachten lag te blèren, en je weet, de nacht is de enige tijd dat ik kan werken....; dat altijd weer iets anders nodig had: de borst, schone luiers, weet ik het...' 'Die periode gaat gauw voorbij,' suste ik. Maar hij: 'Ja, als een kind behoorlijk opgevoed wordt. Maar zij, anders zo hard als een bikkell, was met dat wurm van haar het onverstand zelf. Laat hem schreeuwen zeg ik, dat duurt misschien twee nachten en dan is het uit, maar nee hoor, zingen aan zijn wiegje, úit het bed, ín het bed, wiegen, rond hobbelen door de kamer.... Breng hem naar het jasli, zeg ik, dan heb ik tenminste overdag rust, en dat is toch volgens je eigen principes, maar weer, nee, een njanja moest er komen, haar eigen zuster uit het dorp

en dat in een kamer die toch al te klein was.... gek werd ik, razend...., toen heb ik haar gezegd: nu is het genoeg, nu wil ik scheiden.'

'Ik dacht toch dat dat makkelijk genoeg was hier in Moskou,' zei ik, met nogmaals een verwonderde blik naar de gordijnen.

Sipówitsj antwoordde: 'Natuurlijk is het makkelijk. Geen half uur tijd en geen roebel kostte het me. Maar waar je níet mee rekent, en waar ik, wereldvreemd als ik ben, ook niet aan gedacht heb, dat is onze mooie woningwet. Dat je je vrouw, ook al ben je gescheiden, niet op straat moogt zetten, zolang je geen andere woning voor haar hebt gevonden. En vindt nu maar eens hier in Moskou, dat elke dag voller wordt, een woning! Vindt haar maar eens, als je geen geld hebt en geen protectie en tot geen syndicaat hoort! Zij zou het misschien kunnen, als ze er haar vakvereniging voorspande, maar om de een of andere reden wíl ze niet. Ze geeft er de voorkeur aan hier te blijven wonen, in dit hok, dat de huissowjet me gedwongen heeft zó in tweeën te verdelen.' 'Dan zie ik niet in, dat je veel met die scheiding bent opgeschoten!', zei ik.

Hij riep verontwaardigd: 'Opgeschoten? Achteruitgegaan ben ik er mee. De hel is het. Sinds we gescheiden zijn heeft ze geen égards meer voor me. De vrolijke keuken is het geworden, waar iedereen inloopt, haar familie, haar kameraden.... als zij straks thuis komt, en haar zuster die nu met het kind naar het park is, kun je wat beleven: discussies, zingen tot diep in de nacht, en het

kind bléren en daar tussen door volksdansen en de harmonica.... je reinste Pétrousjka! Daarbij heeft de rechter me tot alimenten voor het kind veroordeeld, veel hoger dan ik haar vroeger ooit betaalde, naar mijn *roerkcapaciteit* berekend! Alsof ik in zo'n Babel ook nog een spaan zou kunnen werken....'

Ik had medelijden met zijn blijkbare wanhoop, maar vond dat hij ten opzichte van het kind ongelijk had, en zei hem dat ook onomwonden. 'Tenslotte is het een kind van jelui beiden!'

'Zo?' vroeg hij honend. 'En wie bewijst dat? Wie zegt dat ze zich niet door een van haar polderwerkers een kind heeft laten maken, alleen om me te binden, net als ze nu niet hier de kamer uit wil, om me te dwingen. Want dat is het geheim van de hele zaak, zie je, dat ze me ondanks alles niet los wil laten, dat ze het zich in het hoofd gezet heeft weer de oude rood-gardist van me te maken. Daarvoor moeten ook die alimenten dienen: dat ik positief werk zal gaan doen, zoals zij het noemt. Want geld verdient ze zelf genoeg, en hebberig was ze ook nooit. Maar wat ze mijn drómen noemt, dát haat ze, daárop is ze naijverig, dié zou ze willen vermoorden.... Er bestaat geen erger fanatisme dan dat der vrouwen!'

'Probeer het dan bij te leggen,' zei ik, 'al is het maar voor het kind.'

Maar hij zei grimmig: 'Nog liever wurg ik het wurm de een of andere dag met mijn eigen handen.'

En op die woorden namen wij afscheid.

Wanneer het een wet is, voor een goed Russisch verhaal, dat het altijd, als bij Dostojefski, tragisch eindigt, of, zoals bij Tsjechov doodloopt in het grijze slop van laagheid en verloren idealen, dan vrees ik, dat dit geen echt Russisch verhaal wordt.

Want ziet, twee jaren later was ik opnieuw in Moskou, en daar de staatsuitgeverij mijn 'Zuiderzee' aankocht, had ik opnieuw Sipówitsj als vertaler nodig. Het eerste wat mij opviel, toen ik de trap in de Bolsjaja Djewjatimskaja weer opgeklimmen was, was bij Sipówitsj' deur een naamschildje en een ivoren belknop. Er hingen minder jassen in de gang, en op de vloer lag een loper. Sipówitsj deed zelf open, omhelsde mij op de Russische manier en zag er onwaarschijnlijk uit in een lichtgrijs zomerpak en tennishemd. Reeds toen ik de deur van zijn kamer naderde hoorde ik het vrolijke brabbelen van een kind. Een blonde dreumes kwam ons naar de deur tegemoet hobbelen en Sipówitsj tilde het schaterende kind hoog op met beide armen.

'Dat is nou de Hollandse oom, Ilja! - En wat zeg jij van mijn jongen?'

'Dat ik er de duivel niet in kan zien, die je me hebt afgeschilderd! Maar ik zie met genoeg, dat je wandscherm weg is.'

'Ja,' lachte Sipówitsj, terwijl hij ging zitten en het kind op zijn ene knie liet paardje rijden. 'Ja, zie je, ze heeft me toch klein gekregen. Die dichter van jelui had toch wel gelijk: "Eén vrouw is duizend mannen te erg...." of eigenlijk....' hij streelde Iwan over het

blonde haar.... ‘eigenlijk is het deze snuiter zelf die me klein heeft gekregen zodra hij een keer groot genoeg was om onder het gordijn door te kruipen....’

‘En die meteen wat welvaart in huis gebracht schijnt te hebben ook,’ zei ik, met een blik op de nieuwe meubels en wit gekalkte wanden.

Sipówitsj lachte weer. ‘Wat wil je? De alimènten! Toen ik niet meer thuis studeren kon, en toch geld moest verdienen, kon ik weer les gaan geven. Leraar aan het seminarium voor vergelijkende taalstudie, zoiets betaalt tegenwoordig goed, ik ben een degelijk lid van onze nieuwe sowjetburgerij geworden.’

‘En de droom?’, vroeg ik, mijns ondanks een beetje spijtig.

‘De droom,’ zei hij, ‘is heel bescheiden geworden. Ze beperkt zich voorlopig tot een betere woning voor onze Ilja.’

Eindnoten:

- 1 Maar kom toch binnen, mijnheer! Mijn zoon komt dadelijk terug en zal zo blij zijn U te zien. Hij weet dat de Hollanders zo'n beschaafd, cultureel volk zijn.... kom binnen dat ik thee voor U maak in afwachting dat hij terug komt.
- 2 Ah, daar is hij, mijn kleine lieveling, dat is vast hij, die daar binnenkomt, sta me toe dat ik U aan hem voorstel, hij zal zo blij en gelukkig zijn U te zien, er zijn zo weinig nette mensen die met hem omgaan....
- 3 Wolodja.... deze mijnheer is een Hollander, die je wil spreken. Goed, mama. Laat hem binnenkomen.
- 4 Ach! U spreekt Hollands!

Mijn vriend de Prins

De eerste indruk, die de man aan de deur op mij maakte, was rondweg onaangenaam. Hij had een lang, onnozel gezicht, dat onbeschreven en desondanks enigszins verwaand aardeed, alsof hij slechts toevallig een monocle had vergeten, en onwillekeurig keek ik in de straat, of hij geen dackel bij zich had aan een touwtje. Ik scheurde de brief open, die hij mij gaf, en zag, dat het een aanbevelend schrijven van mijn collega D.... was. Nog altijd op de stoep staande, als een werkloze met veters die betere dagen gekend heeft, maakte de vreemdeling zijn totaal versleten actetas open en haalde er een boek uit. Een rukwind sprong om de tochtige straathoek en blies regen en natte bladeren in onze gezichten. Zonder enthousiasme zei ik:..... Komt u even binnen....'

Het was in de tijd, toen de democratische regeringen van Europa geen erger vijanden schenen te kennen, dan hen, die in het een of andere land tegen het fascisme hadden gestreden. Hitler was aan de macht gekomen en als de dieren voor een naderende prairiebrand vluchtten, in één wilde vermenging Joodse bankiers en communistische arbeiders, Trotskisten en pacifistische vegetariërs, sociaal-democratische gemeenteraadsleden en anarchistische wereldverbeteraars over de grenzen. De bloedige verhalen die zij vertelden waren zo gruwelijk, en tegelijk zo monotoon, dat de goede burgers de schou-

ders ophaalden: gruwelsprookjes van emigranten. De Duitse burgers aan de andere kant waren toch zeker beschaafde christenen als zij zelf; men moest hen nu niet wijsmaken dat nette dominees, professoren, ambtenaren en politie-officieren zulke wreedheden zouden dulden! De vluchtelingen zouden wel niet zo onschuldig zijn als zij beweerden, en het was begrijpelijk dat ze er een schepje op legden om medelijden te wekken. Maar de goeude Hollander was te nuchter om daar in te lopen en hij had, met honderdduizenden werklozen in eigen land, al dat vreemde gespuis allerminst nodig. De verenigingen voor vreemdelingenverkeer waren niet voor hen geschapen, en het bordje ‘welkom vreemdeling’, werd voorlopig door één ‘Aan de deur wordt niet gegeven!’ vervangen. Wie centen meebracht mocht blijven, de rest werd opgejaagd en over de grens gezet als zigeuners. Het was ook al zo lang geleden, dat Amsterdam door tienduizenden Vlaamse en Joodse emigranten van een onbelangrijk vissersdorp tot de grootste handelsstad der wereld gemaakt was! En gelukkig bezat men een wet, waardoor een vreemdeling minder rechten had, dan een hond op straat, zolang niet de consul van het een of ander grote land voor hem opkwam. Daarom werd het hele, uitgebreide apparaat van politie en recherche in beweging gebracht om hen uit te roeien als ratten en op te sporen in ieder hol waar ze zich verstopt konden hebben: op het onverwarmde zolderkamertje van een arbeider, bij medelijdende dominees of op werkkrachten felle boeren; en menig rechercheur

deed in die dagen vast de ervaring op, die hem later, bij de jacht op zijn landgenoten, goed te pas zou komen. Daar tegen hielpen, tenzij men over kapitaal en invloedrijke connecties beschikte, geen moed, geen bewezen karaktervastheid, geen goede hersens, geen vakbekwaamheid en geen wil tot werken. Over de grens ging men, met of zonder vrouw en kinderen, met of zonder bagage, geld en papieren, bij nacht naar niemandsland afgeschoven door grijnzende marechaussées, om aan de overkant opgevangen en teruggekaatst te worden door hun collega's, éénmaal, vijfmaal, tienmaal, tot bij de elfde maal bij voorbeeld een Duits ingenieur zich tussen Zundert en Polygoon voor de wielen van een autobus wierp, om uit deze marteling verlost te worden. En alle wereldsteden gaven hetzelfde beeld: huiverende emigranten op onverwarmde zolderkamertjes, met streng verbod om te werken, maar die uitgezet werden als 'zwerfers zonder middel van bestaan', wanneer zij geen centen hadden; geleerden, kunstenaars, technici, arbeiders, die op deze wijze de bittere straf voor hun beginselvastheid moesten betalen, vervuild, gedémoraliseerd, afhankelijk van magere liefdadigheid, getyranniseerd door partijbonzen en overheden, tussen spionnage en verraad, tussen misdaad en honger. De linkse partijen hielpen waar zij konden, en een groot deel van mijn werk in die dagen bestond in het mensensmokkelen vice versa, van Amsterdam naar Parijs, langs een keten van kameraden, van partijgenoten die het in Frankrijk of België of Nederland te warm gemaakt werd. Zoveel

we konden zochten we adressen voor hen, verzamelden geld en kleren, gaven hen te eten, maar onze middelen waren beperkt, de toevloed groot, zodoende ontstond, ook tengevolge der felle politieke tegenstellingen tussen de verschillende groepen, een funeste neiging zich steeds meer tot enkel hulpverlening aan de eigen partijgenoten of naaste geestverwanten te beperken.

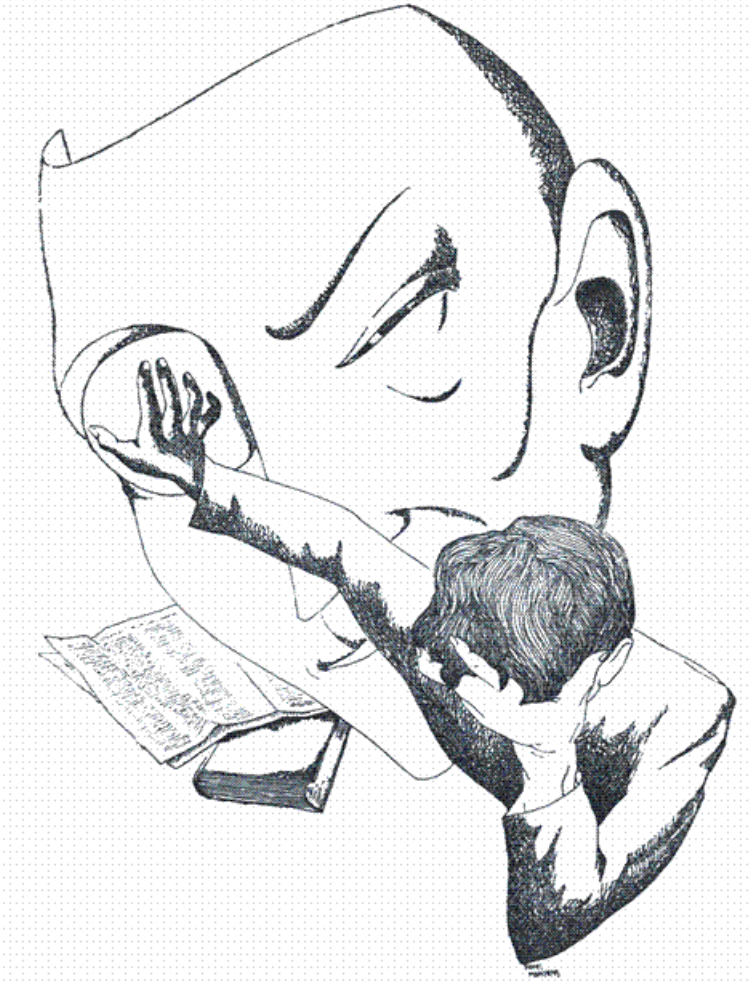
Het briefje van mijn collega, dat de man met verregende deukhoed en vlekkerige regenjas mij overbracht, luidde:

Amice.

Brenger dezes is Harry Doméla, die drie maanden lang voor zoon van de Duitse Kroonprins doorging. Koop een boek van hem en vraag hem eens te eten, je doet er een goed werk mee, en je zult er geen spijt van hebben als je hem zijn leerzame en amusante avonturen eens laat vertellen.

Ik keek het boek even in, dat op de titelpagina: ‘Van Paria tot Prins van Pruisen’, de handtekening droeg van den schrijver. Ja, ik herinnerde mij nog wel uit de kranten deze groteske Köpenickiade, maar ik kon in de bedrijver daarvan niets zien dan een handige oplichter en mijn interesse, in die dagen, ging uit naar andere figuren. Omdat hij er echter zo zielig in de regen bij stond kocht ik het boek en zei: ‘Komt u dan Donderdagmiddag nog maar eens terug, tegen vijven, dan kunnen we een uurtje praten en eet u een hapje mee.’ Ik

wilde immers niet bekrompener of havelozer schijnen dan mijn collega. Het boek legde ik op een tafeltje en keek er niet meer naar om, tot ik het op Dinsdagmiddag toevallig nog eens in handen kreeg. Bladerend begon ik te lezen en eer ik het wist was ik er zo in verdiept dat ik al mijn andere werk liet liggen. In twee avonden had ik het uitgelezen en wist: dit was niet enkel een schelmenroman; dit was een wrang, maar glashelder beeld van het ontspoorde Duitsland, een sleutel tot veel wat ons in Nederland tot nog toe volkomen onverklaarbaar had geleden, een zedenschildering van de eerste rang waarbij de prinsenepisode veel minder belangrijk was dan het waarlijk tragische beeld van een der talloze ontwortelde existenties, dat er uit oprees. Met veel meer interesse begon ik nu de komst van mijn gast tegemoet te zien. Maar was het in waarheid wel zijn werk, of had de een of andere knappe journalist het voor hem geschreven, zoals men immers ook zei dat het geval was met de mémoires van de échte kroonprins? In ieder geval bleek aan tafel reeds, dat hij wist te vertellen. Hij had een eigenaardige kurkdroge humor die voortdurend objectief bleef, alsof hij over heel iemand anders dan zichzelf sprak, boeiend en toch tegelijk een klein beetje beleefd blasé, omdat hij dit verhaal waarschijnlijk reeds honderd malen verteld had. En weer boeiden mij, meer dan de, toch op zich zelf zeer geestige anecdotes uit zijn prinsentijd, de schijnbaar zo gelijkmoedig voorgedragen verhalen over zijn jeugd; die tijd dat hij met de vrijscharen in het Baltikum als met middeleeuwse landsknechten

rondtrok nadat het heen en weer golvend getij van de oorlog zijn huis en dorp verwoest en hem van zijn familie had gescheiden. Meer en meer drong het tot mij door: dit was geen avonturier van aanleg, maar een bedeesd, gevoelig mensenkind met wie het noodlot een gruwelijke spotternij gespeeld had. De voorstelling die hij in zijn boek gaf, alsof hij, zonder het te willen, in het prinsenvoortuig gesleept was en pas op den duur begrepen had voor wie men hem hield, berustte hoogstwaarschijnlijk op waarheid. Ik kon me levendig voorstellen hoe hij uit verlegenheid niet antwoordde en hoe juist dit zwijgen door de anderen voor prinselijke voornaamheid werd gehouden.

Hij was aardig tegen de kinderen, juist deze natuurlijkheid gaf mij de indruk, dat hij zijn anecdotes toch min of meer plichtmatig, als een toneelspeler zijn rol, opgezegd had. Ik begreep dat de eeuwige prinsenhistorie hem de keel uit moest hangen en bracht daarom, bij een kop koffie en een sigaar, terwijl mijn vrouw de kinderen naar bed bracht, het gesprek op boeken. Tot mijn verbazing bleek me, dat ik met een ontwikkeld man te doen had, die niet slechts Nietzsche, Dostojefsky, Tolstoi en de klassieken had gelezen, maar die ze, wat ik slechts bij zeer weinig mensen teruggevonden heb, zó had gelezen, dat hij over de figuren die er in voorkwamen kon praten als over levende wezens. Dit was geen conversatie meer uit beleefdheid, het werd een gesprek waarin we beiden opgingen, een dolage door de grote kunst die ons een tijdlang geheel ontvoerde aan het jammerlijke heden.

Plotseling beseft ik weer wie voor me zat, en vroeg me af, wanneer hij in zijn opgejaagde existentie van statenloze werkloze tijd voor deze lectuur had gevonden. Was dat geweest vóór of ná de kroonprinsenisode? En hoe kwam het eigenlijk dat hij hierna als emigrant in Amsterdam zat?

Ik vroeg hem, of hij niet in het kort kon vertellen, hoe het hem na de afsluiting van het boek vergaan was. Het verband dat nu volgde overtrof in schrilheid van kleuren, in wrang realisme en kaleidoskopische chaos verre, alles wat hij tot nog toe verteld had. Ja, hij had een tijd beleefd van sensationele populariteit, waarin zijn boek eerst, en daarna een film, hem veel geld in de schoot wierpen. Hij was niet gewend er mee om te gaan, had het ten dele weggegeven aan vroegere vagebondenkameraden die zich, nu hij tot rijkdom gekomen was, om hem verdrongen, ten dele in een ondeskundig geëxploiteerde bioscoop en ijssalon weer verloren. Bovendien had hij de fout begaan zich bijna onmiddellijk op politiek terrein te begeven. In tal van vergaderingen der Rode Hulp, waar hij als sensationele attractie optrad, had hij de Hohenzollerns belachelijk gemaakt, maar meer nog hun aanhang van majesteitaanbiddende burgers en sociaal-democraten; de generaals die hun troepen voor hem lieten paraderen, de burgemeesters die urenlang zaten te wachten op de eer door hem ontvangen te worden, de stationschef die hem de kas van het station buigend in handen drukte; en die jammerlijke heren, dames, ambtenaren en functionarissen van een republiek

die geen republiek zijn dorst, al de weelde waarin men hem baden liet zolang hij een prins voorstelde, al de modder en ellende die zijn deel geweekt was, zolang hij getracht had van eerlijke arbeid te leven. De vergaderingen stroomden vol, de arbeiders luisterden met glinsterende ogen, en de Rode Hulp streek van zijn gratis gegeven spreekbeurten het profijt op, maar de partij hoedde er zich wel voor hem als lid aan te nemen, of zich door een organisatorische verbinding met de ‘oplichter’ te compromitteren.

Toen bleek dat niets zo snel vergeten wordt als de sensatie van gisteren, de schijnwerpers die een ogenblik zijn figuur belicht hadden werden op anderen gericht, en Doméla gleed terug in het donker waaruit hij voor een tijdje door de dwaze vergissing van een paar monarchistische studenten, te voorschijn gehaald was. Het verhaal, dat dan volgt, is bijna vervelend in zijn eentonige variatie. Zoals hij vroeger overal tevergeefs zijn arbeidskracht te koop heeft geboden, biedt hij nu de gaven van zijn geest, zijn journalistieke begaafdheid, zijn mensenkennis, zijn zeer respectabel talent als tekenaar, te koop aan. Tevergeefs, er is niemand die iets van dat alles nodig heeft, er is maar één bezit dat waarde heeft, ook al vermindert het snel met de jaren: zijn prinsenhistorie.

Wat hij ook in wezen mag zijn of kunnen, voor de mensen is hij niets anders dan de geniale ‘oplichter’, die men natuurlijk nooit au sérieux neemt en niet vertrouwt, maar die men wel graag eens op een keertje

hoort vertellen en die men, als curiositeit, vertoont aan het gezelschap. Hij wordt, zoals men een goochelaar engageert, uitgenodigd bij rijke burgers die eens over de adel willen lachen, bij adellijken die een oude grief tegen het huis Hohenzollern koesteren, bij geëmanicipeerde dames die er een salon op na houden, op herenavondjes waar men een chronique scandaleuse hoopt te horen. Als de nieuwigheid in Berlijn er af is, blijft de provincie over, als heel Duitsland zijn verhaal reeds haast vergeten is, maakt het in Oostenrijk nog sensatie, als ook Oostenrijk er genoeg van krijgt zijn er altijd nog Amerikaanse dames, Turkse pacha's, toeristen uit Parijs of Boedapest die zijn avonturen willen horen. Soms wordt hij enkel voor het diner gevraagd, soms nodigt de een of andere landgoedbezitter hem een week of een maand te logeren, soms komt het reeds het eerste uur tot een principiële botsing met de gastheer, soms ontstaat plotseling een vriendschap die even plotseling zijn eind vindt. Als een nieuwe Ahasverus dwaalt hij door Duitsland, ontmoet kunstenaars, politici, speculanten, alles wat naam heeft, alles wat graag naam zou maken, spreekt met hen, meent één avond een zekere menselijke sympathie gewonnen te hebben, slechts om de volgende dag opnieuw te merken dat hij voor hen slechts een nummer op het programma was, een 'oplichter', aan wie niemand ook maar het geringste baantje durft aan te bieden, een schelm, met wie men zich voor geen geld wil encanailleren. De enigen die hem ernstig nemen zijn zijn vijanden; de monarchisten, de Duits-nationalen, de repu-

blikeinse monarchisten die hij bespottelijk gemaakt heeft, en de nationaal-socialisten die op zijn spreekbeurten voor de Rode Hulp zijn diepe haat tegen hun ideologie beluisterd hebben. En ondertussen worden de tijden moeilijker, de tussenpozen tussen twee uitnodigingen steeds langer, het geld schaarser om de kleren in stand te houden waarin hij zich kan vertonen, de vriendenkring dunner, nu hij geen geld meer heeft om te tracteren, en aan de einder glanst steeds schriller het weerlicht der naderende staatsgreep. Tot het grote onweer losbarst en hij tegelijk met duizend andere, ‘echte’ emigranten, door de fascistische hagelbui over de grens gezwiept wordt.

‘Waarom maakt u dáár geen boek van?’ vraag ik, nadat ik ademloos zijn verhaal ten einde gehoord heb. Uit zijn portefeuille houdt hij een aantal keurig, als met drukletters beschreven blaadjes. Ze vormen de opzet van een boek, de verdeling en een paar reeds geschreven hoofdstukken. Ik kijk ze door; ze hebben de zelfde vlotte, rake stijl van zijn eerste boek, maar nog spannender geschreven en mogelijk, ik zou bijna zeggen ‘klassiek’ beheerster.

‘Dat moet u afmaken!’ zeg ik beslist, en hij antwoordt: ‘Ik kan niet werken als ik de ene dag niet weet waar ik de andere zal slapen. Om tot schrijven te komen moet ik een zekere tijd vooruit kunnen zien, maar er is nog geen uitgever geweest die aan mij, de “oplichter”, een voorschot dorst geven.’

Er is geen zonde, die men in Nederland meer wantrouwt en moeilijker vergeeft, dan enthousiasme, en ik vermoed, dat het enthousiasme waarmee ik mij voor Doméla's nieuwe boek spande, hem bij de uitgevers die ik bezocht meer geschaad dan gebaat heeft.

Overall werd ik met hetzelfde, bezorgd-vriendelijke gezicht ontvangen: het uitgeversgezicht dat te kennen geeft: 'hoe zorgeloos gelukkig zouden wij kunnen leven, wanneer niet die beroerde schrijvers het voortdurend op onze ondergang aanlegden.' Ze speelden, terwijl ik praatte, met hun potlood en wachtten slechts tot ik uitgesproken was, om ijlings naar de trekker van hun koude douche te grijpen. 'Een Duits boek uitgeven lag niet in hun lijn, en een Nederlandse uitgave zou veel te kostbaar worden, omdat ze dan zowel schrijver als vertaler moesten betalen. En bovendien, zei ik niet zelf, dat het boek politiek zou worden? Dat stootte vele lezers af en kon hun in deze tijd allerlei moeilijkheden bezorgen. Als het nu nog van een bekende grootheid geweest was, hadden zij er misschien over kunnen denken, maar als auteur was Doméla voor het publiek niets dan een debutant en de belangstelling voor de "valse prins" was reeds jaren beneden het nulpunt. Waarom verwachtte ik van dit nieuwe boek een succes, als de vertaling van het oude nog steeds niet uitverkocht was, zodat Doméla er nu nog mee langs de huizen kon leuren?' Meestal komen bij zulke visites allerlei minderwaardigheidsgevoelens bij mij boven: ik voel me dan opnieuw het kleine jongetje, dat bij de directeur geroe-

pen is die hem de dikke, rode foutstrepen wijst in zijn opstel, ik begin hoe langer hoe onrustiger op mijn stoel te draaien en sta in gedachten honderd, tweehonderd, of driehonderd gulden af van het voorschot dat ik had willen vragen. Ik ga weg met een contract waarvan ik de inhoud nauwelijks heb begrepen, blij dat ik zonder straf weer de deur uit ben, en met het schuldige gevoel dat ik inderdaad iets lelijks had willen uithalen, maar nog juist op tijd gesnapt ben.

Ditmaal echter vocht ik voor een ander, luisterde daarom koeler naar hun argumenten en meende te merken, dat deze niet zo'n gewicht in de schaal konden leggen als ze het manuscript slechts voor een koopje konden krijgen. Ik sloeg toe, maar omdat ik nooit een goed hengelaar geweest ben, viel het diertje bijna onmiddellijk weer spartelend in het water.

‘Als hij het manuscript volledig hier brengt, zijn wij principieel niet onbereid de zaak nog eens te overwegen.’ Dat waren de schitterende schubben van het baarsje die zich vertoonden.

‘Hij kan het manuscript alleen voltooien, wanneer hij een voorschot krijgt, voldoende om tenminste zes maanden enigszins rustig te werken, want naar hij zelf zegt, schrijft hij langzaam.’

Dat was mijn ruk aan de hengel waardoor het beestje in het water terugviel. Ze hieven vol afschuw hun handen omhoog. ‘Maar mijnheer, hoe kunt u voorstellen, dat wij zes maanden voorschot betalen aan iemand die tot nog toe alleen maar als “oplichter” naam gemaakt

heeft! En zelfs als hij ons niet oplicht, wie garandeert, dat hij niet lang voor die zes maanden om zijn, door de Nederlandse regering over de grens gezet wordt?’

Het enige wat ik voor hem gedaan kreeg, was een interview bij de Arbeiderspers, waarvan hij een kleine week zijn kamer kon betalen. Voor de rest werd ik overal afgewezen, en ik begon Doméla te ontlopen om de verwachtende vraag die ik meende te lezen in zijn ogen. Zoals altijd keerde mijn ergernis, dat ik niet in staat was mijn belofte te houden, zich tegen hem; ik had het land dat hij me in conflict bracht met uitgevers die ik nog nodig kon hebben, en voelde me echt opgelucht, toen ik op een goede dag hoorde dat hij, zonder afscheid te nemen, naar Frankrijk was vertrokken. Twee jaar later, toen ik hem aan een cafétafeltje in Parijs weer ontmoette, maakte ik mij zo gauw mogelijk uit de voeten. Het was hem aan te zien, dat zijn positie in die jaren eer was verslechterd dan verbeterd, en ik vreesde dat hij mij zou vragen, hem te introduceren bij mijn Parijse connecties.

Het was een jaar later, in Antwerpen, de avond voor mijn vertrek naar Spanje, dat ik hem terugzag. We zaten in een kleine kring van meest dissidente socialisten en communisten, onder het schuine dak van een verveloze mansarde, spraken opgewonden over de burgeroorlog, en waren het er allen over eens, dat daarginds voor Europa over oorlog of vrede, fascisme of democratie, werd beslist. De deur ging open, en een

verregende, bleke Doméla zette zich zwijgend in een hoekje. Door de sigarettendamp, in de kamer heen, was zijn gezicht slechts vaagjes zichtbaar. Een beetje geprikkeld, misschien omdat hij mij geen hand had gegeven, zei ik wat luider dan nodig was:

‘En ik begrijp niet, dat er hier nog emigranten zijn, die zich anti-fascisten noemen, maar liever van de solidariteit der kameraden blijven leven, dan naar Spanje te gaan vechten!’

Droog, en zo objectief of het hem niet persoonlijk aanging zei Doméla, zonder van zijn stoel op te staan: ‘Ze willen niet alle emigranten hebben; alleen de honderd procentigen. Ik bijvoorbeeld ben al drie keer door het comité geweigerd.’

Ik stond verbouwereerd. De honderd procentigen? Was het dan geen bewijs genoeg voor iemands goede trouw, als hij zijn leven zelf aan kwam bieden? Waren ze bang voor avonturiers? Avonturiers waren toch altijd de beste soldaten gebleken, van de dagen der landsknechten af, tot het vreemdelingenlegioen in Marokko! Kon een oplichterijtje der bourgeoisie, van tien jaar geleden, bij communisten zo zwaar wegen, dat men Doméla weigerde die fout, als het een fout was, met zijn bloed te mogen verzoenen?

Ik kon destijds nog niet weten, dat het communistische comité dat in Antwerpen vrijwilligers aannam Doméla verdacht van Trotskisme en daar meer bezwaar tegen had dan tegen diefstal of doodslag. Want het was de bedoeling de Internationale Brigade niet enkel in de

strijd voor de republiek te gebruiken, maar vooral ook, als een middel van communistische pressie op de Spaanse regering.

Daarom was ik een en al verontwaardiging, toen mij van verschillende kanten Doméla's woorden werden bevestigd. 'Wanneer het je werkelijk ernst is, in Spanje te willen vechten,' zei ik, 'zal ik zorgen dat je er komt. Als je morgen negen uur aan het station bent, betaal ik je reisgeld.'

De lange treinreis was niet voldoende, om het ijs tussen ons tweeën te doen smelten. Een ogenblikje spanning bracht de pascontrôle in Feignies, maar de grensbeambte stempelde Doméla's valse pas, op naam van Victor Zsajka, af zonder te twifelen. Daarna zaten we, tot Parijs toe, ieder in een boek te lezen. Pas die avond, in de ruime studeerkamer van Gide, werd de stemming wat warmer. André zou de schrijver van 'l'Immoraliste' niet geweest zijn, als hij niet van het eerste ogenblik af, sympathie voor Doméla gevoeld had, hoewel er die avond, voor zover ik mij herinner, met geen woord over de prinsenhistorie, maar uitsluitend over Nietzsche en Hölderlin werd gesproken. Twee auteurs, waarin naar het mij bleek zowel Gide als Harry veel belezener waren dan ik, zodat het gesprek hoofdzakelijk tussen hun tweeën ging. Voor het eerst zag ik een lichte kleur van opwinding op Doméla's gezicht, en er was echte hartelijkheid in zijn stem toen hij, voor het slapen gaan, tegen me zei: 'Ik zal je altijd dankbaar blijven, dat je

me met de meester in contact gebracht hebt. Je weet niet, hoe ik altijd zijn werk heb bewonderd. En wat een prachtmens is hij!' Ik besepte, dat ik in zijn achting was gestegen, omdat Gide mijn vriend was.

Ik voelde wel, dat de politieke bezwaren der communisten tegen Doméla in zekere zin ook tegen mij zouden gelden. Sinds mijn 'Huis zonder vensters', stond ik in een roep van ketterij, en hoewel noch Gide, noch ik, ons op dit tijdstip in het publiek hadden uitgesproken, vermoedde men reeds, dat onze indrukken van onze reis door de Sowjet Unie, niet onverdeeld gunstig waren. Ik richtte mij dan ook niet tot het vrijwilligersbureau in Parijs, maar via Malraux onmiddellijk tot de ambassade, met het gelukkig gevolg, dat wij niet bij de Internationale Brigade, maar bij de Spaanse milicias zelf, terecht zijn gekomen. Malraux zorgde ook voor vliegtuigplaatsen Toulouse-Madrid, en toen wij, na een tussenlanding bij Barcelona, onze eerste nacht op Spaanse grond daar in een klein herbergje doorbrachten, zei Harry mij: 'Van dit ogenblik af is Harry Doméla, de valse prins, dood en begraven. Victor Zsajka neemt zijn plaats in!' Hij vergiste zich echter, toen hij meende zijn noodlot zo gemakkelijk te kunnen ontvluchten.

We landden op het vliegveld Cuatro Vientos en, met de aanbevelingsbrieven van Malraux in mijn zak, meldde ik mij bij de Alianza de los intelectuales die in het in beslag genomen paleis van de markies de Herida Spinola was gevestigd. Het huis gonsde van gasten.

Dichters uit Cuba en Argentinië, een Zwitserse schilder, zonderlinge bohémiens die van een tafeltje in de Dôme schenen weggelopen, een Sancho Panza-achtige musicus in de overall der milicias, met een paar vervaarlijke ruiterspistol in de gordel, liepen in en uit door de statievertrekken, tussen blinkende harnassen, gobelins en wapens, over de parketvloer der spiegelzaal en tussen de palmen die de wintertuin sierden. De tere Louis XIV meubeltjes van het damesboudoir bogen onder stapels propaganda, in de kelders draaide een snelpers, bijna surrealistische affiches waren tegen de muur geprikt naast romantische voorvader-portretten en een schilderij van Gréco. Boven het dressoir der markiezin, waar een portret met opdracht der koningin lag tussen allerlei reliquieën, waren de beeltenissen opgehangen van Lenin en Largo Caballero. De kasteleines echter, Maria Teresa Leon, ontving ons tussen al die drukte met de verfijnde hoffelijkheid van een Spaanse grote dame. Ze betreurde, dat ze alleen nog een erg sombere kamer op de eerste verdieping vrij had. 'Er staat een zonderling groot statiebed,' zei ze, 'en een opvouwbaar veldbed. U moet zelf maar uitmaken waarin u wilt slapen.' Harry koos het veldbed en ik klom de drie trapjes op naar het ledikant waar ik, oververmoeid, onder de zware, zwart gedrapeerde hemel onmiddellijk in slaap viel. Pas toen ik de volgende morgen wakker werd en de gedraaide zilveren kandelabers aan het voeteneinde zag, kwam een zonderlinge gedachte bij mij op. Ik had op reis in Blasco Ibañez zitten lezen, om een

beetje met de Spaanse sfeer vertrouwd te raken, en meende me de beschrijving van een dergelijk bed met troonhemel te herinneren. Ik sloeg het boekje op, las, en riep: ‘Harry, zou dit geen dodenbed zijn, waarin ik heb geslapen?’ Maar mijn veronderstelling werd pas zekerheid, toen ik laden en kasten openmaakte en er het crêpe, de rouwkransen en waskaarsen vond, die blijkbaar gebruikt waren wanneer een der dode markiezen in dit vertrek opgebaard had gelegen. ‘Een goed voorteken!’ zei Harry, ‘wanneer je van je dodenbed levend weer opstaat’. Opgewekt, en nog lachend als over een goede mop, gingen we naar beneden. Toen we de ontbijtzaal binnenkwamen, stond een vrouw op, aan het andere einde van de tafel. Het was de schrijfster Maria Reese. Met een verbaasd gezicht kwam ze Harry tegemoet: ‘Aber Harry Doméla! Was machst denn dú hier!’ Niet ik, maar Harry Doméla, de valse prins, was in Madrid opgestaan van de doden.

Een heertje, in het enorme, maar bijna volkomen verlaten ministerie van oorlog gaf ons een bewijs dat wij ‘als journalisten gerechtigd waren de oorlogsgebeurtenissen aan het front zelf, bij een eenheid der milicias, mede te maken’. Een auto bracht ons naar het arsenaal, waar we blauwe overalls en Mexikaanse geweren kregen, een uur later, in de kazerne van Cuatro Caminos, kregen we bevel nog die zelfde avond naar het front te vertrekken, met een compagnie die het zwaar bedreigde garnizoen van Toledo ging versterken. Weer

reden we, door lege, verduisterde straten vol barricades naar een andere kazerne, een spookachtig, hol gebouw waar eenzame, bruine lampen de lage gangen en zalen vol schaduwen lieten. De binnenplaats was vol soldaten die zich tot het vertrek gereed maakten. Toen ze hoorden dat wij buitenlandse vrijwilligers waren, verbraken ze het gelid, schudden ons de handen, klopten ons op de schouders, en drukten hun ongeschoren, baardige gezichten tegen de onze. Een bottelier kwam aanlopen, brabbelde opgewonden onverstaanbare woorden en vulde onze rugzakken met proviand tot er niets meer bij kon. Ontsteld keken we elkander aan. Wat moest dat worden, als we nog déze nacht in aanval gingen met een compagnie waarvan we geen man kenden en geen woord verstonden? Een trompetter blies verzamelen en een beetje schutterig namen we aan het einde van het gelid plaats. Maar een officier, die klaarblijkelijk een beetje meer verstand had en een beetje minder enthousiasme, kwam op ons toe, en vroeg in stug Frans of we er werkelijk op stonden onmiddellijk ingezet te worden. Beiden knikten we ontkennend en de compagnie werd, zonder ons, ingeladen in de wachtende auto's. Er is, van deze hele compagnie, die uittrok om op het laatste ogenblik Toledo te verdedigen, geen man terug gekomen.

De bevolking der kazerne aan de Puente de Vallecas, waar wij nu heen gebracht werden, bestond uit vrijwilligers die, grotendeels op de binnenplaats van dit voormalige seminarie, binnen drie weken voor het front

opgeleid werden. Het waren boerenjongens, fabrieksarbeiders, kelners en winkelbedienden, overschuimend van enthousiasme, maar zonder enige militaire ervaring en onder commando van zelfgekozen officieren, die in het gewone leven bakker of gasfitter of ezeldrijver geweest waren. De dienst duurde tot vijf uur, waarna ze luidruchtig uitstroomden om de café's en taverne's van Madrid te bevolken. Harry en ik brachten onze avonden door in de Allianza en sliepen, buiten de kazerne, op ons veldbed en ons doodsbed. Ik zat tot laat in de nacht over een Spaans leerboek te blokken; Harry had Ludwig Renn gevonden, die hij nog van vroeger kende, en hielp hem korte leuzen met tekeningen samenstellen, waarin de meest primaire lessen van zelfverdediging en beveiliging tegen luchtaanvallen uiteengezet werden. Des daags drilde ons de een of ander, die vroeger in het leger korporaal of sergeant geweest was, in allerlei handgrepen die hij zich toevallig herinnerde, maar die mij toeschenen meestal van meer belang te zijn voor een parade dan voor de oorlog. In het land der blinden is éénoog koning, en onder zoveel militaire analfabeten gaven mijn padvinderstijd en twaalf maanden dienst bij de Koninklijke Marine mij reeds een zekere voorsprong. Doméla echter, met zijn oorlogservaringen uit de Baltische landen en zelfs met een opleiding bij de Reichswehr (hij was ontslagen omdat hij geacht werd geen Duitser te zijn, daar de streek waar hij geboren was voor Letland geopteerd had), zou zonder enige twijfel de primus inter pares geweest zijn, als hij

slechts vermocht had zich in het Spaans uit te drukken. Vooral toen wij eindelijk in de Sierra aan het front kwamen, waar in die dagen nog een echte guerillaoorlog gevoerd werd, maakte hij telkens opmerkingen van grote militaire betekenis, die ik dan zo goed het ging, in mijn gebroken Spaans aan de kapitein of aan de soldatenraad overbracht. Het duurde niet lang, of ik verwierf mij daardoor een reputatie van militaire deskundigheid, die in werkelijkheid Doméla toekwam. Maar om een rang te verwerven was in die tijd, bij primitieve, aan stierengevechten gewende mannen, nog iets heel anders nodig dan zulk een reputatie, en wel een vertoon van moed dat sommige eierzuchtigen helaas maar al te vaak tot overmoed verleidde. Aan zulk een nodeloos vertoon van moed voelden wij geen van beiden behoefte en het was eigenlijk alleen aan de toevallige positie van mijn vleugel te danken dat ik, en niet Doméla, die later toch zo vaak zijn rustige moed heeft bewezen, bij Cretofé eerst, en toen bij Villa Verde, gelegenheid kreeg tot een optreden, dat indruk maakte op de kameraden. Korte tijd daarna sprong, bij Vallecás, onze kapitein Thomas uit de loopgraaf, tegen de fascistten, schreeuwende: ‘Laat je toch zien lafaards, zoals ik me zien laat!’ en had bijna onmiddellijk een kogel in de borst te pakken. Er vond een vergadering plaats en plotseling kwam een soldatendelegatie op mij af, met de mededeling dat ik tot alférez (tweede luitenant), was gekozen. Terwijl ze mij het, van de een of andere fascisttenuniform geknipte, sterretje op de linkerborst hechtten, zag ik, hoe Doméla

zich omgedraaid had, en met zijn gezicht tegen de stoffige strozak gedrukt, als een kind lag te snikken. Ik begreep wat er in hem omging. Hij wist zichzelf de betere man en moest het opnieuw aanzien hoe, zelfs hier, aan het front, een ander, door zijn werk officier werd, terwijl hij zelf in de drek bleef. Daarom sprak ik met commandant Manolo, en zette door, dat Doméla, ondanks zijn minieme kennis van het Spaans, in mijn sectie tot sergeant werd bevorderd. Maar plezier had ik daar niet van. De weken die volgden, aan het front der Ciudad Universitaria, behoorden tot de moeilijkste van mijn diensttijd. Niet alleen, dat ik van het ogenblik van mijn benoeming af, iedere steun of raad van Doméla moest ontberen, maar het leek wel of het er hem om te doen was ieder bevel van mij te saboteren of belachelijk te maken. De dienst was zwaar, onze positie gevaarlijk, en met de onzekerheid die ik zelf voelde, of ik wel voor deze taak was berekend, werd de spanning in mijn eigen sectie, waar Harry het slechtst denkbare voorbeeld gaf aan mijn soldaten, weldra ondraaglijk. De spanning ontladde zich, toen wij voor twee dagen met verlof naar Madrid gingen en elkander daar in het wijnhuis van Fernando Gomez, een van mijn beste soldaten, toevallig ontmoetten. Harry zat, toen ik binnenkwam, in een kring van Spaanse miliciano's waar de wijnkruik rondging, en maakte de een of andere opmerking, waar de anderen om lachten. Hoewel ik zijn woorden niet verstaan had, was ik overtuigd dat hij het over mij had. De wilde drift, die mij drie of vier keren in mijn leven

bezield heeft, overviel mij. Het waren de ogenblikken, waarin ik tot een moord in staat was. Zonder aan mijn rang of aan iets anders te denken stortte ik mij op Harry, ik geloof, wanneer ik een revolver bij me gehad had, dat ik hem neer had geschoten. Nu rolden we alleen maar tussen tafeltjes en stoelen over de grond, als twee vechtende kwajongens. Sterke soldatenhanden rukten ons van elkander. Fernando stond tussen ons in, en keek mij aan met zijn dappere verstandige ogen, uit dat gebruind ernstige gezicht, dat ik heel die vreselijke dag in Vallecás naast mij gezien had. Snel en toornig sprak hij, en hoewel ik zijn woorden slechts half verstond sloop een grote schaamte in me op, tot ik mijn ogen neersloeg. Ik begreep dat hij mij verraad verweet, aan de zaak die geen verdeeldheid dulde, verraad ook aan de kameraden, die mij tot officier hadden gekozen. Maar de uitwerking op Doméla was wellicht nog groter. Er was voor deze eenzame uit aanleg en noodlot niets, dat hij zo hoog stelde als de solidariteit, niets waarnaar zijn hart zo aanhoudend hunkerde, als naar de vriendschap. Dat deze vriendschap, in de maanden van gezamenlijk doorleefd gevaar en ontbering, tussen ons gegroeid was, - hij bekende het mij zelf later, - drong pas tot hem door, op het ogenblik dat hij haar had verloochend. Dat de solidariteit waarvan hij altijd gedroomd had ons, in deze compagnie van vrijwilligers, ongemerkt omvadend had, werd hem pas bewust, op het ogenblik dat een der kameraden ons verweet, de solidariteit te hebben verbroken. In het midden van het café, onbevreesd uit-

gelachen te worden, kwam hij naar me toe met uitgestoken handen. ‘Vergeef me,’ zei hij, ‘ik weet dat ik ongelijk had.’ De diepe oprechtheid van zijn toon zei meer, dan woorden kunnen vertolken. Om ons heen, juichten de kameraden en drongen ons tot een Spaanse omhelzing. Voor hun spontaner gevoelsleven, dat plotseling in drift hoog opschuimt, maar ook even snel en even volledig weer vergeven kan en vergeten, was de zaak ten einde. De wijn ging rond, een mandoline werd gegrepen en alsof het geen oorlog was zongen de flamenco's van schoonheid en liefde. Zo nu en dan keken Harry en ik elkander aan. Van dat ogenblik af heb ik in Spanje geen trouwer vriend, geen beter steun bij mijn werk gehad, dan Doméla.

De oorlog duurde en duurde. Van de Ciudad Universitaria werd onze compagnie overgebracht naar het Frente de l'estacion de Goya, naar de Cuesta de la Reina en tenslotte naar het bevroren front van las Rosas achter het Pardo. Toen ik eerste luitenant werd, werd Doméla tweede, toen ik kapitein werd, werd hij tot mijn eerste luitenant bevorderd. Hoewel hij militair verre mijn meerdere was (Ludwig Renn noemde hem een militair natuur-genie), het hele front in diorama's bracht die voor onze mannen begrijpelijker waren dan de kaarten, de instructie verbeterde en het gehele plan ontwierp voor de nieuwe loopgravenlinie, bleef hij in promotie voortdurend één stap bij mij achter. Nooit heeft hij meer enige afgunst of teleurstelling getoond. Wanneer luite-

nant-kolonel Cavada onze stelling kwam inspecteren maakte hij zich in de een of andere uithoek van de linie onvindbaar, alsof hij de eer van de goede toestand der compagnie enkel aan mij over wilde laten. Maar dat was later, nadat ik van een kort verlof naar Nederland teruggekeerd was, en over die terugkomst van mijn verlof wil ik nog even praten.

In October '36 was de reorganisatie der milicias onder een centrale leiding gedecreteerd, de opbouw van nieuwe kaders op de academie te Valencia ter hand genomen. De soldatenraden werden afgeschaft, een strengere discipline ingevoerd en de officieren gedegradeerd die voor een eenvoudig examen niet slaagden. Tot deze maatregelen, die ten dele met mijn verlof samenvielen, behoorde ook de invoering van nieuwe uniformen voor soldaten en officieren. In plaats van de onpractische overall (welk een ramp als men koppelriem, ransel enz. eerst af moest leggen en zich half naakt ontkleden voor een menselijke boodschap!) kwam een praktische khaki kledij, voor de officieren echter had een sympathiserende modekunstenaar in New York een minder praktische, maar buitengewoon elegante uniform ontworpen. Daar ze op eigen kosten, achter het front aangemeten moest worden, ging de invoering nog al onregelmatig, en ik had de verandering nog nauwelijks opgemerkt toen ik zelf, in mijn versleten rijbroek en klimvest met opgenaaide sterretjes, terugkwam in onze loopgraaf. De oude frontkameraden ontvingen mij uitbundig, maar

Doméla ontbrak, hij was, zeiden ze, als adjudant van Manolo een paar dagen mee naar Madrid, om een nieuw plan voor de mitrailleuropstelling voor te leggen aan Miaja. Diezelfde middag echter kreeg ik een veldtelefoontje, of ik even naar het Pardo wilde komen. Door de modder heen waadde ik naar het oude koningsslot dat er verlaten en onttakeld uitzag tussen de ontbladerde bomen. Een auto kwam uit de richting Madrid aanrijden, stond stil, en het portier flapte open. Er uitstapte, niet een officier, nee, stapte *dé* officier, het tailleursmodel van alle officieren die ooit een kleermakersétalage versierd hebben, met volmaakt geplooid broek, laarzen zonder een spatje,.... dat was Doméla. Op dit ogenblik begreep ik de prinsenhistorie beter dan ik haar ooit had begrepen. Ook ik zou geen ogenblik getwijfeld hebben, wanneer men mij verzekerd had, dat de kroonprins van Pruisen zojuist uit die auto gestapt was.

Het was een nieuwe Doméla, die ik in deze weken weervond. De oude, zeker, in oprechte kameraadschap, in zorg voor zijn manschappen die hem op de handen droegen, in moed, energie en bekwaamheid. Maar een nieuw mens wat zelfvertrouwen, zekerheid van optreden en vooral een innerlijke blijmoedigheid aangaat, als van een mens die eindelijk, na veel dolages, het doel waarvoor hij van zijn geboorte af bestemd was, bereikt had. Wij leefden in modder en drek, leden honger en kou, hadden grote moeilijkheden met Manolo, - een

paar malen verkeerde hij, bij de aanval op de wijnberg, in direct levensgevaar, een paar van zijn beste makkers werden tot zijn intense smart gedood, en toch.... ondanks dat alles, er bestond voor mij geen ogenblik twijfel of Doméla was in deze dagen volkomen gelukkig. Voordien had hij aan het front veel getekend, en een tragisch ogenblik was het geweest toen, bij zijn terugkeer in Madrid, de hele map met zijn schetsen op de Alianza zoek geraakt bleek. Nu had hij voor dergelijke inspanningen geen tijd meer. Zijn werk was zijn leven geworden, geen inspanning was hem te zwaar, geen taak te veel, ik vroeg mij wel eens af hoe hij eigenlijk nog tijd vond om te slapen. Hij hielp bij het graven van de latrines zo goed als bij het begraven der doden in niemandsland, pakte zelf aan bij het in stelling brengen der mortieren en was met dezelfde modderkorst overdekt als wij allen, maar wanneer wij met verlof gingen kwam ergens uit een kist zijn onwaarschijnlijk schone paradeuniform te voorschijn en de dag daarna zag ik hem met blinkende koppelriem en glanzende laarzen over de Via Alcala rijden op het witte paard dat hij zich gekocht had.

Zijn pas stond op naam Victor Zsajka en voor de soldaten was hij nooit anders dan ‘teniente Victor’, over de prins van Pruisen werd nooit meer gesproken, die kwam pas weer om de hoek kijken, toen het internationale congres van schrijvers te Valencia en Madrid gehouden zou worden. Ik wist, dat er vele bekenden van Doméla daar zouden komen en had hem zo graag

die paar dagen ontspanning gegund, die hem tevens de gelegenheid gegeven zouden hebben tot een zo schitterende rehabilitatie. En had hij in feite soms niet een boek geschreven, dat in zeven wereldtalen vertaald was? Ik drong er op aan hem ook uit te nodigen en kreeg de Spanjaarden mee, die hem graag mochten, maar stuitte vooral op de onverzettelijke tegenkanting van Kolzof. ‘Ons congres moet indruk maken op de wereld,’ zei hij, ‘daarom moeten wij er voor waken dat enkel erkende kunstenaars op de lijst staan.’

Hoewel hij uit kiesheid de woorden niet uitsprak, bedoelde hij: ‘met een “oplichter” kunnen wij ons alleen maar compromiteren.’

Zo vond het congres plaats zonder Doméla en dwaalde ik langs de goddelijke Playa van Valencia, luisterde naar het concert der jonge Spaanse componisten en zat aan bij het feestmaal dat de stad Madrid ons aanbood, terwijl hij in drek en modder van las Rosas mijn commando waarnam. Hij was er trouwens misschien gelukkiger dan ik, die in een net van intriges terecht kwam, daar de Russische delegatie eiste dat ik mijn vriend Gide zou désavoueren en zijn boek over de Sowjet Unie brandmerken als een leugen. Ik weigerde en daarmee begon voor mij een reeks van onaangenaamheden die met Doméla alleen in zó verre verband houden, dat wij er voor goed door gescheiden werden, doordat ik eerst van het front weggepromoveerd werd tot instructieofficier in het gat Madrigeras, en kort daarop, om verdere wrijving te vermijden, op een propagandatour naar Scan-

dinavië gezonden. Billijk zou geweest zijn, dat hij mijn commando als kapitein der compagnie over had genomen, maar daar hij, op een proces dat de communisten mij aandeden, weigerde tegen mij te getuigen, ging iedere kans op promotie voor hem verloren en de beste man voor ons bataljon, die onder Spaanse omstandigheden voorbeschikt scheen om majoor te worden, is tot het einde van de burgeroorlog luitenant gebleven.

Het is hier niet de plaats om op mijn eigen avonturen en mijn uiteindelijk conflict met de partij in te gaan, genoeg zij, dat ik in al die tijd slechts eenmaal een brief van Doméla kreeg, waaruit bleek, dat hij aan de slag bij de Ebro deelgenomen had, waar zovele van onze beste mannen zijn gevallen. Daarna hoorde ik bijna een jaar lang niets meer, tot ik plotseling, maanden na de val van Barcelona, in Narvik een brief kreeg uit een interneringskamp in Frankrijk. De brief, die weken en weken lang, op zoek naar mij, door Europa gedwaald had, zag er in Doméla's keurige handschrift uit als getekend, maar de inhoud, hoe schijnbaar objectief ook geschreven, evenaarde in gruwelijkheid de hel van Dante. In koele en bijna onbewogen woorden verhaalde Doméla, hoe ze als een der laatste bataljons, na een bijna onafgebroken mars van 78 kilometer, voortdurend uit de lucht door vliegmachines beschoten, over de Franse grens waren gekomen. Daar werden de heldhaftige verdedigers van Madrid opgewacht door officieren der Volksfrontrepubliek en kregen Somalinesers de opdracht

hen met de gummiknuppels af te tuigen, wanneer zij weigerden de inhoud van hun beurs, hun horloges en zelfs de ringen aan hun vingers, af te geven. Voortgedreven werden ze, met hun afgebeulde, zieke, gewonde lichamen, deze verdedigers van Madrid, dit leger van een met Frankrijk bevriende mogendheid, tot ze eindelijk tegen de avond een zwaar door prikkeldraad omrasterde vlakte aan de kust der Middellandse Zee bereikten. Er stonden geen tenten, geen barakken, er was geen eten, er waren geen dekens, geen verpleegsters, geen dokters. Er was alleen de ijsskoude mistral, die over zee en vlakte hilde en het onbarmhartige zand opwervelde.

Dat was geen tijdelijke overgangsmaatregel, geen gebrek aan organisatie, dat was een welberekende wraakneming van reactionaire officieren op de strijders van een volksfront, die wekenlang duurde.

De tachtigduizend man, die binnen dit prikkeldraad samengedrongen waren leden aan dysenterie, aan schurft, aan typhus, ondergevitaminiseerd hadden ze behoefte aan groente.... die niet verstrekt werd. De fraaie ambulance-auto's van republiek en Internationale Brigade stonden buiten het kamp, in zicht van de bewoners, maar aan de Spaanse artsen werden geen geneesmiddelen verstrekt om hun makkers te helpen. Gezonden en zieken deelden, om zich te verwarmen, één deken, en vaak werd iemand wakker met een dode makker nog in zijn armen. Er waren geen latrines, er waren geen kisten om de doden te begraven. Er kwam

geen nieuws van buiten, want kranten en post werden hun die eerste weken onthouden en het enige wat de luidspreker, die dag en nacht over het velde loeide, hun had te vertellen was: dat ieder die uit deze hel ontsnappen wilde bij het Franse vreemdelingenlegioen dienst kon nemen.

Ik weet, dat mijn pen nog beeft van verontwaardiging bij het vermelden van deze feiten, ik weet, dat mijn woorden juist daarom minder indruk zullen maken, dan de nuchter zakelijke brieven van Doméla. Enthousiasme is verdacht in Holland, en verontwaardiging wordt enkel gevoeld wanneer de eigen huid in gevaar is. De moord op 11.000 arbeiders in Shanghai, de gifgasaanvallen op weerloze Abessijnen, de bombardementen op Guernica en Madrid gaven de Nederlandse regering geen aanleiding tot protest, de jodenvervolgingen in Duitsland, de gruwelen der concentratiekampen, de moord op Matteotti lieten de meerderheid der Nederlandse bourgeoisie koud, zolang nog geen Duitse bommen Rotterdam hadden geteisterd. De gruwelen in de Franse concentratiekampen, de verkoop van duizenden Spaanse vrouwen en meisjes naar Argentijnse bordelen zijn geconstateerd door Nederlandse artsen en verpleegsters, aangeklaagd door kunstenaars en intellectuelen van naam, maar de kranten vonden het niet raadzaam deze feiten aan hun publiek mede te delen. Zolang het slechts tegen anti-fascistische ‘roden’ ging werden zij gaarne door hun zwijgen medeplichtig.

Doméla's brief vermeldde, dat hij ook aan Gide geschreven had, maar geen antwoord ontvangen. Hij schreef er bij, dat de brief wellicht onderschept was, of niet aangekomen. In werkelijkheid vertoefde Gide in die dagen in Egypte, zoals ik in Narvik vertoefde. Het eerste wat ik deed was nu Doméla's brief te kopiëren om hem aan alle vrienden te sturen, met een dringend verzoek hem te helpen. Ook had ik mij in de sympathie van Gide voor Doméla niet vergist. Ik kreeg bericht, dat hij onze gemeenschappelijke vriend Herbart naar het kamp gezonden had, die verschillende verbeteringen voor Doméla bereikt had. Ook werden nu, onder druk van verschillende intellectuelen, de Spaanse geïnterneerden langzamerhand overgebracht naar iets beter ingerichte kampen. Nog beter echter was een volgende brief, ditmaal uit Parijs zelf, waarin Gide mij mededeelde, de belofte ontvangen te hebben, dat Doméla vrij gelaten zou worden zodra een ander land hem wilde ontvangen. Hij schreef mij, dat hij waarschijnlijk een Luxemburgs visa voor hem kon krijgen.

Weken gingen voorbij. Gide was opnieuw uit Parijs vertrokken en ik zelf had mijn reis gemaakt door Lapland en om de Noordkaap. In Stockholm pas kreeg ik een nieuwe brief van Doméla, die mij door heel het Noorden van plaats naar plaats achterna was gezonden. De brief droeg een Luxemburgs postzegel en stempel: 'Hij is dus vrij!' was mijn eerste gedachte, maar de inhoud

van de brief stemde mij minder vrolijk, dan ik gehoopt had.

Toen hij reeds alle hoop op vrijlating begon op te geven was Doméla op een goede morgen plotseling bij de kampcommandant geroepen. ‘U is vrij!’ deelde deze hem mede, ‘en u heeft vergunning naar Luxemburg door te reizen, maar ik waarschuw u, dat u niet langer dan 48 uur op Franse bodem moogt blijven.’ Hij gaf hem een kaartje naar Parijs, met nog 10 franken reisgeld. Daarna moest Doméla zijn uniform uittrekken om die te verwisselen voor het dunne, gekreukelde, vlekkerig geworden zomercostuum, waarmee hij drie jaar geleden naar Spanje was gekomen. Zonder winterjas, huiverend in de koude wind begaf hij zich naar het station. Hij had geen tijd meer een telegram te verzenden, maar begaf zich in Parijs natuurlijk onmiddellijk naar het huis van Gide. De conciërge deelde hem mede, dat Gide op reis was. Hij gaf Doméla een enveloppe waar een hartelijke brief in zat, een biljet van honderd francs en zijn geviseerde pas, nog altijd op de naam Victor Zsajka. Het adres van een hotel stond er bij, waar Gide voor drie maanden kost en logies vooruit betaald had.

Mijn vriend André Gide is de hartelijkste, beste mens van de wereld. Hij had, door zijn connecties met de groothertogin gedaan gekregen, dat aan luitenant Victor Zsajka drie maanden oponthoud in Luxemburg toegestaan werd. Hij had kamers voor hem besteld in het

beste hotel dat hij kende, een deftig kurhotel, waar hij zelf vroeger gelogeed had. Maar omdat mijn vriend Gide, met heel zijn goede hart, toch altijd ‘de rijke man’ zal blijven, die zich in het leven van de arme slechts verstandelijk in kan denken, had hij er niet aan gedacht dat het misschien beter geweest was hetzelfde geld te besteden aan een minder duur hotel en een beetje meer zakgeld. Er was tenminste een grimmige humor in Doméla's brief, wanneer hij de minachting beschreef, waarmede de rijke touristen op de schunnig geklede vreemdeling neerzagen, de onbeschoftheid der bedienden tegen deze gast die geen fooien kon geven en die, daar hij in Luxemburg kip noch kraai kende, en zijn doorgelopen schoenen wilde sparen, de hele dag bleef hokken op zijn kamer.

De brief van Doméla alarmeerde mij in hoge mate, vooral omdat reeds anderhalve maand van het hem in Luxemburg toegestane oponthoud was verstreken. Ik zond hem het adres van de enige kennis die ik in Luxemburg had, een Trotskistisch boekhandelaar, een ouderwets vrijdenkerstype, van wie ik verwachtte dat hij de zwerveling zonder vooroordeel zou ontvangen. Met zijn brieven echter begaf ik mij naar gravin Posse-Brazdowa, kunstenaar en door haar huwelijk met een Czechische edelman fel anti-fascistisch geworden. Ik wist van haar, dat ze het werk van André Gide bewonderde, dat ze invloed had bij het hof en verschillende regeringspersonen, en dat ze

zich zeer had ingespannen voor verschillende anti-fascistische emigranten. Inderdaad vergiste ik mij niet. Doméla's brieven ontroerden haar niet slechts tot tranen, maar zij erkende ook onmiddellijk hun hoge litteraire gehalte. Wat mij in Nederland mislukt was, gelukte mij in Zweden. Enkele dagen later kreeg ik bericht dat de firma Bonnier bereid was een contract met voorschot te sluiten, en stralend deelde gravin Posse-Brazdowa mij mede, dat het ministerie van sociale zaken, na tekening van dit contract, en wanneer dus vaststond dat Doméla niet ten laste van de Zweedse staat zou komen, geen bezwaar zag hem een visum voor drie maanden oponthoud te verlenen.

Daar ik zo juist vernomen had, dat Haagse vrienden van mij, in hun vakantie een autotochtje naar Luxemburg wilden maken, stuurde ik hen brief en contract, met verzoek in Luxemburg alles met Doméla persoonlijk in orde te brengen.

Reeds verheugde ik mij er ontzaglijk op, mijn oude krijgsmakker weer te ontmoeten, en deed ik alles om hem een gezellig onderdak voor te bereiden, toen ik een nieuwe brief ontving uit Luxemburg, van mijn Haagse vrienden. Zij hadden Doméla aan het adres dat ik opgaf niet gevonden, het enige dat men hen mede kon delen was, dat hij zonder adres achter te laten, plotseling uit het land was vertrokken. Nog geen tien dagen later brak de oorlog uit. Iedere kans, onder deze ge-

wijzigde omstandigheden een visum voor Zweden te verkrijgen, was verkeken.

Wat er met Doméla gebeurd was, hoorde ik pas maanden later, toen ik, na veel persoonlijke avonturen, terug was in Holland. Mijn Luxemburgse kennis, de boekhandelaar, had hem bij zich te eten gevraagd, en daarna naar het een of ander café meegenomen. Blijkbaar onder de invloed van het bier was hij begonnen uit te pakken tegen de kapitalisten, de sociaal-democraten, tegen de groot-hertogelijke hofkliek. Hoe meer Harry hem verzocht zich te matigen, hoe harder hij praatte. ‘We zijn hier in een democratisch vrij land,’ schreeuwde hij en sloeg op de tafel. Er ontstond een zekere ergernis om hen heen en plotseling stond een rechercheur achter hen en vroeg naar hun papieren. De boekhandelaar, als Luxemburger, ging vrij uit, maar de vreemdeling Zsajka moest mee naar het bureau toe. Gelukkig was de boekhandelaar zo flink, mee te gaan naar het bureau, en de zaak scheen vrij gunstig te verlopen toen ook door andere getuigen kwam vast te staan, dat Harry het niet met hem eens geweest was, en voortdurend tot matiging gemaand had. ‘U kunt gaan,’ zei de commissaris, ‘maar wees voortaan voorzichtiger in de keuze van Uw vrienden! Mag ik nog even Uw papieren zien? Luitenant Victor Zsajka....’ Harry, die geen misverstand wilde laten opkomen zei: ‘Victor Zsajka, alias Harry Doméla.’ Hij was vast overtuigd dat Gide dit meegedeeld zou hebben eer hij het visum aanvraagde.

Gide had echter, waarschijnlijk om moeilijkheden te vermijden, Harry's werkelijke identiteit verzwegen.

De commissaris belde het vreemdelingenbureau op, het vreemdelingenbureau de minister van buitenlandse zaken. Een hopeloze verwarring ontstond. Hier was iemand met een valse pas, op voorspraak van de groot-hertogin zelf toegelaten, en die iemand was niemand anders dan de valse prins Harry Doméla! Was dit het begin van een nieuwe oplichterstruc, misschien van een chantage? Zou de Trotskistische boekhandelaar de zaak niet opblazen tot een schandaal waarbij het hof gecompromitteerd werd als in Duitsland de kroonprins? Harry kreeg bevel onmiddellijk zijn koffertje te pakken en binnen zes uur het land te verlaten. Luxemburgse marechaussées schoven hem over de Belgische grens.

Zonder geld, zonder pas, zonder op□nthoudsvergunning kwam hij in Antwerpen aan, op de dag dat Duitsland aan Polen de oorlog verklaard had. De stemming was koortsachtig en meer anti-Duits dan ze ooit te voren geweest was. Er werd geen onderscheid meer gemaakt tussen fascist en anti-fascist, ook de anti-fascistische emigranten waren voor het volksgevoel: moffen. In huizen waar men hem vroeger als vriend ontvangen had en als Spanjestrijder bewonderd, werd de deur nu brutaal voor zijn neus dichtgeslagen. Brieven aan mijn Stockholms adres kwamen onbestelbaar terug, als een vagebond van deur tot deur bedelend haalde hij net genoeg op, om in leven te blijven. De hoofdstukken van zijn

boek, waaraan hij in Luxemburg reeds begonnen was, had hij achter moeten laten. De felle winter van 1939 begon, en onder de naakte pannen van een dakkamertje rilde hij van koude. Zo vond hem Freek van Leeuwen, half verhongerd op een vuile matras liggen onder wat lompen.

Freek van Leeuwen en een Antwerpse kunsthandaar hielpen Doméla zo veel ze konden, en nu ik eindelijk weer contact had, kon ik ook mijn vrienden in Nederland mobiliseren. We brachten een sommetje bijeen, voldoende om hem door de eerste maanden heen te helpen. Ik stapte naar Querido, en het contract dat Bonnier gesloten had maakte zichtbaar indruk. Eind April kon ik Harry mededelen, dat Querido bereid was op dezelfde grondslag als de Zweedse uitgeverij een contract met hem te sluiten, zodat hij de eerste maanden zonder financiële zorgen zou kunnen werken.

De volgende brief van Doméla, maar geen antwoord op de mijne, kwam uit Merxplass, het Belgische Veenhuizen:

‘Ik ben bij een razzia opgepakt,’ schreef hij, ‘en hierheen overgebracht als vreemdeling zonder verblijfsvergunning. Er is een vreemde rust over mij gekomen. Na zoveel maanden angst hiervoor voel ik me bijna gelukkig, geen angst meer te hoeven hebben.’

Het was de laatste brief van Harry, en ze bereikte mij op 8 Mei 1940. Wat er verder met hem gebeurd is, is

duister. Hebben de Belgische autoriteiten van Merxplass hun anti-fascistische gevangenen en bloc overgeleverd aan de Duitsers? Dan zullen ze wel gefusileerd zijn! Heeft men hen in het laatste ogenblik laten ontsnappen? Dan heeft de bevolking hen waarschijnlijk als spionnen afgemaakt, of zijn ze tussen de beide legers vermalen. De brieven echter, die ik van Doméla had, en die een waar cultuurdocument vormden, werden in beslag genomen door de Duitsers. Geen foto, geen letter schrift, geen tekening van hem is me gebleven. Daarom heb ik dit geschreven als in memoriam voor een dappere strijder, die een valse prins was, maar die een écht mens geweest is.

Wild west 1943

Ik was werkelijk blij, toen ik lange Karel's gezellige gezicht weer tegenover me zag in de leunstoel. Dat is niet met iedereen het geval, want velen nemen het hem kwalijk dat hij, nu tweeënhalft jaar geleden vrijwillig naar Duitsland ging, en als ik mijn onrust uitsprak, dat hij wel een der 1500 Hollandse slachtoffers van het bombardement in Hamburg zijn kon, zeiden ze: 'dat ze het hem gunden'. Ik echter wist veel te goed, dat de jongen, met zijn vader in Veenhuizen, Piet in de bajes en Japie zonder werk, geen andere keus had, als de tien jongere monden van het gezin wilden blijven eten. Lange Karel was nu eenmaal de paal, waar ieder in het gezin beurtelings tegen leunde of zich aan kwam wrijven en een beste wrijfpaal was hij ook, want hij werd door dat al slechts glimmender van echt Jordaanse galgenhumor. Hij had van zijn struise moeder de Groningse degelijkheid, en van zijn vader, de dronkenlap en oplichter, de charme geërfd, die deze tot een held uit een der oude Spaanse schelmenromans had kunnen maken. In dit opzicht, dat hij de beste eigenschappen der twee verenigde, was hij zelfs de eerste geslaagde kruising in de familie, want zijn oudere broers en zusters Mendelden meer, en vielen, volgens een tragische wet, beurt om beurt naar de witte of de zwarte zijde van het dambord. Ze waren óf van een hopeloos bekrompen kleinburgerlijke degelijkheid, heilsoldaten en geheel-

onthouders, dan wel ze voeren met volle zeilen de baan op en in de penose.

Aan deze ongeschreven familiewet gehoorzaamend was Piet, Karel's oudere broer, juist voordat wij deze als onze buurjongen leerden kennen, wegens kruimeldieverij en andere vergrijpen tot zijn meerderjarigheid ter beschikking gesteld der regering. En Karel, die volgens die zelfde wet, bij zijn baas braaf oppaste, kon soms toch wel eens afgunstig zijn, dat Piet daar in het gesticht een volledige ambachtsschoolopleiding kreeg tot bankwerker, terwijl hij, die zo graag een vak had willen leren, terwille van de centen geketend bleef aan zijn bakfiets.

‘Als Piet uit het gesticht komt, als een volleerd vakman’, zei hij dan, ‘is het juist tijd dat de baas mij de zak geeft omdat ik voor fietsjongen te oud ben. Net als vader de enige uit de straat is, die telkens weer werk krijgt, omdat ze hem helpen van de reclassering.’

Maar zulk een sombere bui van Karel duurde nooit lang, nog korter bijna dan de baan, die de reclassering aan zijn vader bezorgd had. Fluitend en belrinkelend verdween hij op zijn bakfiets en als hij terugkwam had bij altijd weer een nieuw roversverhaal over Piet of over zijn vader te vertellen. Hoe ze op het gesticht konijnen mochten fokken, maar niet eten, tenzij de dieren een ongeluk kregen en hoe daarom alle konijnen van Piet een voor een hun poot hadden gebroken. Of hoe zijn vader er weer eens in geslaagd was een papierfabrikant in Wormerveer voor *f*25. - een poot uit te draaien:

‘Mijnheer, ik was zo juist op weg naar uw collega (de naam had hij vijf minuten te voren opgezocht in het telefoonboek), nu heb ik toch zo'n onaangenaam ongelukje, de as van mijn wagen is gebroken en ik heb mijn portefeuille vergeten....’

Bij zulke verhalen was het dan moeielijk uit te maken wat de bovenhand had: verontwaardiging over de wijze waarop het geld onmiddellijk verzopen was, terwijl moeder op zwart zaad zat, dan wel een verholen bewondering over de slimme wijze waarop de oude heer het toch telkens weer lapte. Een bewondering trouwens, die ik meer en meer met hem ging delen, al was het maar om de zelfde reden waarom een volkomen onmuzikaal iemand opziet tegen een virtuoos op de piano. Want wat Karel aangaat, die was nu eenmaal onherstelbaar eerlijk geboren, en ik voor mij stond vooral versted hoe die gladde vader telkens weer bedragen van honderd of tweehonderd gulden wist los te zwendelen van zakenlieden die nooit bereid waren mij, tegen welke beloften dan ook, zelfs maar twee kwartjes te lenen.

Waarom hoefde die boef slechts een flambard op te zetten, en ergens à *f* 2. - per stuk wat aan de lopende band geschilderde landschappen te kopen om ze, met een verhaal over kunstenaarsmisère en hongerende kinderen, à *f* 50. - per stuk langs de Aerdenhoutse villa's te verkopen, terwijl werkelijke schilders met werkelijk hongerende kinderen er niet in slaagden bij die zelfde burgers ook maar één enkel stukje voor de helft kwijt te raken? Waarom dong zo'n directeur *f* 20. - af op het

artikel dat ik voor zijn reclame tijdschrift moest schrijven, en waarom gaf hij die zelfde f20. - zo gul aan de 'arme handelsman, die met een klein crediet geholpen, zo'n prachtig winstgevend zaakje zou kunnen afsluiten ten bate van zijn bloeien van kinderen?' Was het de geheime vonk van sympathie die oversprong tussen kleine en grote zwendelaars in de zelfde branche? Of was hij werkelijk met al zijn zakengewiektheid zo dom, de truc niet te doorzien van de 'eerlijke kerel', die, veertien dagen later 'goed als zijn woord', en met 'tranen in de ogen' het geleende geld terug kwam brengen, omdat 'het helaas voor de transactie toch niet genoeg geweest was.'

Waarop de directeur, vertederd over zoveel eerlijkheid, hem ditmaal met een crediet van f200. - naar de naastbijzijnde kroeg zond?

Het waren bittere verhalen, vooral wanneer je met een reeds opgegeten voorschot nog de helft van je roman had te schrijven, maar ik leerde van Karel ze op te nemen als kosteloze bijdragen in mensenkennis, met de berustende bewondering van de kleine man, voor hen die nu eenmaal als genieën zijn geboren.

Zo werd Karel de leverancier van steeds meer anecdotes voor mijn korte verhalen en groeide tussen ons tweeën, met de jaren het vertrouwen, dat hem er toe bracht, kort voor zijn vertrek naar Duitsland, mij te verzoeken zo'n beetje op te willen treden als onbezoldigde voogd voor zijn broer Japie. Want deze was immers, volgens de familiewet, voorbeschikt de zijde der zwarte schapen

te kiezen en toch, zoals Karel zei, ‘het zou eeuwig zonde zijn want hij heeft het beste hart van ons allen.’

Dit laatste was waar, er was nauwelijks een liever kereltje te vinden dan Japie, zo speels naïef en vertrouwelijk als een jong hondje, zo vol zorg voor zijn moeder en het aangebeden levende speelgoed van al zijn jongere zusjes en broertjes. Maar even waar was het dat Japie's karakter zo zwak was als lief, en dat hij bovendien wel onder een bijzonder ongelukkig gesternte was geboren. Het gesternte der crisis, dat maakte dat hij van school af meteen in de school der werkloosheid terecht kwam, waarin men leert baliekluiven en bietsen en bedelen om een sigaretje, maar waarin het niet meevalt als je na zoveel maanden skalis lopen op een goeie dag plotseling werkelijk weer in het gareel moet trekken. Niet dat Japie onwillig was, hij kwam altijd weer vol enthousiasme aanlopen als hij een nieuwe baan had, maar er gebeurde in die baan nu eenmaal altijd binnen drie dagen het een of ander ongeluk; alle pakken werden van zijn bakfiets gestolen terwijl hij even in een urinoir was, of hij werd, met een handkar vol vensterschijven, door een vrachtauto aangereden, en dan begon hij, om de tijd te korten maar weer het zelfde leventje van veters verkopen langs de huizen dat hem, met zijn aardige gezicht en vlotte tong, heel wat meer opbracht, dan voor een baas te moeten pezen. Toch zag hij wel in, dat dit niet de weg was naar een gouden toekomst, en toen Karel opgewekte brieven schreef uit Hamburg, meer nog, toen de eerste postwissels binnenkwamen waarvoor

moeder eindelijk weer eens vlees kon kopen, meldde ook Japie zich, om zijn goeie wil te tonen, voor werk in Duitsland.

Hij kwam terecht in Bremen, en al weer bofte hij niet, want nog geen drie weken was hij er in het kamp, of de bommen suisden om zijn oren, de keet met zijn plunje en geld verbrandde en op blote voeten kwam hij over de groene grens terug in Holland. Het was een gouden tijd voor de vader, die nu over twee verhalen beschikte: hoe goed Karel in Duitsland leefde en verdiende, om zich te introduceren bij N.S.B. ers; en hoe verschrikkelijk het Japie in Duitsland vergaan was, om de sympathie te winnen van de rest der bevolking. Japie zelf echter zwoer, ondanks alle oproepen van de Arbeidsbeurs, een dure eed, dat hij niet meer naar het bommenland terug ging. Hij sloot zich aan bij het gilde der verhuizers, dat in die tijd reeds in Amsterdam begon op te komen. Wanneer ergens weer eens een groep Joden uit hun huis gezet en naar Westerbork gestuurd was, kon men zien hoe zelfs kleine kinderen er door hun ouders op uit gestuurd werden om door de W.C.-raampjes in te breken en weg te halen wat ze konden dragen. ‘Het is toch beter, dat wij het krijgen, dan de moffen’, was het argument, waartegen niet eens zo heel veel viel te zeggen. En Japie vertelde met glinsterende ogen, hoe de moffen stonden te tieren, toen hun puls-wagens voor een huis stil hielden, dat juist een uur te voren door de Jordanjeugd grondig ontruimd was. Hij was altijd een filmklantje geweest en onderging nu het genot zelf film te

spelen, met een gevoel dat hij hierbij tegelijkertijd een voordelig en een vaderlandslievend werk deed. Was het niet altijd de verheven taak van den gentleman-inbreker geweest, de dieven te bestelen?

Maar zoals het altijd in de wereld gegaan is, dat het grote kapitaal het kleine kapitaal dooddrukt, en de grote boeven geen kleine boeven op hun stroopterrein dulden, zo ging het ook hier: Japie werd gegrepen en door een Nederlandsen rechter veroordeeld tot zes maanden gevangenis in Duitsland, hoewel ik niet weet in welke paragraaf deze straf is te vinden.

Hij sloeg er zich doorheen met Jordaanse humor, en een dokter, met wie hij in de cel zat, vertelde mij later, hoe hij, door het goeie hart en de schalkse geest van Japie, zich altijd weer opgefleurd voelde.

‘Ik had nooit gedacht’, zei hij mij, ‘dat ik onder zulke omstandigheden zo had kunnen lachen, als wanneer Japie zijn avonturen vertelde.’

Toch waren zijn belevenissen, zoals hij mij die verhaalde, kort nadat hij, weer in Holland terug, door bemiddeling van een zwager, zwart werk had gevonden in hotel Het Bos van Bredius, gruwelijk genoeg. Meer slagen dan brood, ongedierte, geen eten als je een bijna bovenmenselijke taak niet af kreeg en als klap op de vuurpijl een nieuw bombardement, terwijl hij in de gevangenis zat te Hamborn.

De ontzetting sprak nog uit zijn ogen, toen hij mij vertelde: ‘De bommen vielen links en rechts om onze ge-

vangenis zodat het in de cel helder als dag was, door de gloed van de branden.

Plotseling sloeg door de luchtdruk het tralievenster van onze cel naar binnen, scherven vlogen ons om de oren en ik kreeg een jaap in mijn hoofd, van het ijzer dat op mijn kop viel. Tegelijk drong een brandlucht door de deur van de cel en we begrepen dat de gevangenis in brand stond. De deur bleef op slot en als wilden vlogen we tegen het venster op, schreeuwende dat ze ons er uit moesten laten. Daar beneden stonden de schildwachten met geweer aan de schouder en mikten op de raampjes. Een jongen uit de cel naast mij werd doodgeschoten, een jongen uit onze cel kreeg een kogel in de schouder. De rook in de cel was nu zo dicht, dat we dreigden te stikken. Toen we de volgende morgen er uit werden gelaten bleek, dat inderdaad één vleugel van de gevangenis verbrand was, met de lijken verkoold in de cellen. Wij werden, onder bewaking, te werk gesteld om in de stad doden en gewonden uit de puinhopen te halen. Al word ik zo oud als Methusalem, zal ik nooit vergeten wat ik toen gezien heb....' Hij zweeg even, alsof hij iets weg moest slikken, maar een minuut later was de schaduw weer vergleden:

'Enfin, dat is voorbij, en beter dan nou kan ik het niet hebben. Man, als je eens zien kon hoe hier nog geschapt wordt! De helft van de zwarte handel en de hoge moffen met hun meiden komen hier potverteren. Die vragen er niet naar, of een diner honderd gulden kost of twee honderd! Een enkele portie roomijs, met een ei er doorheen

geklutst kost vijf gulden! En als wij honderd eieren schrijven begrijp je, dat er tien in onze eigen maag verdwijnen! Je moest de hammetjes eens zien bij ons in de kelder en de volle melk die elke dag gebracht wordt! Jammer dat ik er nooit iets voor moeder van mee kan nemen. Maar heb ik zelf in die paar weken geen bolle kokkert gekregen?’

Dat was de laatste keer dat ik Japie sprak, want kort daarna deed de politie een inval in het Bos van Bredius, waarbij hammen, eieren en verdere voorraden in beslag genomen werden, en nu er geen festijnen meer te geven vielen werd Japie, die zwart aangenomen was, even zwart weer ontslagen.

En nu zat zijn broer Karel tegenover mij in de leunstoel en vertelde, over het bombardement van Hamburg, nog gruwelijker verhalen, dan ik van Japie gehoord had.

‘Het leek wel of de muren zelf gebrand hadden. Zo brokkelig waren ze geworden van de fosfor, dat je er met je poot doorheen kon trappen. Die fosfor valt niet te blussen, al spring je in het water, begint ze weer te branden als je er uitkomt. Het water in de waterleiding begon te koken en vloeide zo de schuilplaatsen binnen, het asfalt in de straten stond te branden. De dag na het bombardement waren de mensen als gek. Vrouwen gooiden het portret van Hitler uit de vensters, maar dan kwam de SS met geweren in de aanslag en schoot met mitrailleurs overal waar zich een oploop vormde....’ Het waren de verhalen die ik al van zo veel kanten gehoord

had, en om hem van dit thema af te brengen vroeg ik, hoe het nu thuis ging.

Karel leunde achterover in zijn stoel, zoog aan zijn sigaretje en keek even behagelijk het blauwe dwarrelen van de rook na. -

‘Tja....’ zei hij toen: ‘Ik dacht eigenlijk: Als ik nou thuis kom, dan zal ik eindelijk eens de rijke broer zijn.... Het is me daar in Hamburg, ondanks alles niet tegen gelopen.... nadat ze dien bedrieger van een N.S.B.-er weggetrapt hebben ben ik vertrouwensman geworden, bovendien sta ik, als Hollander zijnde, op de schepen erg goed met de Zweden en Denen, dan valt er nog wel eens wat af, dat in de stad weer verchinkt kan worden, zodat, ik had nogal wat centen overgelegd en een heel aardig pakketje meegenomen: worst, vet, meel, bonbons, sigaretten....’

Hij zweeg even en vervolgde toen: ‘Daar waren ze natuurlijk thuis ook wel lekker mee, maar ja, zo bijzonder als ik dacht was het niet. De keuken stond vol spullen....’

‘Hoe kan dat nou?’ vroeg ik.

Hij gaf geen direct antwoord. ‘Piet is weer uit de bajes,’ zei hij, ‘al wil moeder niet dat hij bij ons thuis woont, en diezelfde avond vroegen Piet en Jaap of ik nog even mee naar de stad ging.

‘Nou,’ zeg ik, ‘dat is goed, dan geef ik een borrel weg.’ Ik wist wel dat dat duur was, maar wat kon me dat voor één keertje schelen. Zodat, we namen nog een paar meisjes mee, naar een kroegje waar ze tapten en ik gaf

een paar rondjes, niet veel trouwens, want je weet wel ik ben niet voor zuipen. Nou, toen ik wilde afrekenen zegt dat mens achter de toonbank: ‘Alles voor u mijnheer?’ En ik als een kanebraaier: ‘alles!’ en toen zij weer met een lief stemmetje: ‘Dat is dan vijf en zeventig gulden!’

Een vrolijke grijns trok over Karel's gezicht bij de herinnering: ‘Ja, nou lach ik, maar op dat ogenblik kan ik je verzekeren dat ik een kop als vuur kreeg. Ik had net een briefje van honderd mark bij me, dus ik moest nog geld van Piet lenen ook, voor de fooi. En dat schijthuis stond me maar in mijn gezicht uit te lachen: “Dat is toch niks jò! Goedkoper dan hier kun je ze nergens krijgen.” Maar toen we weer op straat stonden gaf ie me een por in me ribben: “Morgen krijg je vijftig pop van mij terug”, want in zulke dingen is Piet tenslotte ook niet de beroerdste.

Nou je begrijpt, voordat we weer thuis waren wist ik al hoe het stond, van roven en gappen, en dat de halve buurt er aan mee deed, in lege jodenhuizen, en bij zwarte handelaars die het toch niet dorsten aangeven, en dat het helemaal geen kwaad kon, omdat al die jonge smerissen uit Schalkhaar mee in het complot waren. Dat, ik hield mijn oren maar open en mijn smoel dicht, want wat moet je in zo'n geval zeggen? Maar in mijn eigen had ik stierlijk de pest in, dat hij Japie daarbij op sleeptouw had genomen.

En jawel hoor, de volgende dag, nadat Piet het geld gebracht had en nog even met Japie op de trap gesmoesd,

was de beer los. We hadden het eten op, en moeder zou wat chocola maken voor een gezellige avond, maar Japie zei dat hij nog uit moest. Ik aan het vissen en, zoals Japie is, die zijn wafel nooit dicht kan houden als hij de branie kan spelen, kotste hij het er allemaal uit: dat ze een krakie gingen zetten, en dat het prachtig voor mekaar was, want ze hadden twee smerissen omgekocht, die op de gracht wacht zouden lopen dat ze rustig konden werken.'

Ik zeg: 'Schaam je je niet zo gemeen te zijn!' Maar hij er natuurlijk tegen in, dat die zwarte handelaar het ook maar gegapt had, en waarom de moffen wel mochten gappen; dus ik ging maar over een andere boeg: 'of hij nou nóg niet genoeg had van de bajes?' Zegt me dat stuk vuller: 'Juist om uit de bajes te blijven mot ik gappen! Na Duitsland ga ik niet, en als ik zwart werk of bij een razzia gepakt wordt kom ik in de bajes dat ik me niet aan heb gegeven, behalve als ik poen op zak heb, want daar ken je elke politieman mee omkopen, en poen heb ik!'

En ik weer, dat ik hem anders nou aan echt goed werk zou kunnen helpen als ik een woordje voor hem bij mijn baas deed.'

Karel had zich opgewonden bij het vertellen, en stond nu op uit zijn stoel, om me te laten zien, hoe Japie gereageerd had: 'Steekt dat kleine kreng zijn armen in de hoogte en vraag: 'Als de Tommies weer komen zoals je net aan tafel verteld heb, gaat mijn grote broer dan naast me staan: 'Bommetjes, bommetjes val niet op mijn

broertje?’ ‘Ja, wat ken ik anders doen, dan toegeven dat ik dáárvor niet lang genoeg was!’

‘Hoe liep het af?’ vroeg ik in spanning.

Karel ging weer zitten en lachte. ‘Je weet, Japie heb een week hart, en toen ik lamenteerde, hoe beroerd het zijn zou, als juist in die paar dagen dat ik nou eens over was, mijn broers de bak in gingen, en toen moeder daar nog een paar tranen bij deed, draaide hij bij, misschien ook, omdat ik zei dat het wel een doorgestoken kaart kon zijn van die dienders, om ze er in te luizen, juist als ze bezig waren. We speelden een spelletje lotto met de kinderen en het was elf uur voor we het wisten. Om half twaalf gaat de deur open en Piet stapt binnen. Hij heeft een kleur als een pioenroos en smijt zo naast elkaar tien briefjes van honderd op tafel. ‘Daar!’ zegt hij. ‘De rommel is al verpatst ook. Daar had je vijfhonderd piek van mee kunnen krijgen als je geen koue voeten had gekregen!’

Ik schonk thee in en vroeg maar liever niets, want ik kon me voorstellen, dat die tien briefjes welsprekender dan Karel geweest waren! Nadat Karel even van het laffe surrogaat met zoetstof geproefd had vervolgde hij, zonder zijn kopje leeg te drinken:

‘Het kwam natuurlijk tot woorden. Eerst met moeder die bijna was gaan grienen. Maar Piet zei: ‘Mens, hei je nou nog niet genoeg van je piepers zonder vet en je brood zonder margarine? Hier,’ en terwijl hij sprak haalde hij het uit zijn zakken en smeed het op tafel: ‘hier hei je boter en een pond vlees en melkbons en

daar zijn centen, koop er schoenen van voor Bertussie, het is hoog tijd, het jong loopt op zijn tandvlees.'

Toen ik: 'of het nog niet genoeg was dat hij zelf een bajesklant was, dat hij nou ook Japie nog gemeen ging maken?'

Ik vroeg me af, hoe Piet dat genomen zou hebben, en stelde hem me voor met zijn sterke witte tanden, waar de meiden zo dol op zijn, maar die zo vervaarlijk wit kunnen grijnslachen als hij kwaad wordt.

'Piet werd natuurlijk giftig,' zei Karel, 'en hij is niet op zijn mondje gevallen. Hij kan lullen als een advocaat, dat heeft hij van vader.'

'Gemeen?' zegt hij. 'Jij bent gemener dan ik, want van dat erts dat jij lost, maken ze kogels. Wat jij doet kost mensenlevens, wat ik doe kost enkel centen. En als het nou nog centen van de armen waren, maar jij sappelt om de kapitalisten rijk te maken, en ik om ze arm te maken, wie is dan de beste communist van ons tweeën?' Piet zei: 'Weet je waar het hem in zit, broer? Jij bent nu eenmaal dom geboren en ik hoor tot de slimmen. De dommen zijn er om te pesen en de slimmen om te genieten!'

'Als de hele wereld nou eens dacht als jij,' vroeg ik, 'een mooie boel zou dat worden!' 'As, as,' zei Piet, 'dat is verbrande turf. Daar zit het hem juist in, dat de meeste mensen dom geboren zijn en altijd dom blijven. Maak je daar geen kopzorgen over!'

Karel deed het peukje van zijn sigaret in een leeg lucifersdoosje en lachte:

‘Ik wist dat hij ongelijk had, maar waaróm kon ik niet zeggen. Piet praat me toch van de sokken.’ Dus we hebben dat stukkie vlees maar gebraden, en er was nog een slokkie onder de kurk ook, en toen we naar bed gingen was het bijgelegd en zegt Piet: ‘Morgen zorg ik voor konijn op tafel.’

In het kleine kamertje waar we zaten was het even stil, en ik dacht na over wat Karel bedoeld had met zijn ‘Ik wist dat hij ongelijk had.’ Zeker waren het bij hem ook geen morele overwegingen en geen reminiscenties aan de tien geboden, die hij nooit geleerd had. Hij wist alleen maar uit ervaring, hoe het leven van de ‘zware jongens’ verliep, ondanks al hun branie, als een keten van grijze gevangenisjaren met steeds korter vacaties. Hij wist, dat deze carrière er één was die, eenmaal begonnen, geen mogelijkheid laat tot omkeer. Niet tegen de inbraken zelf had hij het grootste bezwaar, maar tegen alles wat er aan vast zat: het potverteren in de kroegen, de helers, de gewetenloze maats, de meiden, het steeds verder wegzakken in de modder. En ondanks de humor waar hij mee vertelde, proefde ik in zijn woorden toch iets van werkelijk verdriet om het broertje, waar hij van hield, en dat naar de verdommenis ging, zonder dat hij er iets aan doen kon. Maar ook ik kon hem geen raad geven, want ook ik hield van Japie en ook ik zou niet geweten hebben wat ik hem voor moest houden en welk ander alternatief er viel te kiezen.

Met een heldhaftige slok dronk Karel in één teug zijn thee leeg, knipoogde vies, en zei toen:

‘Van dat ogenblik af heb ik maar niks meer gezegd, en alleen mijn ogen opengehouden. De reinste Wild West is het in Amsterdam tegenwoordig!’ Goed als zijn woord kwam Piet Maandagmiddag zijn konijn brengen. Dat wil zeggen, hij en Japie duwden een handkar met één-entwintig kippen en konijnen onder een dekzeil. Dat moest allemaal de trap op, en terwijl ze zo bezig zijn stapt er een goser met een deukhoed bij ons de deur binnen: ‘Recherche!’ Mijn hart stond stil, ik had niks geen zin die paar dagen verlof de bak in te draaien voor medeplichtigheid aan heling. Maar Piet had hem al gehoord en kwam op een holletje de trap af. ‘Welja vader, dach je dat we jou zouden vergeten? De politie moet ook eten! Hier, voor jou de vetste!’ En die goser, zonder een woord meer te zeggen, met het konijn onder zijn regenjas de deur uit. Piet zei: ‘Dat is er nog een van de oude garde, die moet je met eten voor d'r gezin vangen, de jongeren willen allemaal centen.’ Nou, toen ging me een lichie op, dat er in ons oude Mokum het een en ander was veranderd en dat ik opnieuw in de leer moest. Die avond hebben Piet en Jaap me toen weer meegenomen naar de Zeedijk, om het vet weg te spoelen. Er zaten wel twintig jongens in het café, de meesten die ik nog van school of uit de buurt kende, nou allemaal in de penose. De borrels stonden op tafel. Er kwam een kereltje binnen in een keurig licht pak, ik zou nooit geraden hebben dat hij van de prinsemerij was, als hij het niet zelf gezegd had. ‘Ik kom eens kijken of er niet klandestien getapt wordt,’ zegt hij tegen de buffetjuffrouw, en zij,

omdat de glazen immers op tafel stonden: 'Dat ken je toch niet zien! Dat moet je proeven.' Nou, hij hapte van zijn bel of hij met Mozes door de woestijn was getrokken. 'Goeie spullen,' zegt hij, 'beter dan de bokkepis die ze nou voor bier verkopen.' Toen kreeg hij er nog eentje gratis voor niks en verzeilde tenslotte aan ons tafeltje waar de ene klant na de andere een rondje weggaf. Ikke niet. Ik dacht: dat laat ik dit keer over aan de 'slimmen'. Die rus fleurde er helemaal van op, en toen hij hem zo'n beetje staan had zegt hij met een dikke tong: 'Zie je, ik kom eigenlijk zelf niet voor drankcontrôle, maar d'r benne nou van die jonge flikkers bij het korps, die zich om laten kopen, en daar mot ik een ogie op houden. Hebben jelui er geen gezien soms?'

Piet zei, dat er een heel stelletje van hen zaten te pimpelen in het Rieten Mandje, als hij daarheen ging kon hij een goeie vangst doen. De rus nam een schuiver de deur uit, laveerde tegen de wind door het donker, en de jongens waren lekker dat er geen pottenkijker meer bij was. Ze hadden het nu alleen nog over hun vakwerk. Een paar knullen hadden hun zakken met roof weggegooid en zelf de kuiten nog kunnen nemen, toen er 'sta of ik schiet' gecommandeerd werd. Nou hadden ze de recensie in de krant gelezen, en gezien dat er opsporing gevraagd werd van de vermiste dingen. 'Die spullen zaten in de zak', zeiden ze verontwaardigd, 'als die weg zijn ken alleen de politie ze gegapt hebben.' Je kon merken dat ze spinnijdig waren over de unfaire

concurrentie. Het was al bijna sluitingstijd en we stonden op om af te rekenen, toen er nog twee heren binnenkwamen, van wie je al in de verte kon ruiken, dat het russen waren. Ze gingen naar blauwe Henkie toe en namen hem ter zijde. Ik hoorde ze zeggen: ‘Jij werkt ook verdomd slordig tegenwoordig! Bij dat krakie op het Spui stond de schoorsteenmantel vol vingerafdrukken. We hebben ze nou nog kunnen wegvegen, maar zorg vooral dat het niet weer voorkomt!’

Henkie haalde berouwvol twee briefjes van honderd uit zijn zak. Ze staken ze bij zich en groetten: ‘Goeien avond heren!’ Piet wou nog naar de meisjes, maar ik had er genoeg van, en nam Jaap, die nauwelijks meer op zijn benen kon staan, op sleeptouw naar huis toe. En toch is Jaap ook geen zuiper, hij heeft er zelfs een tegenzin in, hij zuipt mee uit branie, net als hij meer gapt voor het avontuur dan voor de centen.’

De grote wijzer van de klok stond kwart voor elf, ik hielp Karel in zijn jas en bracht hem naar de deur. Buiten lag de gracht in een vochtig mengsel van mist en donker. Een nacht als die, waarin mijn vader het vorig jaar te water geraakt was en verdronken. Een ideale nacht voor een inbraak.

Tastend schuivelden Karel's voeten de stoep af. ‘Ze zullen er wel weer op uit zijn met dit weer,’ zei hij. ‘Nou, ajuus. Benieuwd of we elkaar nog eens terugzien.’ Eer hij twee passen verder was had het donker hem reeds volkomen opgezogen. Ik bleef even staan om naar zijn

passen te luisteren en voelde de kille nevel door mijn kleren dringen.

Hij ging het donker in, de bommen tegemoet, Japie de bajes, en ik....?

De vloek van een te klein talent

Kan het zijn, dat de tijd slechts een illusie is, en dat het onze Lieve Heer even gemakkelijk valt een mensenleven van achteren naar voren te lezen, zoals wij vaak de gewoonte hebben, een boek met reproducties terug te bladeren van het eind naar het begin toe? Kan het zijn, dat hij zo ook, in een vrolijke bui, het dunne, enigszins beduimelde boekje van Lontje T. uit de kast heeft genomen en doorgekeken? Dan heeft hij op de laatste bladzijde een zaal van het Binnengasthuis gezien, waar een lelijke magere jongen onder de witte lakens ligt, zó lelijk, dat geen artist een dodenmasker van hem zou willen maken, en zó mager, dat het wel schijnt, of, als bij een Gotische heilige, de perkamenten huid onmiddellijk over de benen is gespannen. De zuster, de dokter, zijn moeder, en ook de bezoeker, die zijn hand vasthoudt, (als de hand van een geraamte) weten, dat hij hier ligt om te sterven, dat men hem enkel uit de gevangenis vrijgelaten heeft, om hem aan de nog strengere en onbarmhartiger cipier over te leveren, die Dood heet. Zij weten, dat de schijnbare genade, een nog strengere vonnis betekent, en zij zouden kunnen menen, dat dit vonnis reeds aan dit ontvleesde lichaam is voltrokken, wanneer niet binnen de ogen nog altijd dat wonderlijke, grillige dwaallichtje der fantasie flakkerde, dat Loutje zijn gehele leven door het nooit begrepen doolhof der grote-mensen-maatschappij geleid en misleid heeft. In de ogen fonkelt het lichtje, en over de dorre lippen vloeien

gebroken zinnestjes, die zoals altijd de droom slechts onvolkomen vermogen te vertolken: ‘Straks als ik thuis ben.... bij moeder.... het voorkamertje zal alleen voor mij zijn.... kan ik rustig werken,.... de spellen afmaken, en het boek.... en mijn dansschrift,.... en de kinderen van de Brigade....’

Even flikkert het lichtje hoger op, alsof een zonnestraal naar buiten schiet uit het lichaam, welke zelfs dit lelijke gelaat bijna mooi maakt, een lachje van geluk, huivert om de dunne lippen, de ogen sluiten zich op de droom, het licht dooft uit, de magere hand, in die van zijn vriend ontspant zich, en een zuster die op vilten zolen zachtjes naast het bed komt, trekt het witte laken over het plotseling ingezonken gezicht heen.

Daarmede is de geschiedenis uit, maar niet voor Onze Lieve Heer, die een bladzijde terug slaat, en nu de kale, stugge gerechtszaal voor zich ziet, waar achter gesloten deuren de zaak van Loutje T. wordt behandeld.

Onze Lieve Heer ziet de rechter in zijn toga, hoe hij zich voorover buigt en de bekentenissen van Loutje gierig opzuigt, tot hij als een gezwollen spons van verontwaardiging bijna barstensvol is, maar, anders dan de rechter ziet Onze Lieve Heer ook, de nieuwe droom, waaruit deze zelfbeschuldigingen voortkomen: droom van de boetvaardige zondaar, van de bekeerde zelftuchtiger, die een advocaat heeft geweigerd, omdat hij in alles, ook in de misdaad en het berouw, vóór alles gróót wilde zijn, en omdat hij eens gelezen heeft van Russische boetelingen, die in het lijden de verlossing zochten. Maar Onze

Lieve Heer, die er geen belang bij heeft, om, zoals de rechter, geloof in een volmaakte zedelijke wereld van witte schapjes te huichelen, waartussen slechts hier en daar één enkele zwakke T. rondloopt, - Onze Lieve Heer, die drommels goed weet, wat er gebeurt, zowel op de Voor- en Achterburgwal, als in de parken en polders 's avonds, in de boerenschuren en kostschoolkamers, in jongenskampen en meisjespensionaten, op de zolders der armen, en achter de gesloten deuren der rijken, ja, tot in de donkerste zielediepten zelve van onze verontwaardigde rechter: - Onze Lieve Heer, die heel goed weet, dat Loutje nóch een groot zondaar is, nóch een grote bekeerling, en dat in dit meerderjarige lichaam nog slechts de minderjarige ziel schuilt, van een puber, die onder het tafelkleed wat kinderachtig zijn nichtje betast heeft, - Onze Lieve Heer, die rechters nooit al te goed mag lijden, omdat ze zijn: 'Oordeelt niet, opdat gij niet veroordeeld worde', hebben vergeten, weet ook dat Loutje in de gevangenis geen verlossing, maar slechts de toring zal vinden, en daarom fronsst hij het voorhoofd in diepe rimpels, als hij de rechter het zwaarste vonnis: 'Vier jaren gevangenisstraf' hoort vellen. Men zegt, dat op zulke ogenblikken, onze beschermheiligen als verdedigers der hen toevertrouwde zielen, naast Onze Lieve Heer staan, en ik kan mij voorstellen, dat zulk een overijverige beschermheilige het fronsen van Onze Lieve Heer verkeerd begrijpend, hem gesmeekt heeft, toch ook even de inleiding van het boekje te willen inzien.

Onze Lieve Heer heeft het gedaan, maar het fronsen van

zijn voorhoofd is er niet minder op geworden, want wat er in die inleidingen stond, was precies wat de advocaat pro Deo gezegd zou hebben, wanneer Loutje hem niet had geweigerd: het afgezaagde verhaaltje van de dronke vader, de éénkamerwoning in een donkere Jordaansteeg, plus al de ziekten waarmee de kinderen van de armen bezocht worden, plus het werk dat hem al te vroeg opgelegd wordt, in een werkplaats waar oudere knechts hem bespotten, plus de matglazen ruiten, waartegen het verlangen zich te pletter vliegt als een gevangen vogel,... kortom al die ‘verzachtende omstandigheden’, die, zonder veel overtuiging voorgedragen, al evenmin indruk op de rechter, als op Onze Lieve Heer plegen te maken.

En zeker heeft onze beschermheilige met diepe droefheid, - want was het zijn taak niet een ziel te behouden?... in zijn hart de zaak van Loutje reeds verloren gegeven, toen hij zag hoe Onze Lieve Heer het boekje toch nog even doorbladerde, en hoe het fronsen van zijn voorhoofd verdween, en zelfs de schaduw van een glimlach om zijn strenge mond dwaalde, toen hij een klein versje las:

Voor Miekie

Snatertje
wat ratel je, wat schater je
jij bollig blozend snatertje
je mondje gaat maar op en neer
pas even stil, begin je weer

te keuvelen, te preuvelen
te zingen en te springen
en alle leuke dingen
die spoken door jouw kopje klein.
Ik vraag me af: hoe zal het zijn
als Miekie dan wat groter wordt?
Ik wed, je moeder zegt dan: vort!
Zo'n drukke drukte dank ik voor
het tuit en kriebelt in mijn oor
jij moet maar buiten spelen!

En de engel, dat lachje ziende bij een gedicht, dat toch op zichzelf alles behalve 'geniaal' was, en dat zelfs, zoals men terecht opgemerkt heeft, geheel en al als een echo van ander werk opgevat kan worden, heeft zich voor de zoveelste maal verbaasd over zijn Heer, die ouder dan de eeuwigheid is, maar die nu, bij het verder bladeren en lezen en kijken, in dat beduimelde levensboekje van Loutje al jonger en jonger scheen te worden, tot er iets in zijn ogen blonk dat de engel in al zijn goedheid en strengheid nooit helemaal heeft kunnen begrijpen, omdat het uitsluitend bij mensen, en eigenlijk alleen maar bij heel jonge kinderen voorkomt. Dat zorgeloze lachje van geluk, waarmee ook de kinderen der Brigade zo vaak naar Lontjes kunstloze wijsjes en versjes hebben geluisterd:

Kriek aan de dag, ben jij aan de slag, boer met je zeis op het veld

Kijk je gebukt of de oogst is gelukt dáár ben je zeer op gesteld
en wij tippelen voorbij, met z'n vieren op een rij
hallo morgen mijn vrind, hallo morgen mijn vrind,
en ook ik en ook jij en mijn maat aan mijn zij
zijn al vroeg bij de wind, bij de wind.

Onze Lieve Heer lacht, en strijkt zich over zijn krullebaard, die goud is van het zonlicht; dan neemt hij uit een griffelkoker, die een klein meisje op weg naar de hemel heeft vergeten, een keurig gepunt blauw potlood, en schrijft met grote, sierlijke letters op de laatste bladzijde:

‘Het vonnis van de aardse rechter is gecasseerd en verworpen.’

En de blanke engel breidt zijn vleugels juichend uit, neemt het armzalige donkere, vergroeide zieltje van Lou als een klein donker hoopje in zijn armen, en draagt het hoger en hoger naar de smetteloze wit en gouden wolken, waar de serafijnen hun liederen zingen.

Zo misschien, zal het verhaal van Lou eruit zien, voor hen die vermogen een mensenleven van achter naar voren, in het licht der eeuwigheid te lezen. Mij echter, als een gewone aardse sterveling past het, de dingen te vertellen zoals zij gebeurd zijn, dat wil zeggen in de natuurlijke volgorde van het horloge en de kalender, en te beginnen met dat zeer toevallige en willekeurige ogenblik in mijn leven, waarop ik Loutje voor het eerst ontmoette, en dus uit eigen ervaring kan spreken.

Dat wil zeggen, dat ik mij weer terug verplaats in die lange gang, met witte muren en marmeren tegels, die van Florrie's danszaal, - waarschijnlijk de zaal van een oud koopmanshuis - langs een modderig binnenplaatsje en een pijpela-achtig voorhuis, naar de straat toevoerde. Achter uit de zaal klonken gongslagen, het rhythmisch stampen van blote voeten, en soms een kernachtig, knetterend vloeken, dat al even rhythmisch was als de gongslag. Want Florrie, wanneer ze les gaf, borrelde letterlijk over van energie, en was dan niet in staat haar verontwaardiging over een faux pas, of een bedorven figuur, binnen de grenzen der gekuiste, hoffelijke omgangstaal te houden. Ze schold de schuldige de huid vol tot het nerveus geworden hondje haar met zijn geblaf overstemde, de woede sloeg om in een algemeen gelach, maar na een korte rust hervatte bijna onmiddellijk weer, hardnekkig de gong, de piano herbegon te spelen, de voeten stampten, en ik zag in mijn verbeelding weer de koppige verbeten ernst, waarmede daar door Florrie en haar kleine groepje leerlingen gewerkt werd.

Dan, niet over Florrie, maar over Loutje wilde ik het hebben, en ik vertel dit alles dan ook slechts omdat deze gedachten bij mij opkwamen, terwijl ik de lange gang doorschreed, langs het binnenplaatsje en langs de donkere achterkamer.

Vlak tegen de wand van die kamer stond een ladder, en op die ladder, een magere jongen in witte jas, naast een pot met kalk. Hij daalde toen hij mij zag aankomen, vlug de ladder af met de kwast nog in zijn handen: 'Of

ik Jef Last was?’ Toen ik dit erkende, begon hij te stotteren: ‘Dat hij mijn boeken gelezen had, dat hij er reeds zolang naar verlangd had mij eens te zien, dat hij me zo graag eens wilde spreken.’

Er was in dat alles een soort van zelfvernederling, een overdreven betoon van eerbied, dat mij een beetje tegenstond in een arbeidersjongen, maar ik zag daarin geen reden, hem af te wijzen, en zei hem dat hij de volgende middag maar eens moest oplopen.

Dat werd het begin van onze kennismaking die jaren zou duren.

‘Een jarenlange kennismaking,’ dat is geen vergissing, maar daarmee wil ik mijn geloof uitdrukken, dat noch ik noch mijn vrouw, hem in al die jaren ooit helemaal hebben leren kennen. Dat ons verstandelijk begrip te kort schoot daar, waar over het algemeen, later de kinderen der Vrolijke Brigade hem met hun hart veel eerder aanvoelden.

De kinderen immers hebben hun eigen sprookjessfeer, die ernst, en toch tegelijkertijd spel is. De Sint Nicolaas, waarin zij geloven, hoewel hij eigenlijk niet bestaat; wij daarentegen namen nog veel te veel de fantasieën van Loutje voor waarheid op, wanneer ze met schijnbaar grootmenselijke ernst voorgedragen werden. Ik tenminste begon al met er direct in te lopen.

Loutje verzekerde mij op die eerste middag, en ik had geen reden hem niet te geloven, dat hij reeds twee jaar een leerling van Florrie was, en binnenkort zijn diploma

zou krijgen. Hij was in de A.J.C. geweest, maar in de eerste plaats, was deze hem niet revolutionair genoeg, en in de tweede plaats had de dansleidster een vooroordeel tegen Florrie. Hij kreeg bij haar nooit gelegenheid, iets wat hij bij Florrie geleerd had toe te passen. Nu voelde hij zich aangetrokken tot Sneevliet's revolutionaire jeugdbond, en vroeg of hij daarin niet de leiding van een groep voor dans en rhythmische gymnastiek kon krijgen.

De revolutionaire jeugdbond, meest uit kinderen van oude N.A.S.-leden bestaande, en oorspronkelijk als een debatteerclub voor rijpere jeugd naar het model van 'De Zaaier' gedacht, was in die dagen onder invloed der algemene tijdgeest, bezig zich meer en meer in de richting der Jeugdbeweging te ontwikkelen.

Met de leden studeerde ik spreek- en bewegingskoren in, hield wandeltochten en kampen, maar werkelijk bekwame en geschoolde jeugdleiders ontbraken, en iemand die de leden wat lichaamsontwikkeling bijbracht, zonder tot de alles opslorpemde sport te vervallen, kon ik best gebruiken. Bovendien bleek het al gauw, dat Loutje zijn taak zeer ernstig opvatte, en dat vooral de jongere leden er veel plezier in hadden.

Hij deed voor en commandeerde; werkte en liet werken tot het zweet er afdroop, en volgde in alles Florrie's voorbeeld, tot zelfs in het rhythmisch ketteren en vloeken toe, dat ik hem echter verbood, omdat ik vond dat een jonge os zich de rechten van Jupiter nog niet aan mag matigen. Zo gingen er misschien drie à vier weken voor-

bij, tot Loutje weer bij mij verscheen om mijn toestemming voor een plannetje te vragen. Hij wilde voor een der film- en cultuur-ochtenden, die ik voor de Vereniging voor Volksontwikkeling organiseerde een voorprogramma samenstellen. Het Asta-theater, waar wij samenkwamen, was het enige in Amsterdam, dat met een kino-apparaat achter het doek werkte.

Wanneer er nu op dat doek een abstracte film van Ruttman geprojecteerd werd, zou hij daar vóór op het toneel, met een tweetal jongens een proletarische dans uitvoeren. De dans zou de knechting en bevrijding der Indonesiërs voorstellen. De twee jongens, waartoe hij de aankomende steenzetters, de gebroeders C. had gekozen, moesten zich kronkelen en winden onder de zweep, die door Loutje in tropenuniform en tropenhelm, gezwaaid werd.

Getergd en gekromd zouden zij zich op het rythme van de film bewegen, tot zij plotseling opstandig zich verhieven, den meester de zweep ontworstelden, en haar omgekeerd, met een rood vaandel eraan gebonden in vrijheidsvaandel transformeerden.

Het was geen zeer diepzinnige symboliek, maar het was een symboliek die onze arbeiders zouden begrijpen en appreciëren, en omdat ik aan iets dat uit onze jongeren zelf voortkwam meer waarde hechtte dan aan allerlei fraaiigheid vóór hen, gaf ik graag mijn toestemming. Ik belde Florrie op dat haar leerling een dans voor ons zou opvoeren, bood haar een vrijkaart je aan, en deelde Loutje Vrijdag terloops mede dat zijn lerares zou komen kijken. Die Zondag was in het Asta Theater alles keurig in orde,

de zaal stroomde vol, de film lag bij de operateur, en in de kleine kleedkamers oefenden zich de twee naakte, met chocola bruingemaakte arbeidersjongens van 17 en 19 jaar, in het kronkelen.

De enige die niet verscheen, ook toen de klok reeds tien minuten over begintijd wees, was Loutje. Ik had Florrie op één der eerste rijen zien zitten, en vond het daarom nog vervelender dat de dans niet doorging, moest echter wel het teken tot beginnen geven.

De film van Ruttman draaide onbegrepen, zonder dansers, beneden werden de diep verontwaardigde jongens weer afgesponsd, terwijl boven de gebruikelijke rede gehouden, en de hoofdfilm gedraaid werd.

Bij het uitgaan der zaal echter kwam Florrie naar mij toe, ingehouden briesend: 'Je kan van geluk spreken, Jeffie, dat die dans niet doorgedaan is! Ik zou midden in de zaal opgesprongen zijn, om de bedrieger te ontmaskeren! Hoe waag je het, iemand als mijn leerling aan te kondigen die nooit iets anders deed, dan dat hij mijn danszaal en mijn gang gewit heeft!'

Voor de jeugdbond, dat spreekt vanzelf, was Loutje van dit ogenblik af verloren, verworpen, veroordeeld, maar een brief van zes kantjes, die ik nog dezelfde avond van hem ontving, maakte, dat ik persoonlijk mijn oordeel over hem nog even uitstelde. Het was zeker een melodramatische brief, met wat al te veel excuses, en wat al te veel zelfbeschuldigingen, en toch, onder al die fraseologie, trof mij iets dat écht was, een wrang wreed verlangen naar

iets hogers dan het leven waartoe hij gedoemd was, maar waar geen baas naar vroeg. En dat éne excuus dat werkelijk hout sneed: Als ik niet gezwendeld had, zou jij me immers nooit de kans hebben gegeven te tonen waartoe ik in staat was....'

Ik schreef hem, dat hij nog maar eens aan moest komen, en na een lang en ernstig gesprek ontpopte Lou zich ditmaal als.... dichter. Dat wil zeggen, hij deelde mij mede, dat het zijn hoogste droom was schrijver te worden, en bracht ten bewijze daarvoor een cahier mee, keurig versierd en bijna als gedrukt geschreven:

Verzen uit stegen en sloppen
Door Jan Joustra

Ik zag het in, het was de gewone, berijmde, sentimentele Jordaanromantiek zoals die gewoonlijk door orgeldraaiers, straatzangers en werkloze huisvaders langs de deuren gevent wordt.

Ik zei hem ronduit, dat het niets waard was, maar gaf hem op zijn verzoek een paar dichtbundels van Adema van Scheltema en Margot Vos mee, om thuis te lezen.

Er gingen nog geen twee weken voorbij, of hij stond andermaal voor mij, met een ander cahier, onder een ander pseudoniem, en met de eenvoudiger titel: 'Gedichten'.

Toen ik het die avond inkeek, zei ik tegen mijn vrouw: 'Nu moet je toch eens kijken hoe verbazend vlug die snuiter het weer aangevoeld heeft! Hij is een ongelooflijk klankbord. Natuurlijk is het nog geen werkelijk originele

poëzie geworden, maar het is ook geen rhetorica meer, geen verstarde beeldspraak, hij is heel duidelijk muzikaal en voor woordenschoonheid gevoelig, en hij streeft naar eenvoud....’

Ik gaf hem nog eens wat werk mede, ditmaal van jongere proletarische dichters, en betrekkelijk kort daarna bracht hij mij een vers, dat ik opnam in ‘Links Richten’.

Dit nu, was op zichzelf nog niets geweldigs. Links Richten was niet in de eerste plaats een kunsttijdschrift, maar een tijdschrift dat de kunst als wapen in de klassenstrijd wilde gebruiken, en de grondslagen voor een arbeidskunst trachtte te leggen.

Wanneer wij de gedichten van jonge arbeiders publiceerden, hadden wij niet de illusie meesterwerken te ontdekken, maar wel, dat wij het proletariaat van geestelijke passiviteit tot activiteit konden wekken. Wij meenden, dat de krachten, waaruit eens een volkskunst was voortgekomen, nog altijd sluimerden in de massa; maar dat zij door slechte voorbeelden afgeleid waren, dan wel zich niet ontwikkelen konden, omdat hen geen oefenveld was gebleven.

Zulk een arena waar jonge krachten zich bekwamen konden, en gedachten uitten die in de burgerlijke pers taboe waren, wilde Links Richten scheppen; het wilde het levend contact tussen kunstenaars en arbeiders bevorderen, en het vermoedde dat de ervaringen van het proletariaat belangrijker grondstoffen voor een nieuwe kunst konden leveren, dan de vriendelijke fantasieën van dromers, of het realisme van hen, die altijd slechts

door de vensters, van buiten af, bij de arbeiders naar binnen hadden gekeken. Het plaatsen van zijn gedichten was dus in de eerste plaats bedoeld als een aanmoediging, maar Loutje, met de primitieve overtuiging: 'It's always something to appear in print, a book's a book, although there's nothing in it', vatte het op als een bewijs, dat hij de meester-proef afgelegd had. Bijna onmiddellijk begon hij aan het schrijven van een roman, waarvan hij mij toevertrouwde dat, 'de titel reeds vaststond' en dat hij 'de stofomslag al had getekend'. Veel verder trouwens is die roman nooit gekomen, want het ging ermee als met zovél dat Loutje ondernam: daar hij geen zelfkennis had, schoten zijn krachten telkens te kort voor de droom, en wanneer hij dit merkte, vluchtte hij van zijn werk in de fantasie.... er waren altijd wel goedgebouwde zielen te vinden, die naar hem luisteren wilden, als hij zijn dagdromen vertelde; dat de uitgever verrukt was, dat hij vijftien gulden voorschot plus vijftien procent verdiende, dat de oplaag op negentienduizend exemplaren vastgesteld was.... Ja hij ging zelfs zover om in een apart schrift, in plaats van de roman zelf, reeds de gefantaseerde critieken over zijn werk neer te pennen. Naarmate echter het werk zelf in de lap bleef, vermeerde hij mij, en ik verloor hem geheel uit het oog, toen ik korte tijd later naar Rusland reisde. Ik kwam terug, en vond tot mijn verrassing ook Loutje weer in de 'Vrolijke Brigade', een door mijn vrouw opgerichte kindertoneelgroep. Bij deze Brigade paste mijn vrouw een zelf bedacht systeem toe van zelfontplooiing

der kinderen op dramatische grondslag. De kinderen begonnen met een mop, een anecdote of een verhaaltje zelf te vertellen, dat dan door de gehele groep en scène gezet werd.

Zo ontstond weldra een klein 'comedia del arte', dikwijls, na gezamenlijke lezing van een boek, werd in onderlinge discussie de schets van een toneelstuk ontworpen, dat dan tijdens de repetities groeide. De kinderen bedachten zelf hun replieken, vulden elkaar aan, en speelden zo, improviserend, zonder eerst een rol uit het hoofd te leren, waardoor hun spel dat bijzondere levende en natuurlijke karakter kreeg, dat zovele beroepsartisten verbaasd heeft. Binnen deze gemeenschap nu, die op den duur haar eigen theatertje in de Jordaan kreeg, waar zij tegen intree van drie cent in de wintermaanden haar voorstellingen gaf om des zomers kamperend of per woonwagen er op uit te trekken door Nederland, België of Denemarken, en dan op markten, in Jeugdtehuizen of ergens midden in de duinen speelde, had ook Loutje zijn plaats gevonden. De jongen, die naar de leeftijd reeds bijna een man, maar naar de ziel nog altijd een groot kind was, paste tussen deze kinderen, die hem als een der hunnen beschouwden, die hem prezen of beknorden en waarvan de brutaalsten de baas over hem speelden, zoals een klein keffertje soms een grote herder aanblaft. En juist het feit, dat mijn vrouw het, met zoveel kinderen om zich heen, te druk had om zich met Loutje's zielsproblemen diepzinnig te bemoeien, dat zij zijn wijze praatjes nooit helemaal

ernstig nam, en hem ronduit zei: ‘Loutje, je mag vijf minuten praten, maar niet langer, want dan begin je toch weer te fantaseren,’ maakte dat hij zich bij haar veilig en prettig voelde; hier hoefde hij niet, zoals bij andere volwassenen, bang te zijn aan iedere inconsequentie onmiddellijk opgehangen te worden.

Wie uit dit alles nu de conclusie zou trekken, dat Loutje, als een soort achterlijke jongen, zich enkel tussen kinderen op zijn gemak voelde, omdat hij geestelijk niet met de groten mee kon, die vergist zich.

Ik vraag mijn kinderen de kist nog eens te openen, waarin een deel der requisieten, costumes, emblemen en trofeeën van de Vrolijke Brigade bewaard wordt: ze breiden zich uit over stoelen, tafels en divan: duifgrijze marokkaanse djellaba's, Moskouer kipjatjaika's, Volendammer mutsjes, de hoofddracht van gevederde kaffers en Indianen, zelfgeschilderde Chinese gongs, Japanse lantarens....

Daaronder komen de prachtige fotoboeken te voorschijn, waarin typen en scènes van de Brigade vastgelegd zijn, en ik herken: Miekie als hoogste sluitstuk van een menselijke pyramide, Joep met zijn gespierde negerarmen klaar om haar op te vangen, klein half-blinde Jantje als marmottenjongen, Chris met zijn hoge koksmuts, Joop als circusdirecteur, en kleine Treesje, die in Spanje opgevoed is, coquet dansend met rokken-zwieren en geklepper van castagnetten. Op vele van die foto's tussen de kinderen zie ik Loutje, een enkele maal als mede-

speler in een spreekkoor, waarbij hij de magere handen strekt, en de vuisten balt, tot hij de atleet voorstelt die hij zo graag zijn wou.

Maar dat is toch maar een uitzondering. Over het algemeen is hij meer de kracht achter de schermen, de tekenaar-liedjesmaker, de schepper van décors of gordijnen. En nu komt onder de foto-albums een klein boekje te voorschijn, door Loutje zelf beplakt, geschreven, gekleurd, en de fotografieën krijgen stem, want ik hoor weer de door Lion Contran getoonzette liedjes:

Hei liedje van de afwas

Plas plas plas plas, hier is de afwas,
 hier is de afwas, de pientere ploeg,
 we hebben nog lang geen werk genoeg -
 borden en lepels en vorken en kroezen
 wassen wij kwiek om, zonder te smoezen,
 en is deez' nuttige arbeid gedaan,
 dan pakken wij weer wat anders aan.

Of het kampliedje

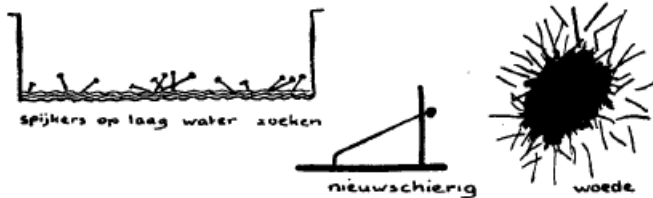
Goeie morgen tentgenoot,
 ben je ook al wakker?
 Ik kan niet langer slapen meer,
 De zon schijnt op de akker.

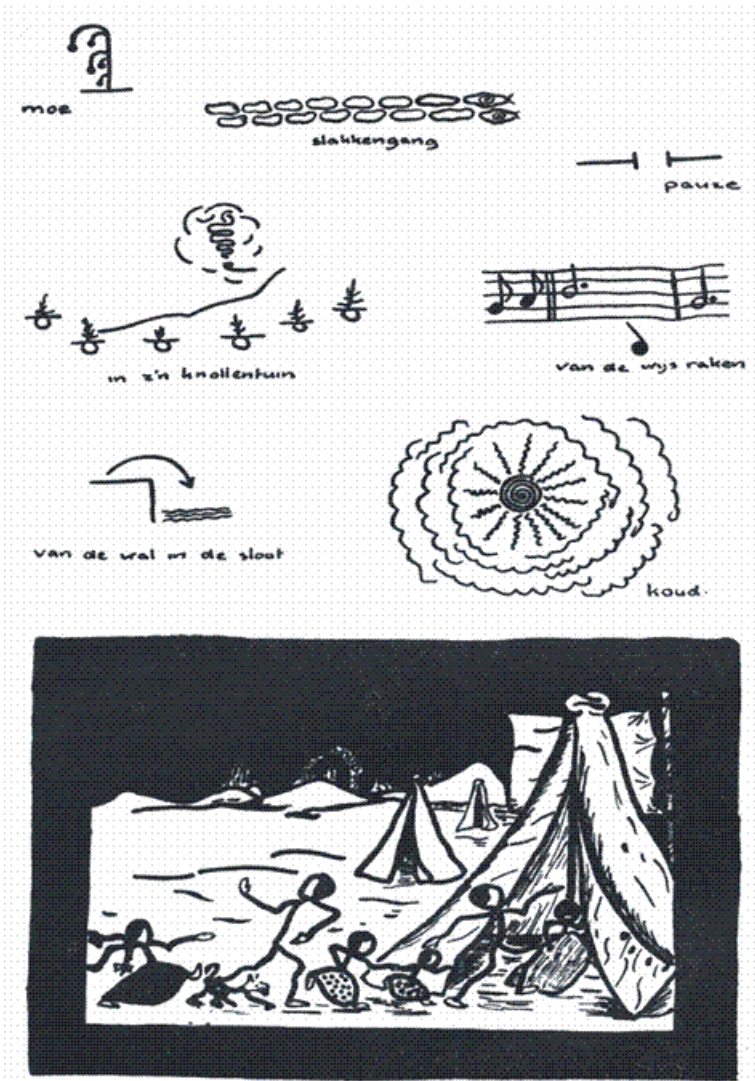
Ik heb vandaag weer goeie zin,
 straks ga ik me wassen,
 Ik kan niet langer slapen meer,
 ik moet piepers jassen.

Ik skrijf vandaag een kaart naar huis,
Alles kits, geen dooien,
Ik kan niet langer slapen meer,
ze riepen uit de kooien....

Liedjes zoals er twaalf in het dozijn gaan, zoals ze in het eerste het beste kinderprentenboek zijn te vinden? Zeker, maar hoe pasten ze bij de mentaliteit der kinderen, waarvoor ze gemaakt waren, hoe makkelijk lagen zij voor stem en geheugen, hoe snel werden ze overgenomen en nagezongen door de kinderen, van de Tuinstraat, de Goudsbloemdwardsstraat, door Vlaamse en Waalse kinderen, en Deense, die de woorden radbraakten, maar door de gebaren der kinderen de inhoud begrepen. Want zie hier het merkwaardige: Loutje, die altijd zo veel en veel hoger droomde dan zijn vleugels hem dragen konden, Loutje die heroïsche toneelstukken voor van Dalsum wilde schrijven, die zich voor de assistent van de Bazel uitgaf, zonder te weten, dat deze al jaren dood was, of die minutieus zijn wensdromen wist te vertellen: Hoe hij in den Haag aan deftige meisjes dansles gaf, en hoe vreemd hij zich gevoeld had, toen hij voor het eerst in rok moest verschijnen.... diezelfde Loutje wist, wanneer hij voor de Brigade werkte, precies waar zijn grenzen lagen, vermeed alles wat hoogdravend of al te mooi was, en leverde, wat hem met zijn onbeteugelde dwaalgeest het moeilijkst moet zijn gevallen, precies op tijd net dát af, wat men hem gevraagd had. In het boekje, dat ik in m'n handen houd,

zijn naast de liedjes, de programma's en toegangskaarten geplakt, die hij ontwierp; en het prentenboek. En om die liedjes en prentjes heen vinden wij overal diezelfde slinger van kleine, dansende figuurtjes, waar de kinderen zo dol op waren. Zeker was Loutje in zijn verbeelding reeds een groot schilder, wiens doeken later in het rijksmuseum een erezaal zouden krijgen, maar het tekenwerk dat hij voor de Brigade maakte, trachtte geen hoge kunst te zijn, was precies dát, wat hij die nooit tekenles had gehad aankon: kleine, met dunne lijntjes en een grote kop getekende poppetjes, maar zo, dat de kinderen aan enkele steeds terugkerende details: Anki met de vlechtjes, Chris met de harmonika; zichzelf herkenden, en toch ook weer zo sierlijk en beweeglijk dat zij mij wel eens aan het oudste Chinese tekenschrift deden denken waarvan gezegd wordt: 'In tegenstelling tot de Egyptische hiërogliefen, die afbeeldingen willen zijn, geven de Chinese karakters veel meer de essentie van een wezen, of van een beweging'. Later heeft Loutje van deze nood der vereenvoudiging een deugd gemaakt, en een, jammer genoeg onvoltooid, spel ontworpen waar de rijkdom van zijn fantasie hun hoogste ontwikkeling bereikten.

Maar voór deze spellen-periode, deed Loutje eerst nog een uitvinding; en wel een uitvinding, zó origineel en doordacht, dat ook ik een tijdlang in de grote toekomst ervan geloofde:

Het Dansschrift

Loutje was een fantast, en de meeste volwassenen met wie hij in aanraking kwam, hielden hem voor lichtelijk krankzinnig. Maar zo ooit, dan gold het voor hem, dat er in deze waanzin toch methode school; hij mocht zich dan inbeelden dat hij een beroemd acteur was, een dansmeester of een schilder, maar buiten deze grenzen ging zijn fantasie niet, hij anticipeerde veel meer op dat waartoe hij zich geroepen voelde, dan dat zijn groothedswaanzin willekeurige projecten najaagde. Het dansschrift was iets, dat op zijn eigen terrein lag, daar kon men inderdaad soms originele vondsten van hem verwachten, Toch zal het wel niemand verwonderen, dat zijn geheimzinnige aanduidingen mij niet al te zeer éparteerden, en dat het geruime tijd duurde, eer ik aan zijn dringend verzoek om toch eens te komen kijken, gehoor gaf.

Toen ik tenslotte, om hem een plezier te doen, toch eens de steile, donkere, naar katten en honden stinkende Jordaantrap was opgeklauterd, en in zijn klein vlieringkamertje aan de Lauriergracht stond, kon ik niet anders dan verrast zijn. De lange papierrollen die alle wanden bedekten, en die aan sterk vergrootte filmrollen deden denken, waren met minitieuze zorg sierlijk beschilderd;

er bestond geen twijfel, of hier was gewerkt met een ijver en een toewijding, waartoe ik hem nooit in staat geacht had. Loutje begon mij zijn werk te verklaren: de gekleurde strook rechts, waar de film zijn geluid heeft, gaf de maat aan. De figuurtjes, telkens tussen de twee maatstrepen, waren gestyleerde, loodrecht van boven genomen projecties van mensen. Door een code van kleuren en lijnen, was het mogelijk iedere houding van romp, benen, hoofd, voeten en armen nauwkeurig te noteren. Rolde men de plaat van boven naar beneden af, dan kon men iedere beweging der figuren volgen, en op elk willekeurig ogenblik fixeren. Ik herinnerde mij, van mijn onderwijzersexamen, hoe moeilijk het was, zich de in woorden beschreven oefening voor te stellen; herinnerde mij de omslachtige formulering van militaire reglementen, en hoe onmogelijk het vaak is, ook voor deskundigen, uit louter beschrijving een verloren gegane volksdans te reconstrueren. Daarom zag ik dadelijk verschillende praktische toepassingen van zijn dansschrift.

Misschien had de jongen werkelijk iets gevonden dat van belang was, en dat hem uit zijn gehate baantje aan de zetterij zou kunnen bevrijden. In ieder geval moest hij zijn kans hebben. Ik besloot, op een middag alle gymnastiek- en choreografiedeskundigen, die ik kende (behalve Florrie natuurlijk), uit te nodigen. Er was een zekere moed voor nodig, want wie garandeerde mij tenslotte dat hij de idee niet hier of daar had gestolen, zodat hij, net als destijds in het Asta-theater, op de laatste

minuut nog weg zou blijven? Evenwel, alles ging goed: Loutje verscheen, onwaarschijnlijk netjes gekleed en begon bijna onmiddellijk met grote zelfverzekerdheid zijn kaarten te ontrollen. Uit de zakelijke, duidelijke wijze, waarop hij zijn systeem verklaarde, bleek voldoende, dat hij zelf volkomen van de waarde overtuigd was.

Ook ik was voldaan over de aandacht, waarmee men naar hem luisterde, en opende toen hij uitgesproken was, met enkele woorden de discussie. Er werden enkele vragen gesteld, die Loutje naar genoegen beantwoordde, toen Martha M., een specialiste op het gebied der Laban gymnastiek, het woord vroeg. Ze begon met een overzicht te geven van verschillende historische dansschriften, zei daarna een paar beleefdheidszinnnetjes over dit interessante systeem, en haalde hierop uit haar tas een paar boeken, over het dansschrift van Laban te voorschijn. Ze bewees met verschillende voorbeelden, dat Laban's dansschrift (waarvan ik nog nooit gehoord had) veel eenvoudiger, veel soepeler was, dan dit systeem terwijl het bovendien het voordeel bood, niet slechts de bewegingen van een enkele persoon, maar die van gehele groepen te kunnen registreren. Het werd haar grote dag, want blijkbaar had zij er reeds lang op gewacht, dit nieuwe dansschrift in Nederland te propageren. Ook werd zij niet teleurgesteld, want de belangstelling was algemeen, ieder boog zich over haar foto's en tekeningen, vragen werden gesteld en beantwoord.... Loutje zat met zijn rollen in een hoek, en was vergeten.

Aan mij bleef de taak om de bijeenkomst te sluiten, en dat, wat blijkbaar de mening der aanwezigen was, in enkele woorden samen te vatten:

‘Dat wij de Heer T. voor zijn voordracht dankten, en dat zijn dansschrift, op zichzelf hoogst interessant, ongetwijfeld grote betekenis gehad zóu hebben, wanneer niet sedert enige jaren het nog bruikbaarere dansschrift van Laban reeds was uitgevonden!’

Ik wil wel bekennen, dat het mij moeite kostte de woorden door mijn keel te krijgen, want ik besepte hoeveel arbeid zij nutteloos maakten, hoeveel illusies zij moesten vernielen. Ik bracht Loutje een eindweegs naar huis, om hem mijn sympathie te tonen. Tot mijn verwondering was hij minder terneergeslagen dan ik verwacht had.’ ‘Ze luisterden toch allemaal maar vol aandacht naar me,’ zei hij, en voegde er bijna onmiddellijk aan toe: ‘Ik heb allang een ander plan in mijn hoofd, voor een serie spelen. Als die door een internationale uitgeverij uitgegeven worden kan het een zaak worden waar goud in zit’.

De weken die volgden stortte Loutje zich op het ontwerpen van deze spelen, die inderdaad, wat oorspronkelijkheid en fantasie aangaat, een gunstige uitzondering op de eeuwige ganzenbordvariëaties in de speelgoedwinkels vormden. Om ze te proberen, nodigde hij vaak jongens en meisjes van de Vrolijke Brigade bij zich thuis, waar zij, terwijl zijn lieve moeder, die Loutje verafgoodde, wat chocolade maakte, enthousiast tot laat in de avond zaten te spelen. Was het spel beproefd, dan

tekende en kleurde hij er aan, met de zelfde ijver, die hij nog zo kort geleden, voor zijn dansschrift getoond had. Hij droomde van de grote wereldmaatschappij die zijn spelen zou exploiteren.

Helaas, niet alles wat hij in die dagen droomde was even onschuldig....

Arme Loutje; het was geen wonder, dat hij zich reeds voldaan voelde, omdat een kring van artisten ééns in zijn leven naar hem had geluisterd! Hij was niet erg gewend door de volwassenen au serieux genomen te worden! Met zijn gebit waar de wolf in zat, zijn afzakkende schouders, zijn gebogen rug, en scharminkelachtige armen, was hij de voetveeg der kameraden uit de werkplaats, de spot der giechelende Jordaan meisjes als hij voorbij ging. En toch droomde hij van schone vrouwen die hem interessant vonden, om zijn talent of om zijn ogen, die hem in de eenzaamheid van hun boudoir bij zich lieten komen, en uit zulke dromen bestonden de romans die hij wilde schrijven. Maar omdat hij wist, dat in werkelijkheid zulke dromen slechts met hoongelach beantwoord zouden worden, daarom meed hij het gezelschap van zijn leeftijdgenoten, en zocht bij voorkeur dat van kinderen, die tegen hem opzagen, die hef voor hem waren, die graag met hem speelden....

En op een dag dat zijn kleine nichtjes bij hem op bezoek waren, speelde hij onder het tafelkleed met hen het spelletje, waarbij de dobbelsteen van het noodlot op de dood viel....

Hier zou het levensbericht van Loutje opnieuw teneinde kunnen zijn, wanneer niet....

Ziet, ik bedenk daar plotseling, dat ik bij de inleiding, tot dit verhaal een fout gemaakt heb die hersteld moet worden. Ze is overigens niet zo zeer aan mijn gebrekkige kennis der scholastiek, dan wel aan de vervalsing welke deze in onze tijd ondergaan heeft, te wijten.

Of is het soms mijn schuld, dat men in alle kinderverhaaltjes, en op alle zoete prenten, naast kinderen wel de beschermengel zien laat, maar niet die andere begeleider die onze Lieve Heer, van de wieg tot aan het graf, aan iedere mens heeft meegegeven: de Verleider?

De Donkere en de Lichte worstelen om ons, en aan het einde van het leven heeft de duivel even veel recht een ziel op te eisen, als de engel.

Onze Lieve Heer moet beslissen.

Zo stel ik mij voor dat, nog eer de Engel op kon vliegen, of misschien ook nadat zij door mijn nalatigheid reeds Jupiter of Uranos gepasseerd was, de advocaat van de Duivel plotseling, met de gebruikelijke donderslag en zwaveldamp voor Onze Lieve Heer is verschenen:

‘Ik protesteer!’, heeft hij geroepen. ‘Ik protesteer tegen deze ontroering, en helemaal tegen al de drukte, die van zulk een mislukkeling gemaakt wordt! Want een mislukkeling wás hij. Niet dat hij fantaseerde en zwendelde verwijt ik hem, maar dat hij het nooit tot een werkelijk grote bedriegerij gebracht heeft. Met de gaven die ik hem schonk, had hij het tot hoofdredacteur, tot minister van propaganda, of zelfs tot dictator kunnen brengen!

Men spreekt nu over de vloek van een klein talent, over een klankbord.... of het niet juist de kleine talenten waren, de klankborden van mode en publieke opinie, die het oneindig verder kunnen brengen dan de genieën! Niet aan natuurlijke gaven heeft het Loutje ontbroken, maar aan wilskracht, aan doorzettingsvermogen, aan rücksichtslosigkeit, energie, discipline, en pushingpower. Hij heeft met zijn talenten niet gewoekerd....'

Enigszins vermoeid, hij heeft deze woorden de laatste jaren reeds té veel moeten horen, heft onze Lieve Heer de hand op.

'Wij zullen een rechtvaardig vonnis vellen', zegt hij. 'Zijt gij het met mij eens, dat een mens niet beter gewogen kan worden, dan met de herinneringen, die hij nalaat?' Engel en Duivel beiden buigen eerbiedig. 'Dan', zegt onze Lieve Heer, 'Haal de gouden weegschaal en werp in haar schalen de goede en slechte herinneringen der mensen aan Loutje'.

Reeds is de duivel omlaag gevlogen naar de stad, en keert terug met het oordeel van de rechter, met dat van zijn baas, die hem een slappe werkkraft noemt, met het oordeel van buurtgenoten, die over een slappe, een halfgare, een suffert spreken, hij wil Florrie's oordeel in de schaal werpen, want deze zakt nog slechts weinig door, maar Florrie zegt:

'Goeie God, die geschiedenis van het Asta-theater ben ik allang vergeten'. Het oordeel van de neef, die zegt: 'Als ik had geweten, dat ze de stumper er zo voor zouden laten boeten, had ik het niet aangegeven....'

De duivel fronsst het voorhoofd en roept: ‘De nichtjes!’ Maar de nichtjes zeggen met glanzende ogen: ‘Onze Loutje, die kon prachtige verhalen vertellen....’

De rest hebben zij vergeten.

Onze Lieve Heer zegt: ‘We moeten dat oordeel maar in de andere schaal leggen dunkt me.’

Nu komt ook de engel aandragen met de herinneringen van de kinderen der Vrolijke Brigade: ‘Loutje tékende zo mooi, Loutje maakte zulke lollige liedjes, Loutje heeft die toneel auto gemaakt, waar we allemaal onze koppen door de raampjes staken....’

Het zijn blijde, lichte herinneringen, en ze doen de donkere schaal een beetje rijzen, maar het zijn kinder-herinneringen, en een kind kan zo makkelijk met de schijn van wat vriendelijkheid bedrogen worden.

Daarom zweeft de engel nogmaals naar de stad, en keert terug met de herinneringen van Lontjes moeder.

Lontjes moeder, die ook op de laatste bladzijde van zijn boekje staat afgebeeld, kleren naaiend voor de Brigade, maar waarover wij nog niet hebben gesproken, omdat we wisten dat zij het niet graag heeft, maar veel liever in stilte voor alle mensen goed is.

‘Hoe ik over Loutje denk?’ zegt ze, en kijkt vol vertrouwen naar onze Lieve Heer op. ‘De jongen deed me altijd lachen om zijn dwaze verzinsels, ik voel me nog erg gelukkig als ik weer naar zijn portret kijk en naar al die tekeningen en spelen die hij achter heeft gelaten. Hij heeft me veel zorg gegeven, maar van al mijn kinderen, heb ik van hém het meest gehouden’. Onze Lieve Heer

werpt het oordeel in de schaal, die onmiddellijk naar omlaag zakt. Teleurgesteld ziet de duivel toe, en nu kan de engel pas werkelijk ongehinderd haar vlucht naar de hemel nemen.

En terwijl Onze Lieve Heer mij door een gaatje in de wolken een knipoogje geeft, zegt hij:

‘Schrijf maar op, en stoor je niet aan de Zwarte.... misschien valt er voor sommige rechters nog iets uit te leren....’